

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УМАНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ САДІВНИЦТВА
Кафедра геодезії, картографії і кадастру

Допускається до захисту

“ _____ ” _____ 2024 р.

Завідувач кафедри: _____

Пояснювальна записка

до кваліфікаційної роботи освітнього рівня «Магістр»

**«МОДЕЛІ РЕГІОНАЛЬНОГО СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО
ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ У ПРИЧОРНОМОРСЬКОМУ РЕГІОНІ»**

Виконав – студент групи 21м-зм
освітньої програми «Геодезія та
землеустрій», спеціальності 193
«Геодезія та землеустрій»
Кошель Олександр Сергійович

Науковий керівник – д. геогр. н.,
професор Кисельов Ю. О.

Умань 2024

Уманський національний університет садівництва
Кафедра **«ЗАТВЕРДЖУЮ»**
 геодезії, картографії і кадастру Завідувач кафедри ____ Ю. О. Кисельов
ЗАВДАННЯ
 на кваліфікаційну роботу освітнього рівня «Магістр»
 студентів групи 21м-зм _____ О. С. Кошелю
(підпис) (ініціали, прізвище)

1. Тема кваліфікаційної роботи _____ **«МОДЕЛІ РЕГІОНАЛЬНОГО СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ У ПРИЧОРНОМОРСЬКОМУ РЕГІОНІ»**

затверджена наказом по університету № ____ від
 “ ____ ” _____ р.

2. Термін здачі студентом закінченої кваліфікаційної роботи

3. Вихідні дані для кваліфікаційної роботи:

Стратегія розвитку Миколаївської області на 2021-2027 роки.

Фондові матеріали Головного управління Держгеокадастру в Миколаївській області.

4. Перелік питань, які необхідно розробити (наводиться зміст, який містить пункти і підпункти усіх розділів):

1. Теоретико-методологічні засади інноваційного
 сільськогосподарського землекористування

1.1. Державна земельна політика у сфері використання земель
 сільськогосподарського призначення

1.2. Особливості сталого розвитку сільськогосподарського
 землекористування

2. Організаційно-економічні основи і механізми реалізації політики
 регіонального інноваційного сільськогосподарського
 землекористування

2.1. Інноваційні засади формування екологічнобезпечного сільськогосподарського землекористування в умовах децентралізації

2.2. Методологічні підходи до формування механізму інноваційного управління сільськогосподарським землекористуванням організаційного характеру

3. Організаційні аспекти підвищення конкурентоспроможності землекористування

3.1. Управлінські функції підвищення економічної конкурентоспроможності землекористування

3.2. Формування конкурентоспроможності сільськогосподарського землекористування

4. Формування інноваційної моделі регіонального сільськогосподарського землекористування

5 . О х о р о н а п р а ц і

Дата видачі завдання “ ____ ” _____ р.

5. Консультанти з роботи:

Розділ	Консультант	Підпис, дата	
		завдання видав	Завдання прийняв
Охорона праці	Трус О. М., канд. с.-г. наук, доцент		

6. Керівник _____ д. геогр. н., проф. Ю. О. Кисельов

Завдання прийняв до виконання “ ____ ” _____ р.

Студент _____.

(підпис)

Реферат

МОДЕЛІ РЕГІОНАЛЬНОГО СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ У ПРИЧОРНОМОРСЬКОМУ РЕГІОНІ

Кошель Олександр Сергійович – Кваліфікаційна робота освітнього рівня «Магістр». Кафедра геодезії, картографії і кадастру. – Умань, Уманський НУС, 2024. 156 с. текст. част., 15 рис., 5 табл., 80 джерел.

Метою дослідження є розвиток теоретико-методологічних основ формування інноваційної моделі регіонального сільськогосподарського землекористування та розробка практичних рекомендацій щодо підвищення його ефективності на еколого-економічних засадах. Досягнення поставленої мети зумовило необхідність розв'язання таких завдань: розробити методологічні підходи до формування механізму інноваційного управління сільськогосподарським землекористуванням; розкрити інноваційні засади формування екологобезпечного сільськогосподарського землекористування в умовах децентралізації; обґрунтувати конкурентні стратегії розвитку сільськогосподарського землекористування в умовах глобалізаційних процесів; розробити механізм регулювання конкурентоспроможності сільськогосподарського землекористування; визначити конкурентні переваги та обмеження раціонального сільськогосподарського землекористування на основі SWOT-аналізу.

Об'єктом дослідження є відносини, що виникають у процесі регіонального сільськогосподарського землекористування. Предметом дослідження є теоретико-методологічні засади та практичні аспекти формування інноваційної моделі регіонального сільськогосподарського землекористування.

Теоретико-методологічною основою наукового дослідження є фундаментальні положення економіки природокористування, загальнотеоретичні положення сталого розвитку природокористування, вітчизняні та зарубіжні дослідження з питань управління

сільськогосподарським землекористуванням, інноваційно-інвестиційних процесів, теорії управління та економіки землекористування.

Ключові слова: сільськогосподарське землекористування; сталий розвиток; Причорноморський регіон; інноваційне управління; SWOT-аналіз.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	7
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ІННОВАЦІЙНОГО СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ.....	11
1.1. Державна земельна політика у сфері використання земель сільськогосподарського призначення.....	11
1.2. Особливості сталого розвитку сільськогосподарського землекористування.....	27
РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ ОСНОВИ І МЕХАНІЗМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИКИ РЕГІОНАЛЬНОГО ІННОВАЦІЙНОГО СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ.....	39
2.1. Інноваційні засади формування екологобезпечного сільськогосподарського землекористування в умовах децентралізації.....	39
2.2. Методологічні підходи до формування механізму інноваційного управління сільськогосподарським землекористуванням організаційного характеру.....	51
РОЗДІЛ 3. ОРГАНІЗАЦІЙНІ АСПЕКТИ ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ.....	77
3.1. Управлінські функції підвищення економічної конкурентоспроможності землекористування.....	77
3.2. Формування конкурентоспроможності сільськогосподарського землекористування.....	99
РОЗДІЛ 4. ФОРМУВАННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ МОДЕЛІ РЕГІОНАЛЬНОГО СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ.....	122
РОЗДІЛ 5. ОХОРОНА ПРАЦІ.....	141
ВИСНОВКИ.....	146
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	149

ВСТУП

Концепція інтенсифікації економічного зростання активізує пошук шляхів прискорення темпів росту показників господарської діяльності, адекватних сучасному стану розвитку світової економіки. Відповідно до цього, впровадження інноваційної моделі землекористування, орієнтація на ефективне використання досягнень вітчизняної науки у сфері управління земельними ресурсами є невід’ємними складовими стратегії розвитку України. Отже, виникає нагальна необхідність розв’язання питань, пов’язаних із визначенням інноваційних аспектів формування еколого-економічної, соціальної політики землекористування.

Передумовами інноваційного вектора розвитку землекористування є глибокі зміни самої суті вітчизняного землекористування: створення нової системи земельних відносин на основі приватної власності на землю, збільшення кількості землекористувачів та землевласників, формування інфраструктури ринку землі й іпотечного кредитування та ін. Тому й виникає потреба у прийнятті нестандартних рішень, що вимагають високого рівня не стільки традиційного інтелекту, скільки креативності землевласників та землекористувачів.

Очевидним є те, що проблема оптимального поєднання процесів використання земельних ресурсів та їх охорони потребує системної орієнтації досліджень у контексті стратегії соціального та економічного розвитку держави. Ця стратегія повинна бути зорієнтована на ефективне використання земельно-ресурсного потенціалу та досягнення стандартів життя, що відповідають кращим зразкам світового досвіду. При цьому формування системи раціонального використання земельних ресурсів повинно передбачати якісну трансформацію накопичених знань у сфері землекористування.

Спробам розв’язання проблеми розвитку сільськогосподарського земле-користування присвячені праці Д. І. Бабміндри, С. М. Волкова,

В. Г. В'юна, В. В. Горлачука, Д. С. Добряка, О. С. Дорош, І. О. Іртищевої, О. І. Котикової, В. Я. Месель-Веселяка, А. Г. Мартина, Л. Я. Новаковського, П. Т. Саблука, А. Я. Сохничка, М. Г. Ступеня, В. М. Трегобчука, В. М. Третяк, А. М. Третяка, М. М. Федорова, М. А. Хвесика, І. І. Червена та багатьох інших авторів.

Та, не зважаючи на вагомі теоретичні напрацювання провідних вчених щодо проблем розвитку сільськогосподарського землекористування, на практиці їх вирішення сьогодні досягнуто не в повній мірі. Недостатньо розкриті теоретичні та методологічні положення розвитку сільськогосподарського землекористування на регіональному й місцевому рівнях у контексті інноваційної моделі розвитку землекористування. Залишається гостра необхідність продовження пошуку шляхів розв'язання проблеми розвитку сільськогосподарського землекористування на еколого-економічних засадах.

Метою дослідження є розвиток теоретико-методологічних основ формування інноваційної моделі регіонального сільськогосподарського землекористування та розробка практичних рекомендацій щодо підвищення його ефективності на еколого-економічних засадах. Досягнення поставленої мети зумовило необхідність розв'язання таких *завдань*:

- розробити методологічні підходи до формування механізму інновацій-ного управління сільськогосподарським землекористуванням;
- розкрити інноваційні засади формування еколого безпечного сільськогосподарського землекористування в умовах децентралізації;
- обґрунтувати конкурентні стратегії розвитку сільськогосподарського землекористування в умовах глобалізаційних процесів;
- розробити механізм регулювання конкурентоспроможності сільсько-господарського землекористування;
- визначити конкурентні переваги та обмеження раціонального сільськогосподарського землекористування на основі SWOT-аналізу;

Об'єктом дослідження є відносини, що виникають у процесі регіонального сільськогосподарського землекористування.

Предметом дослідження є теоретико-методологічні засади та практичні аспекти формування інноваційної моделі регіонального сільськогосподарського землекористування.

Методи дослідження. Теоретико-методологічною основою наукового дослідження є фундаментальні положення економіки природокористування, загальнотеоретичні положення сталого розвитку природокористування, вітчизняні та зарубіжні дослідження з питань управління сільськогосподарським землекористуванням, інноваційно-інвестиційних процесів, теорії управління та економіки землекористування.

Для вирішення поставлених у роботі завдань використовувались методи: абстрактно-логічний (для теоретичних узагальнень результатів наукового пошуку та формування висновків); аналізу і синтезу(при комплексній оцінці та з'ясуванні особливостей сучасного стану сільськогосподарського земле-користування); економіко-статистичний, порівняльного аналізу(при дослідженні тенденцій розвитку сільськогосподарського землекористування, порівнянні показників використання земельних ресурсів); розрахунковий(при визначенні балансу гумусу у ґрунті); графічний(для унаочнення результатів дисертаційної роботи); аналогії та узагальнення(для розробки системи заходів щодо формування інноваційної моделі регіонального сільськогосподарського землекористування).

Інформаційну базу дослідження склали Закони України, постанови Кабінету Міністрів України та Верховної Ради України; статистичні дані Держгеокадастру України, Державного комітету статистики України; наукові публікації вітчизняних і зарубіжних вчених, матеріали науково-практичних конференцій.

Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи становить 156 сторінок. Матеріали роботи містять 5 таблиць, 15 рисунків. Список використаних джерел нараховує 80 найменувань.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ІННОВАЦІЙНОГО СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ

1.1. Державна земельна політика у сфері використання земель сільськогосподарського призначення

Проблема управління землекористуванням завжди була актуальною, оскільки земля є основою з основ будь-якого виробництва, головним джерелом задоволення першорядних потреб людини і людської праці, які в комплексі виступають як матеріальна умова і як активний фактор головного засобу виробництва.

Як зазначено в Законі України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2020 року» від 18 жовтня 2005 року №2982-IV [8], вона спрямована на забезпечення сталого розвитку аграрного сектору економіки, на досягнення системності та комплексності під час здійснення заходів з її реалізації.

При цьому, визначені основні шляхи розвитку земельних відносин [8], з яких найбільш перспективними, на нашу думку, є формування інфраструктури ринку землі, створення системи земельного іпотечного кредитування, фінансове забезпечення загальнодержавних програм використання та охорони земель, запровадження ефективної системи збереження і відтворення родючості ґрунтів та системи їх моніторингу.

Проте і досі залишаються поза увагою питання створення умов для раціонального використання і охорони земель, покращення стану екологічної безпеки територій, збереження стійкості природних ландшафтів [50].

Варто у цьому зв'язку зазначити, що діючі нормативи і стандарти використання та охорони земель в державі або є застарілими, або не впроваджуються в життя. Адже в основному під час проведення земельної

реформи увага була направлена не на розробку мети, завдань та способів реалізації конкретних напрямів реформування земельних відносин, а на досягнення умови підвищення рівня експлуатації земельних ресурсів, фінансові методи регулювання земельних відносин.

Як наслідок, невідповідними темпами збільшились площі еродованих земель. Їх щорічне зростання в Україні складає в середньому 80-120 тис тон [33, с. 44].

Сучасне землекористування в Україні носить відбиток екстенсивних методів господарювання. Радикальні зміни, що відбулися у сільському господарстві, не забезпечили зростання добробуту, деградовано село. До цього часу не встановлено правильного діагнозу виходу аграрного сектора з глибокої кризи. За таких умов динамічний розвиток ринкової економіки та нагальність еколого-економічних проблем є наріжним каменем, що обумовлює особливу роль таких спеціально уповноважених органів виконавчої влади як Мінагрополітики та продовольства України, Держгеокадастр України, Міністерство охорони здоров'я України, Державне агентство водних ресурсів України.

Згідно з Положенням про Міністерство аграрної політики та продовольства України, Мінагрополітики є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, забезпечуючи:

- формування державної політики у сферах використання і охорони земель сільськогосподарського призначення;
- моніторинг та родючість ґрунтів на землях сільськогосподарського призначення;
- відповідні показники якості харчових продуктів;
- розвиток сільських територій;
- сприяння згуртуванню, самоорганізації власників земельних ділянок з метою консолідації земель;
- відновлення площі меліорованих земель;

- розробка проєктів законів та інших нормативно-правових актів у сферах використання і охорони земель сільськогосподарського призначення;
- вжиття заходів, спрямованих на підтримку особистих селянських та фермерських господарств, координацію інноваційних проєктів;
- розроблення та забезпечення виконання державних Програм розвитку сільських територій, впровадження інформаційно-комунікаційних технологій;
- здійснення, у межах повноважень, заходів щодо інтеграції до ЄС, зокрема, з адаптації законодавства, галузеве співробітництво та інші види діяльності, що належать до компетенції Мінагрополітики.

Виключно важлива роль у реалізації державної політики з використання і охорони земель сільськогосподарського призначення належить Держгеокадастру України, який у своїй діяльності керується Конституцією та законами України, указами Президента України та постановами Верховної Ради України, актами Кабінету Міністрів України та іншими актами законодавства, Міністерству охорони здоров'я України та Держкомводгоспу, які здійснюють свою діяльність у межах своєї компетенції.

Одним з інструментів прориву у системі земель сільськогосподарського призначення може стати Єдина комплексна Стратегія розвитку сільського господарства та сільських територій, розроблена на 2015-2020 роки [9], яка передбачає:

- імплементацію Угоди про зону вільної торгівлі з ЄС;
- дерегуляцію бізнесу;
- вдосконалення факторів виробництва;
- розвиток аграрної науки;
- управління виробництвом та ринком АПК;
- державна підтримка та оподаткування;

- розвиток сільських територій;
- управління ресурсами.

Важливо відзначити, що за своїм характером вище приведені завдання певною мірою сприятимуть економічному зростанню сільських територій, в тому числі сільськогосподарських землекористувань.

Але їх реалізація у великій мірі залежить як від політичної волі влади, так і від структури центрального і місцевого бюджетів, координації взаємовідносин між ними.

Щоб сформувати образ майбутнього земель сільських територій, необхідно сформувати систему інструментів, які б докорінно змінили існуючу систему земельних відносин на селі. Таким інструментарієм, крім фіскального та монетарного, в першу чергу є розробка законодавчих актів та нормативних документів, які були б максимально адаптовані до стандартів та технологій ефективного сільськогосподарського землекористування, до сьогоденної ситуації в економіці аграрного сектора.

При цьому важливо, щоб закони були прямої дії, тобто носили «рамковий» характер, що забезпечить їх продуктивність, оскільки закон, який спирається на підзаконний акт, який може не ухвалитись роками, шкодить процесу реалізації Стратегії, що стає важким тягарем на шляху до розв'язання кризових явищ у сільськогосподарському землекористуванні.

Але написані закони не забезпечать економічних результатів, якщо вони не будуть ґрунтуватись на етичних нормах і традиціях суспільства. У цьому зв'язку досить оригінально висловився Т. Гоббс: «... правило, яке спочатку переростає у звичай, може пізніше стати законом [42]».

Зробимо ремарку, що нині розроблено 6 законопроектів щодо імплементації вимог ЄС, здійснюється адаптація законодавства до вимог 44 директив та регламентів ЄС та ін., орієнтованих на регулювання процесу використання земель, адаптації законодавства до стандартів ЄС, що забезпечуватимуть оптимізацію державного управління та контроль за

дотриманням правил у сфері раціонального використання та охорони земель.

Тому не важко зрозуміти думку відомих економістів Стеценка О.М. та Сидорченка Т.Ф.[6, с. 84; 36, с. 65], які відзначають, що діяльність у сфері земельних відносин повинна забезпечити дотримання земельного законодавства, прав і обов'язків суб'єктів земельних відносин.

Це важливо й тому, що нині законодавчий процес в сфері земельних відносин відрізняється фрагментарністю та незбалансованістю суспільних інтересів та можливостей землі. Виходячи з цього, законодавча база у сфері правового регулювання земельних відносин – це неузгоджений масив нормативно-правових актів, передусім підзаконного характеру, які не пов'язані між собою та створюють передумови для виникнення численних колізій [8, с. 237].

Подібної думки дотримуються й інші дослідники [17], які стверджують, що жоден із чинних нормативно-правових актів, що регулюють землекористування в Україні, не визначає механізмів раціонального сільськогосподарського землекористування. Це означає, що напрямки удосконалення земельного законодавства мають бути гнучкими та своєчасно реагувати на стан земельної політики.

Стає очевидним необхідність внесення доповнень і змін у чинне земельне законодавство. У контексті наведених міркувань відзначимо, що переважне право на придбання у власність земельних ділянок сільськогосподарського призначення державної чи комунальної власності необхідно надати приватним сільськогосподарським підприємствам, розташованим у безпосередній близькості до цих ділянок, особам, які ведуть фермерське й особисте селянське господарство або мають на це право, військовослужбовцям, звільненим у запас, біженцям і переселенцям, міграція яких зумовлена стихійними явищами, соціальною чи екологічною ситуацією. Інститут переважного придбання земельних ділянок сприятиме укрупненню землеволодінь сільськогосподарських

підприємств, надасть можливість придбання землі переважно селянами, для яких сільськогосподарська діяльність є основною [12, с. 319].

Заслуговує на увагу, що для розвитку концептуальних засад управління в аграрному секторі економіки доцільним є те, щоб сільськогосподарські товаровиробники отримали економічну свободу з урахуванням сучасних його особливостей, досвіду передових країн світу [48, с. 41].

У сучасному розумінні земельної реформи позитивними ознаками державної земельної політики є те, що створено умови для формування багатоукладної економіки, запроваджено платність за землекористування, забезпечено передумови для розвитку всіх форм власності та започатковано введення землі в економічний обіг.

Разом з тим, нині поки що в повній мірі законодавче врегульовані нові земельні відносини, не досягнуто цивілізованого економічного обігу земель сільськогосподарського призначення та прав власності на них, відсутні і система планування землекористування та забезпечення використання економічних методів управління.

У певній мірі А.М. Третяк [21] відзначає, що в сільському господарстві не задіяні такі важливі фактори як земельний капітал та інтелект людини, які є основою формування ефективного землекористування.

Велика заслуга Третяка А.М. [24] в тому, що він розглядає землю як найбільше сховище вартості у будь-якій країні, а позика грошей і вкладення коштів у земельну власність досить поширені і чітко усвідомлюються населенням як вигідні операції.

Тому не випадково держава прагне бачити ефективного земельного власника, здатного забезпечити раціональне використання і охорону земельних ресурсів з одночасним зростанням його прибутків.

Що стосується економічного механізму управління земельними ресурсами, то як зазначається в одній з праць [32], він формується на

засадах матеріальної дії землевласників і землекористувачів, що спрямовані на реалізацію мети земельної політики та пріоритетних напрямів використання землі. Відповідно до цього виділяються такі його елементи: встановлення диференційованих платежів за землю, економічне стимулювання раціонального землекористування, економічний захист від вилучення земель сільськогосподарського призначення для несільськогосподарських потреб та інвестиційна і кредитно-фінансова політика держави.

В цілому, ідея удосконалення державної політики у сфері земельних відносин знайшла своє відображення у працях Ковальського М.Р., де він надавав великого значення забезпеченню подальшого розвитку відносин власності на землю, удосконаленню земельних відносин у сільськогосподарському виробництві, розвитку ринку земель та процесу кредитування під заставу землі, удосконаленню моніторингу земель та порядку справляння плати за землю, підвищенню ефективності державного управління земельними ресурсами, поліпшенню організації контролю за використанням та охороною земель [15, с. 13].

Заслужують на увагу і його оригінальні ідеї щодо орієнтування не тільки на вирішення правових та економічних завдань, але й на сформовані духовні цінності населення, соціальні й етнічні особливості територій [14].

Взагалі, на думку дослідників, державна земельна політика – це базисна складова соціально-економічної політики держави з використання її земельно-ресурсного потенціалу з урахуванням геополітичного розташування території, природних властивостей та товарно-грошових параметрів земельної власності для задоволення суспільних інтересів [12]. Але така постановка питання не зовсім відповідає вимогам теорії і практики ефективного землекористування.

На нашу думку, державна земельна політика – це комплекс заходів, регламентів, указів, інструкцій щодо забезпечення функцій землі, прав власності на землю, продовольчої безпеки країни, врахування

пріоритетності екологічних вимог над економічними та дотримання всіма землевласниками і землекористувачами норм законодавства в сфері землекористування. Іншими словами, державна земельна політика являє собою регулювання різних сфер діяльності і держави у земельній сфері. Фактично, тут мова йде про державне управління земельними ресурсами (рис. 1.1).

Рис. 1.1. Логічно-сміслова формування державної земельної політики в Україні

При цьому, за словами Третяка А.М. [9, с. 5], доцільним є розмежування прав і повноважень центральними органами державної влади та органами місцевого самоврядування щодо управління земельними ресурсами шляхом оптимального поєднання державного регулювання на рівні регіону із залученням органів місцевого самоврядування.

Оскільки для розвитку ефективного сільськогосподарського землекористування важливе значення має соціальний розвиток сільських територій, тому варто виділити основні завдання державної політики з питань розвитку соціальної сфери на селі, до яких відносяться: регулювання демографічної ситуації у сільській місцевості в напрямку її оздоровлення, поліпшення матеріального добробуту та умов життя сільських жителів, збереження існуючої сільської поселенської мережі та відродження сіл й інших сільських поселень, забезпечення достатньо високого рівня розвитку матеріально-технічної бази, збільшення обсягів фінансового забезпечення підприємств та установ соціальної інфраструктури [18].

Важливо забезпечити реальну державну підтримку розвитку сільськогосподарського виробництва таким чином, щоб це дало можливість підвищити рівень врожайності сільськогосподарських культур та продуктивність тварин як основних факторів зниження собівартості продукції [10, с. 110] на основі повного використання земельних і трудових ресурсів, що забезпечить соціальний захист суб'єктів господарювання на землі.

Державна політика щодо екологізації сільськогосподарського землекористування залежить, в першу чергу, від ефективної політики раціонального природокористування, що передбачає мінімізацію негативного впливу на екологічні об'єкти при здійсненні антропогенної діяльності [28].

Виходячи з цього, усвідомлення складності ситуації в екологічній сфері супроводжується активізацією дій держави в ній, сформовані мета, стратегічні цілі і завдання, що відображено в Стратегії державної екологічної політики України на період до 2030 року. Крім того, прийнято Національний план дій з охорони навколишнього середовища на 2021-2025 роки, направлений на

реалізацію Стратегії державної екологічної політики України. В рамках цього затверджені відповідні державні цільові програми. Проте все це поки що не дає очікуваних результатів через відсутність системного підходу до стратегічних напрямів реалізації земельної політики, неузгодженість нормативно-правової бази та низький рівень екологічної культури.

В сфері екологізації державного регулювання сільськогосподарського землекористування надзвичайно важливим є забезпечення умови підвищення родючості ґрунтів. Для цього на державному рівні має бути розроблена відповідна програма, яка б дала відповідь на поставлену проблему. Крім того, держава повинна підтримувати землевласників і землекористувачів шляхом міжгалузевої паритетності використання земельних ресурсів та відтворення продуктивності і родючості земельних угідь на основі впровадження систем ґрунтозахисного землеробства.

Оцінюючи процес використання землі, завдання стратегії розвитку землекористування полягають у збільшенні виробництва екологічно чистих продуктів харчування на основі розвитку системи природо- та землеохоронних заходів, забезпечення бездефіцитного балансу гумусу в ґрунті на основі визначення оптимальної системи сівозмін та збільшення прибутку за рахунок мінімізації витрат на основі використання ресурсоощадних технологій [13, с. 163].

З урахуванням цього, актуалізуються питання наукових та практичних зусиль, орієнтованих на досягнення відповідних цілей реалізації земельної політики [51, с. 176].

В аграрній сфері економіки необхідно підвищити ефективність виробництва на основі раціонального використання земельних ресурсів та стимулювати розвиток галузей економіки з урахуванням навантажень на використання земель.

Відповідно до намічених цілей, пріоритетними завданнями у сенсі впровадження ефективної земельної політики мають бути: обґрунтування ринкових пріоритетів земельної реформи на прогностичний період, що потребує

розробки плану очікуваного стану організації використання земель різних категорій та форм власності; розробка принципів, методів та механізмів управління землекористуванням з врахуванням багатокладності економіки, застосовуючи важелі впливу на суб'єкти господарювання на землі щодо забезпечення раціонального використання й охорони земель; розробка загальнодержавної та регіональних програм використання та охорони земель; складання схем та проектів землеустрою, що сприятиме забезпеченню оптимальної структури агроландшафтів, землеволодінь та землекористувань; консолідація зусиль, спрямованих на розробку та реалізацію стратегії розвитку раціонального землекористування і відповідно до цього формування пріоритетів державної земельної політики.

Реалізацію окреслених пріоритетів земельної політики потрібно розглядати у контексті наукового обґрунтування напрямків державної земельної політики.

Одним з напрямків цього є адаптація чинного земельного законодавства до умов раціонального використання й охорони земельних ресурсів. Тому необхідно привести у відповідність до вимог ринкового землекористування чинне земельне законодавство, оскільки нормативно-правові акти дуже часто носять суперечливий характер, має місце розпорошення земельних правових норм в інших законодавчих актах. Земельний кодекс потрібно доповнити статтями прямої дії, що дозволить ліквідувати неузгодженості між державними і регіональними органами влади, фізичними та юридичними суб'єктами господарювання на землі.

В цілому, умову раціонального використання земельних ресурсів та відтворення родючості ґрунту можна досягти завдяки гармонійному поєднанню економічних та організаційних форм господарювання, що забезпечить зростання обсягів виробництва продукції при мінімальних витратах грошових коштів та сприятиме збереженню довкілля.

Земельна політика в Україні повинна формуватися на основі створення умов для підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва, що

сприятиме надходженню коштів до державного та місцевого бюджетів від використання землі, забезпечуючи умову раціонального використання та охорони земель.

Розв'язання всіх цих проблем неможливе без врахування фінансової політики країни, особливо коли вона не враховує реального фінансового стану сільськогосподарських товаровиробників, гальмує розвиток простого і розширеного відтворення, не дозволяє нагромаджувати кошти для будівництва гідромеліоративних споруд, корінного поліпшення лук і пасовищ, придбання сільськогосподарських машин і обладнання, обмежує можливості використання досягнень науково-технічного прогресу тощо. Це свідчить, що ця політика має бути спрямована на узгодження суми податків і обов'язкових платежів з фінансовими можливостями сільськогосподарських товаровиробників [17].

Загалом, потрібно перейти від встановлених адміністративно-розпорядчих функцій до системи прогнозування використання землі, які б передбачили використання місцевих можливостей, залучення інвестицій та інших джерел фінансування новоствореними землекористувачами [15, с. 43].

Зростання ефективності впливу держави на розвиток аграрного землекористування, на думку А. Юрченко [62], слід розглядати як комплекс організаційних, фінансових, науково-технічних та інших заходів щодо встановлення переважного права купівлі земельних ділянок державою або територіальними громадами у випадку виявлення недобросовісних угод, пов'язаних з укладенням договорів купівлі-продажу за заниженими цінами; висування вимоги щодо довгострокового повернення кредиту, наданого державою для придбання земельної ділянки, якщо її покупець продає цю ділянку раніше часу, визначеного законом; встановлення державного мита на укладення угод купівлі-продажу шляхом встановлення різниці між вартістю придбання та ціною продажу земельних ділянок; законодавчого встановлення вимог до суб'єктів, яким дозволяється придбати земельну ділянку у власність.

Відомий в Україні економіст Й.М. Дорош наголошує, що у здійсненні реальної й ефективної земельної політики важлива роль має належати саме державі[69].

Треба зазначити, що держава нині визначила наступну структуру управління земельними ресурсами України, що наведена в табл 1.1[14, с. 83-84], яка має широкі можливості багатоваріантності сценаріїв її використання. Але брак ефективних нормативних документів (актів) і існуючих нині носять переважно відомчий характер, є причиною того, що чинна система поки що не створила реальних передумов для розробки оптимальної стратегії управління земельними ресурсами на державному рівні.

Таблиця 1.1

Система державних органів управління земельними ресурсами

Органи державного управління	Функції управління
Верховна Рада	Прийняття земельно-охоронних законів і актів (земельний кодекс, укази, постанови та ін.)
Кабінет міністрів	Розробка методик та механізмів реалізації підзаконних актів
Центральні органи влади з питань:	
- земельних ресурсів (Держгеокадастр)	Раціональне використання та охорона всіх категорій земель
- аграрної політики (Мінагрополітики та продовольства)	Використання та охорона сільськогосподарських угідь

Продовження табл. 1.1.

- охорони природних ресурсів та агроекологічної безпеки (Мінекології та природних ресурсів)	Контроль за землекористуванням земельних ресурсів, їх моніторинг тощо
- лісових ресурсів (Держкомлісгосп)	Контроль за лісовими насадженнями, їх охорона, моніторинг
- водних ресурсів (Держводгосп)	Контроль та моніторинг за водними ресурсами
- охорони здоров'я (МОЗ)	Підготовка стандартів, нормативних актів, контроль санітарно-епідеміологічного стану
- архітектури і будівництва (Мінбуд)	Раціональне використання забудованих земель, їх захист
ДП "Інститут землеустрою"	Наукове забезпечення ґрунтоохоронної

ДП “Центр державного земельного кадастру”	політики держави, розробка проектів землеустрою та охорони земель, реєстрація земельних ділянок і прав власності на них
Вищі навчальні заклади (землевпорядні факультети)	Підготовка менеджерів управління земельних ресурсів, інспекторів з охорони земель

Важлива роль у вирішенні проблеми ефективного землекористування належить принципам управління земельними ресурсами, які, за словами Й. Дороша [69], мають ґрунтуватися на здійсненні комплексу заходів із землеустрою з метою організації раціонального використання і охорони земельних ресурсів, веденні державного земельного кадастру, який повинен гарантувати захист прав на землю; структура органів земельних ресурсів повинна враховувати інтереси держави і територіальних громад.

Разом з тим, О.С. Дорош [70] пропонує принципи управління землекористуванням доповнити такими, як сталість землекористування, диференційований підхід до управління землями різних категорій і регіонів; правовий захист і відповідальність.

Академік В.М. Трегобчук [36] концептуальну основу управління земельними ресурсами пропонує реалізувати за допомогою принципів відповідності антропогенного навантаження на навколишнє середовище можливостям їх природного відтворення, безвідходності виробництва, здійснення усіх видів господарської діяльності з обов’язковим врахуванням екологічних чинників.

Розглянуті вище принципи створюють сприятливі соціально-економічні умови для землевласників та землекористувачів щодо раціонального використання та охорони земельних ресурсів. Вони не втратили своєї актуальності сьогодні, не втратять їх, очевидно, і в майбутньому, хоча вимагають подальшого вдосконалення та поглибленого обґрунтування, яке б віддзеркалювало динаміку останніх економічних, соціальних, екологічних та інших процесів у державі з метою сприяння їх теоретичному, методологічному та практичному переосмисленню [11, с. 982]. У цьому зв’язку, зупинимося

детальніше на принципах, які, на нашу думку, справляють визначальний характер на ефективність сільськогосподарського землекористування.

Так, принцип адаптації процесу управління земельними ресурсами до особливостей виробничих відносин полягає в організації такого управлінського впливу на земельну ділянку, який передбачає ефективне її використання у відповідності до потреб суб'єкта господарювання згідно з чинним законодавством, що дозволяє досягти сталого гармонійного розвитку землекористування, сприятиме переоцінці економічних інтересів землекористувачів до вимог екологічної безпеки [14, с. 48-49].

Принцип оптимальності дозволить використовувати землю, виходячи з її якісної оцінки та економічної доцільності, створить оптимальні умови для суттєвого збільшення земельно-ресурсного потенціалу, перетворить її на самостійний фактор економічного зростання.

Принцип об'єктивності передбачає достовірність процесу державного регулювання землекористуванням, точну та достовірну інформацію, яка відповідає реальній дійсності. Цей принцип спрямований на забезпечення збалансованості земельних ресурсів з потребами регіону.

Принцип регіоналізму враховує регіональні відмінності процесу управління земельними ресурсами. Важливе значення має інформація про напрямки розвитку територій, які дозволяють адаптувати інтереси регіонів і держави. Врахування специфіки та ресурсного потенціалу кожного з регіонів забезпечує швидке реагування на зміни в оточуючому середовищі при розробці та реалізації державної земельної політики [18].

Принцип відкритості та прозорості має передбачати те, що всі дії повинні бути зрозумілими, а інформація має бути колегіальною, тобто рішення не приймаються одноосібно, а комплексно.

Треба зазначити, що запропоновані принципи державної земельної політики повинні доповнювати один одного та розглядатись комплексно.

Таким чином, державна земельна політика має реалізовувати інтереси держави і суспільства щодо підвищення його соціально-економічного стану за

рахунок раціонального використання і охорони землі, нарощуючи потенціал всіх суб'єктів соціально-економічної територіальної системи.

Системна перебудова національної економіки, в тому числі аграрного сектора, вимагає необхідних інституціональних змін, до яких, насамперед, відноситься децентралізація прав і повноважень центральних органів влади і місцевого самоврядування шляхом оптимального поєднання державного регулювання на рівні регіону із залученням органів місцевого самоврядування.

1.2. Особливості сталого розвитку сільськогосподарського землекористування

За останні роки відбулася трансформація поглядів щодо екологічних проблем сучасності. Власне, екологічний чинник став вирішальним у визначенні тенденцій способу життя і розвитку людства. Розуміючи важливість екологічного фактора у житті населення, у 1983 році ООН створила Всесвітню комісію з навколишнього середовища і розвитку, відому як комісія Г.Г. Брутланд (за прізвищем її голови, тодішнього прем'єр-міністра Норвегії), за результатами якої у 1987 році було підготовлено доповідь «Наше спільне майбутнє», в якій було сформовано принципи збалансованого розвитку (англ. Sustainable development), як цілісну основу стратегії збалансованого розвитку сучасного і прийдешніх поколінь.

Основні ідеї та рекомендації Комісії Брутланд були покладені в основу програмних документів конференції ООН, яка відбулась у Ріо-де-Жанейро у 1992 році, в яких було схвалено стратегію і принципи збалансованого розвитку. Тоді ж було схвалено Декларацію з навколишнього середовища, в якій було закріплено 27 принципів стратегії збалансованого розвитку, орієнтованої на досягнення процесів зростання економіки, узгодженого з можливостями навколишнього середовища.

Треба зазначити, що гармонійне поєднання економічного зростання, соціального розвитку та захисту довкілля розглядалось і на засіданні сесії Генеральної Асамблеї ООН (Ріо + 5), що відбулась у Йоганнесбурзі.

У відповідь на поставлену проблему у 1995 році Україна на 3-ій сесії Комісії збалансованого розвитку Економічної і соціальної ради ООН представила наступну структуру Національної концепції збалансованого розвитку [24]:

- стан та проблеми впровадження принципів сталого розвитку в Україні;
- стан земельних і лісових ресурсів;
- біологічне розмаїття;
- економічний механізм охорони навколишнього середовища та проблем фінансування сталого розвитку.

Відповідно до цього, у вересні 1997 року на громадське обговорення було винесено проект Концепції Сталого розвитку, а в жовтні цього ж року було створено Національну комісію сталого розвитку [73].

Згадуваний Проект передбачає наступні принципи з реалізації заходів щодо сталого розвитку України:

- забезпечення гармонізації співіснування людини і природи;
- реалізація права нинішнього і майбутніх поколінь на справедливе задоволення їх потреб і рівність можливостей для подальшого розвитку;
- невід’ємність захисту природного середовища від процесу розвитку суспільства;
- відповідальність держави за погіршення стану довкілля;
- здійснення заходів щодо екологізації господарської діяльності, усунення причин, а не наслідків забруднення середовища;
- забезпечення у встановленому законом порядку доступу населення до екологічної інформації, включаючи інформацію про небезпечні матеріали та види діяльності;

- подолання бідності і поступове зменшення різниці рівнів життя різних верств населення;
- міжнародне співробітництво з метою забезпечення умов економічного зростання і сталого розвитку всіх країн;
- участь громадян в обговоренні проектів законодавчих актів, проведення відкритої експертизи будівництва та експлуатації господарських комплексів;
- залучення широких верств населення на досягнення цілей сталого розвитку.

Проте базові ідеї проекту Концепції сталого розвитку України досі не схвалені Верховною Радою України. На нашу думку, на думку інших провідних вчених економістів [6], не можна зволікати прийняття Національної Концепції збалансованого розвитку України.

Слід зазначити, що теорія і практика сталого розвитку бере свій відлік ще з початку 70-х років XX століття. Ідея сталої економіки (steady-state economy) передбачала стабільне матеріальне виробництво відповідно до суспільних потреб. Вперше термін «сталий розвиток» заснував Л. Браун у 1981 році. Хоча концепцію ноосфери (сфери розуму), в основі якої лежить ідея гармонізації взаємодії суспільства і природи, висунув В.І. Вернадський ще на початку XX століття [26]. І лише з прийняттям Ріо-де-Жанейрівської декларації ідея сталості набула широкої популярності у науці та практиці.

Взагалі, сьогодні існує досить багато тлумачень терміну «сталий розвиток» [28; 32; 34], тим не менш, жодне з них не стало загальновизнаним.

Так, Максименко І.А. поняття «сталий розвиток» характеризує як процес екологізації економічної діяльності, гармонізації продуктивних сил, задоволення потреб усіх членів суспільства за умов забезпечення і поетапного відтворення цілісності природного середовища, створення можливостей для рівноваги між його потенціалом та вимогами суб'єктів господарювання [14].

Брижань І.А. [16, с. 131] пропонує сталий розвиток розглядати як систему, що являє собою множину елементів, які знаходяться у взаємодії, відносинах, зв'язках, і завдяки цьому представляють собою цілісність.

Шевчук В.Я. [27] розуміє сталий розвиток як процес гармонізації продуктивних сил, задоволення необхідних потреб усіх членів суспільства за умови збереження і поетапного відтворення цілісності навколишнього середовища, забезпечення рівноваги між потенціалом природи та вимогами людей усіх поколінь.

Богіра М.С. під терміном «сталий розвиток» розуміє таку взаємодію людини із земельними ресурсами, в якій забезпечується поєднання розвитку екологічної, економічної і соціальної сфер [12]. В даному випадку теж бачимо, що автор не схильний думки щодо необхідності інноваційного підходу.

В науковій літературі [27, с. 46] зустрічається безліч критеріїв досягнення сталого розвитку. Найбільш важливі з них наступні:

- наявність умов та можливостей безпечного і гідного життя та розвитку для теперішніх та наступних поколінь;
- раціональне залучення, споживання та використання природних ресурсів;
- збалансованість економічної, соціальної, екологічної складових сталого розвитку;
- переважне застосування у виробництві високотехнологічних ресурсозберігаючих технологій;
- покращення та зміцнення здоров'я населення, продовження тривалості повноцінного життя та трудової активності;
- демократизація управління сталим розвитком.

Треба сказати, що в літературних джерелах [33] виділені і супровідні критерії досягнення сталого розвитку, а саме:

- якісне законодавство України, яке відповідає національним потребам та міжнародним вимогам сталого розвитку;
- нові стратегічні орієнтири соціальної політики, орієнтованої на реалізацію вимог сталого розвитку, активізацію трудової, підприємницької та творчої діяльності, формування людського, інтелектуального, соціального капіталу;

- реалізація в економічній політиці принципів інноваційності та сталості;
- запровадження механізмів соціальної відповідальності за реалізацію принципів сталого розвитку на всіх рівнях управління;
- започаткування моніторингу сталого розвитку в державі та її регіонах;
- участь у вирішенні глобальних проблем сталого розвитку, запровадження соціальної екології у створенні трансграничних зон соціальної стабільності.

Власне, на згадуваній конференції було прийнято програмний документ «Порядок денний на XXI століття», що став орієнтиром для розробки стратегії відтворення земельних ресурсів на рівні держави, регіону та окремої території.

У главі 14 цього документу [20] «Сприяння сталому веденню сільського господарства та розвитку сільських районів» наголошено на сталому нарощуванні обсягів виробництва продовольства і підвищенні продовольчої безпеки. Ця ідея має втілюватися в життя на основі використання економічних стимулів та розробці відповідних новітніх технологій, раціональному використанні природних ресурсів та охороні навколишнього середовища.

Сталий розвиток пов'язується з гармонійними потребами досягненням наступних цілей: подолання бідності, задоволення потреб суспільства, здорова економіка, висока якість навколишнього середовища і збереження сталості розвитку протягом тривалого періоду.

Загалом з метою запровадження заходів сталого розвитку були розроблені екологічні індикатори для сільського господарства, такі як використання засобів захисту, пестицидів, води, земель та їх консервація, якість ґрунтів, води, викиди газів, біорізноманіття, середовище існування диких видів тварин і рослин, ландшафт, управління сільськогосподарською діяльністю, фінансові ресурси сільського господарства, соціокультурні проблеми[37].

Методологічні основи концепції сталого розвитку досліджували у своїх працях такі зарубіжні вчені, як Деніс і Донелла Медоуз та Й. Рандерсон, Г. Дейлі [31].

Розглядаються ці питання і українськими вченими Б. Карпинським, О. Карпинською [99], С. Божко, які розкрили теоретичні положення сталого розвитку.

При цьому, сталий розвиток аграрної сфери, на думку вчених-аграрників, має визначати стратегію нового етапу зростання і стати ваговою складовою суспільного прогресу [25, с. 95].

Розуміння зростаючої ролі сталого розвитку стало підставою того, що в Україні Радою по вивченню продуктивних сил НАН України та Українською академією аграрних наук (нині НААНУ) розроблено відповідно Концепцію сталого розвитку України та Концепцію збалансованого (сталого) розвитку агроєкосистем в Україні на період до 2025 року.

Загалом «ідея сталого розвитку набула широкого поширення в Україні, проте для її втілення у життя, на жаль, потрібно ще багато праці, часу та фінансів. До сьогодні не існує досконало опрацьованої національної програми ... або ж не маємо жодного прикладу її повноцінного системного функціонування [37, с. 41]»

Зазначимо, що переважна більшість вчених не вдаються до розкриття механізму формування сталого розвитку, розробки методологічної концепції такого розвитку та ін.

При аналізі зазначеного досвіду виявлено, що успішність концепції сталого розвитку сільськогосподарського землекористування визначається ступенем мінералізації гумусу, що є в ґрунті. Але сучасна модель розвитку сільськогосподарського землекористування не озброєна механізмом балансування між мінералізацією і нагромадженням гумусу шляхом впровадження системи сівозмін з широким використанням багаторічних та однорічних трав [18, с. 55].

При правильному наборі сільськогосподарських культур і їх чергуванні у сівозміні можна досягти умову збереження запасів гумусу в ґрунті, що дасть змогу підвищити сталість агроєкосистеми.

Аналіз чинного законодавства [22] дає підстави стверджувати, що стале землекористування являє собою форму та відповідні методи використання земель, що забезпечують оптимальні параметри екологічних та соціально-економічних функцій територій.

В контексті сталого розвитку земля повинна розглядатись як триєдина природно-економічна система: земля – основа екосистем, земля – просторовий ресурс, земля – засіб виробництва [13].

Українське суспільство в ХХІ столітті почало усвідомлювати необхідність визначення шляхів переходу до сталого землекористування, проте сучасний розвиток економіки не дає змоги вирішити економічні та екологічні проблеми [11, с. 37].

Вчений Третяк А.М. [31, с. 59] говорить, що на сьогодні практично відсутні рамки сталого розвитку, які повинні збалансовано інтегрувати три його аспекти: екологічний, соціальний та економічний.

Відомий економіст Котикова О.І. [13, с. 29] визначення особливостей та передумов переходу до моделі сталого розвитку сільськогосподарського землекористування пропонує розглядати за такими ознаками як ґрунтово-кліматичні, соціальні, економічні, екологічні, політичні та інституціональні.

Згадуваний автор розкриває закономірності переходу до моделі сталого розвитку сільськогосподарського землекористування в Україні, до яких відносяться такі [15, с. 75]:

- високоефективне землекористування вимагає постійного удосконалення земельних відносин;
- екологічність виробництва в першу чергу залежить від самих учасників виробництва;

– розвиток науково-технічного прогресу, посилення його інтенсифікації за умови необґрунтованого використання факторів виробництва викликає негативні екологічні явища та забруднення довкілля.

Шубравська О.І. [31] обґрунтовує, що в контексті сталого розвитку будь-який соціально-економічний розвиток має узгоджуватися з можливостями довкілля, здійснюватися в умовах екологічної безпеки та гарантувати суспільству наявність повноцінного життєвого середовища.

Добряк Д.С., Літвак О.А.[64, с. 97; 10, с. 84]акцентують увагу на те, що загальна стратегія сталого розвитку повинна базуватися на екологічних, економічних та соціальних складових за умови нормативно-правового забезпечення.

На думку інших дослідників [21, с. 152],стале сільськогосподарське землекористування являє собою таку систему відносин суспільного розвитку, при якій досягається оптимальне співвідношення між економічним зростанням, нормалізацією якісного стану земельних ресурсів, задоволенням матеріальних і духовних потреб населення.

Другак В.М., Русіна Н.Г.[72, с. 112; 77, с. 63] пропонує поняття «стале аграрне землекористування» розуміти як систему земельних і суспільних виробничих відносин, при якій досягається оптимальне співвідношення між економічно доцільними і екологічно безпечними видами використання земель, забезпечується економічне зростання матеріальних і духовних потреб населення.

Другак В.М. [71] модель сталого землекористування побудувала на основі методологічних вимог та принципів. Разом з тим, Москаленко А.М. [24, с. 45] пропонує модель методології сталого аграрного землекористування розглядати на основі структуризованих форм використання землі з відповідними правами та системами методів використання землі, сформованих як типи (підтипи) землекористування.

Професор Гуторов О.І. [56, с. 29] пропонує на державному рівні розробити концепцію сталого розвитку земельних відносин, яка має бути

побудована на основних законах природокористування, характеризуватися чіткими принципами екологізації виробничої діяльності і відповідними стандартами соціальних умов життєдіяльності людей, ґрунтуватися на наукових принципах землекористування. В той же час вчений розуміє сталий розвиток як багатогранну концепцію, що охоплює всі аспекти життєдіяльності суспільства і передбачає досягнення рівноваги між його складовими.

Аналізуючи останні дослідження і публікації, присвячені проблемі сталого сільськогосподарського землекористування, переконуємось, що екологічні умови мають забезпечувати цілісність природних систем, їх життєздатність, адаптацію до різноманітних змін та самовідновлення.

Соціальні умови мають бути орієнтовані на сталий розвиток суспільства, на забезпечення стабільності культурних систем. Людина має бути активним суб'єктом розвитку та брати безпосередню участь у прийнятті та реалізації господарських рішень, у контролі за їх виконанням.

Ці умови мають передбачати задоволення потреб споживачів, а економічні – отримання гарантованого рівня прибутку підприємствами, виробництво широкого асортименту продукції, забезпечення шляхів її використання та застосування, передусім, природо-, енерго- та матеріалозберігаючих технологій.

До сказаного слід додати важливість оновлення матеріально-технічної бази та забезпечення високого рівня конкурентоспроможності, що є запорукою сталого розвитку землекористування. При цьому характер інновацій має бути екологічно-орієнтованим і спрямованим на зменшення шкідливого впливу на навколишнє природне середовище.

З вищевикладеного можна зробити висновок, що «сталий розвиток сільськогосподарського землекористування» – це такий розвиток, який забезпечує отримання суспільно-необхідної кількості продукції високих стандартів якості без порушення екосистеми.

Він зумовлює пошук ефективних напрямків проведення екологічної політики та опрацювання парадигми екологізації, основні положення якої

представлено наступним чином: розробка теоретико-методологічної та методичної бази екологізації, узгодженість локальних реформ з процесом екологізації в країні, активізація інноваційної діяльності та підвищення інвестиційної активності в екологізації господарської діяльності.

У теоретичному контексті екологічний підхід у землекористуванні як об'єкт пізнання включає в себе наступні взаємопов'язані елементи: формування екологічної свідомості на основі теоретичних знань, екологізація управління, екологізація виробництва, екологізація споживання і, сформована на основі цього, екологізація стилю життя [16].

На підставі пізнання сутності терміну «стале сільськогосподарське землекористування» нами побудовано модель (рис. 1.2), яка визначає важливі аспекти сучасної модернізації сільськогосподарського землекористування, забезпечуючи обнадійливі якісні зрушення у сільськогосподарському землекористуванні, що дозволить сформулювати рекомендації щодо формування стратегії і тактики повного, комплексного бачення його розвитку.

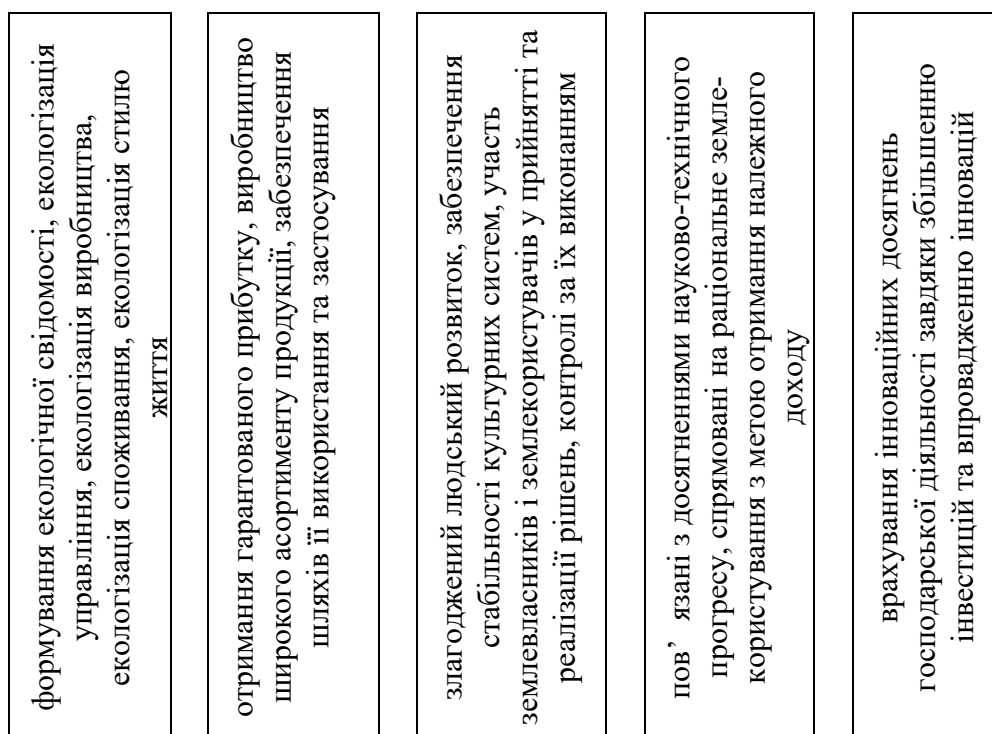

Рис 1.2. Основні фактори сталого землекористування

Врахування зазначених умов в сфері управління землекористуванням дозволить своєчасно вживати відповідних дієвих заходів при розробленні програм переходу до сталого аграрного землекористування.

Перехід до моделі сталого розвитку сільськогосподарського землекористування буде інноваційним за умови, якщо він пов'язаний з досягненнями науково-технічного прогресу, забезпечуючи загальну ефективність господарювання при впровадженні інновацій та збільшенні обсягів інвестицій.

При цьому інвестиції можуть бути як зовнішніми, так і внутрішніми, будучи спрямованими, передусім, на раціональне землекористування з метою отримання адекватного доходу. В методологічному контексті ефективність землекористування має забезпечити збільшення виробництва продукції на одиницю затрачених ресурсів за умови дотримання екологізації виробництва та підвищення родючості ґрунтів.

Отже, реалізація політики розвитку сільськогосподарського землекористування має досягатися на основі ефективної взаємодії державного регулювання земельних відносин та процесу створення конкурентних переваг як одного з факторів сталого розвитку економіки, що сприятиме екологізації виробництва та оточуючого середовища для забезпечення гідних умов життя.

РОЗДІЛ 2

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ ОСНОВИ І МЕХАНІЗМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИКИ РЕГІОНАЛЬНОГО ІННОВАЦІЙНОГО СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ

2.1. Інноваційні засади формування еколого безпечного сільськогосподарського землекористування в умовах децентралізації

В Україні 18 червня 2014 року підписано розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану заходів щодо реалізації Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні» [20].

Зазначеним документом передбачена передача значних повноважень та бюджетів від державних органів влади органам місцевого самоврядування. Тут мова йде про децентралізацію влади, що передбачає передачу прав і повноважень територіальним органам.

Крім того, документом регламентовано п'ять необхідних кроків для проведення реформи [20]: визначення територіальної основи органів місцевого самоврядування та виконавчої влади; передача найбільш важливих для людей повноважень на найближчий для людей рівень влади; передача основних повноважень місцевих держадміністрацій органам місцевого самоврядування; наявність власних місцевих бюджетів, що дозволить об'єднувати зусилля і фінанси; підзвітність органів місцевого самоврядування.

Законопроектом № 1159 «Про деякі заходи щодо посилення ролі територіальних громад в управлінні земельними ресурсами» [6] наголошується, що земля повинна перейти у комунальну власність сільським радам, а люди повинні розпоряджатися землею через обрані ними ради, що дасть громадянам більше прав, збільшить обсяги фінансування та дозволить створити вигідні умови для суб'єктів господарювання на землі.

Державними органами земельних ресурсів передбачено обов'язкове врахування позицій органів місцевого самоврядування у питаннях розпорядження землями сільськогосподарського призначення державної власності. Територіальні органи земельних ресурсів повинні надсилати сільським, селищним та міським радам за місцем розташування земельної ділянки запити про висловлення позиції щодо можливості надання дозволу на розробку документації із землеустрою, на підставі якої зазначені земельні ділянки можуть бути передані у власність або користування.

Порядок виділення земельних ділянок (відчуження, оренди, користування) має бути вписаний у статутах територіальних громад через механізм обов'язкових громадських слухань, оскільки загальносупільні інтереси у сфері землекористування захищені не тільки в Земельному, але і в Водному та Лісових кодексах. Крім Кодексів, для передачі повноважень органам влади на місцях їх слід наділити Загальнодержавним електронним земельним кадастром, як джерелом інформації щодо призначення земельних ділянок. Децентралізація має на меті створення такого механізму державного устрою, який дозволяє вирішувати усі важливі питання на місцях за активної участі територіальної громади без втручання органів виконавчої влади.

Отже, головна мета децентралізації влади повинна забезпечити досягнення умови збереження і ефективного використання земель в довгостроковій перспективі та перетворення місцевих громад на їх повноцінного власника.

Крім того, положення Стратегії розвитку аграрного сектору на період до 2020 року[39] узгоджуються із пріоритетами Спільної Аграрної Політики (САП) країн ЄС і зводяться до наступного: пріоритету сільського розвитку шляхом орієнтації політики на соціоекономічний розвиток громад, ефективне використання локальних ресурсів для збереження екосистем та попередження негативних ризиків зміни клімату, впровадження інновацій в сільській економіці, підвищення конкурентоспроможності фермерів, стимулювання розвитку партнерських стосунків із переробними

підприємствами та гарантування їй захист прав сільськогосподарських виробників шляхом розвитку професійних та неурядових організацій, сприяння диверсифікації зайнятості в сільській місцевості, що забезпечуватиме зростання економіки на селі.

Сьогодні необхідним є припинення дублювання повноважень, функцій та завдань різних рівнів публічної влади на місцевому рівні. І шляхом вирішення цієї проблеми є децентралізація, яка передбачає передачу частки повноважень державних органів влади місцевим органам самоврядування.

На сьогодні представницьким органам влади уже недостатньо прав для прийняття соціальних, економічних, екологічних та інших програм розвитку територій. Тому для вирішення цих та інших проблем постає необхідність створення умов для оптимальної економічної самостійності суб'єктів господарювання на землі. Враховуючи, що фінансово-економічну основу на місцевому рівні становлять такі природні ресурси, як земля, то вони самі мають забезпечувати соціально-економічний розвиток свого регіону. Тобто регіон має характеризуватися не як підсистема країни, а як самостійний господарюючий суб'єкт з внутрішнім механізмом відтворення, що включає самостійне виробництво і реалізацію виробленої продукції на землі.

Кожний окремий суб'єкт господарювання на землі має пов'язувати результати виробничої діяльності із своїми фінансовими досягненнями. Нині в Україні вирішення еколого-економічних проблем пов'язане з впровадженням новітніх досягнень науково-технічного прогресу, що здатні забезпечити інтенсивний розвиток суспільного виробництва та зростання його конкурентоспроможності.

Взагалі, можна констатувати, що подальший розвиток екологобезпечного землекористування має розглядатися через призму адаптації земельного законодавства до світових стандартів, оскільки сучасна система землекористування в Україні, яка є наслідком структурних деформацій господарства, не забезпечує умови формування безпечного та раціонального використання земельних угідь.

Землекористування в Україні в умовах децентралізації потребує не лише ідентифікацію небезпечного стану довкілля, явищ і чинників, що до нього призвели, а й уникнення негативних наслідків шляхом забезпечення екологічної безпеки сільського господарства.

Екологічні аспекти регулювання земельних відносин містять декілька етапів (рис. 2.1):

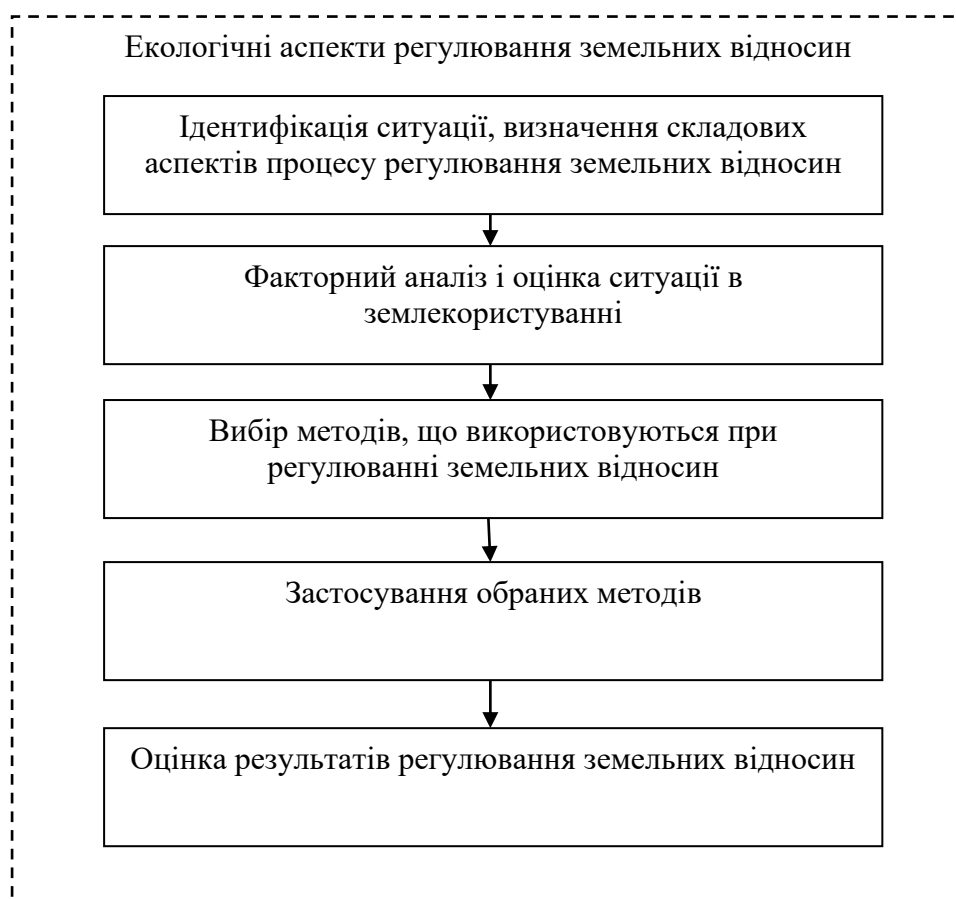

Рис. 2.1 Екологічні аспекти регулювання земельних відносин

Екологічна стабілізація агроландшафту досягається шляхом мозаїки різних видів земельних угідь, що є головною умовою збереження біорізноманіття, урізноманітнення спрощеного ландшафту.

Важливим екологічним аспектом регулювання землекористування є обов'язковість дотримання землеохоронних вимог. Безпосередньо в ч. 1 ст. 91 Земельного кодексу наголошується про те, що власники земельних ділянок зобов'язані додержуватися вимог законодавства про охорону довкілля. Проте ці положення Земельного кодексу не реалізуються на практиці.

Здійснення контролю за гумусним станом ґрунтового покриву дозволить своєчасно виявити зміни, відвернути та ліквідувати наслідки негативних процесів у землекористуванні, забезпечити збереження довкілля.

Спостереження за динамікою гумусу можна здійснювати шляхом лабораторних аналізів за допомогою хімічних препаратів. Але, як показала практика [25, с.15], такий метод аналізу гумусності ґрунту є надмірно ресурсовитратним, а чергове ґрунтове обстеження з інтервалом у 5-10 років носить великий ризик втрати контролю за його бездефіцитним балансом.

Розвиток конкурентоспроможного землекористування вимагає розробки такої інноваційної моделі спостереження за гумусністю ґрунтів, яка б відповідала принципам постійності, оперативності, здешевлення, простоти і належної точності результатів[10].

Досягнення цієї умови забезпечується шляхом використання ГІС-технологій на основі інформації про склад культур в сівозміні, їх урожайності, гранулометричного складу ґрунту, способу використання супутньої продукції. Це дає можливість визначити баланс гумусу як на сівозмінній площі, так і на рівні окремої культури.

Для того, щоб мати інформацію про вміст гумусу у ґрунті, такі спостереження потрібно проводити на сівозмінних площах агроформувань всіх форм власності і господарювання на землі. Але така практика поки що не знайшла свого відображення як в регіоні, так і в Україні в цілому. Наприклад, Миколаївський обласний державний проектно-технологічний центр охорони родючості ґрунтів і якості продукції здійснює спостереження за станом ґрунтів лише у 33 точках області, що не розв'язує проблеми повної інформації гумусного стану ґрунту.

Це тим більше є важливим, оскільки, як свідчать літературні джерела, земельні ресурси України, насамперед землі сільськогосподарського призначення, мають виражену тенденцію до зниження гумусності ґрунтів, зростання еродованості земель, їх техногенного забруднення [8, с. 168].

Специфічною ознакою інноваційного розвитку землекористування є подолання сумнівно декларованих орієнтирів щодо підвищення родючості ґрунтів шляхом внесення мінеральних добрив. Вище ми зазначали, що мінеральні добрива родючості ґрунту не підвищують, а лише сприяють росту врожайності сільськогосподарських культур, прискорюючи процеси мінералізації гумусу в ґрунті, в результаті чого все активніше відбуваються процеси його втрат. Що стосується органічних добрив, то вони є гарантією підвищення родючості ґрунту, умовою його збереження і відтворення, хоча регіони не спроможні нині вирішувати складні питання внесення органічних добрив у ґрунт через їх відсутність.

Інновації в землекористуванні сприяють підвищенню наукомісткої діяльності в аграрному секторі економіки, зростанню конкурентоздатності сільськогосподарської продукції, і, врешті-решт, ефективного використання природно-ресурсного потенціалу.

Інноваційними орієнтирами забезпечення екологічної збалансованості землекористування мають стати запровадження комплексної системи державних стандартів, норм і правил використання земель, здійснення диференціації та класифікації заходів з охорони земель та екологічної стабілізації землекористування, посилення екологічного контролю та моніторингу земель.

Особливістю запропонованої інноваційної моделі збереження та відтворення родючості ґрунтів є те, що вона дозволяє в камеральних умовах на основі видів сільськогосподарських культур, їх урожайності, гранулометричного складу ґрунтів та способу використання супутньої продукції здійснювати дистанційне спостереження за балансом гумусу в ґрунті з метою запобігання зниження його рівня. Це означає, що ще на стадії проектування системи сівозмін автор розробки проекту повинен дати оцінку такої сівозміни на баланс гумусу. Іншими словами, він повинен визначити наслідки впровадження такої сівозміни, проаналізувати, як вона буде вести себе на орних землях. В цьому і полягає сутність інноваційної моделі спостереження

за якісним станом ґрунтів з метою адекватного регулювання на порушення балансу гумусу в ґрунті.

На сьогодні проблема відтворення родючості ґрунтів землевласниками та землекористувачами не відповідає вимогам ринкового землекористування. Тому необхідним є впровадження заходів щодо збереження та відтворення родючості ґрунтів (рис. 2.2):

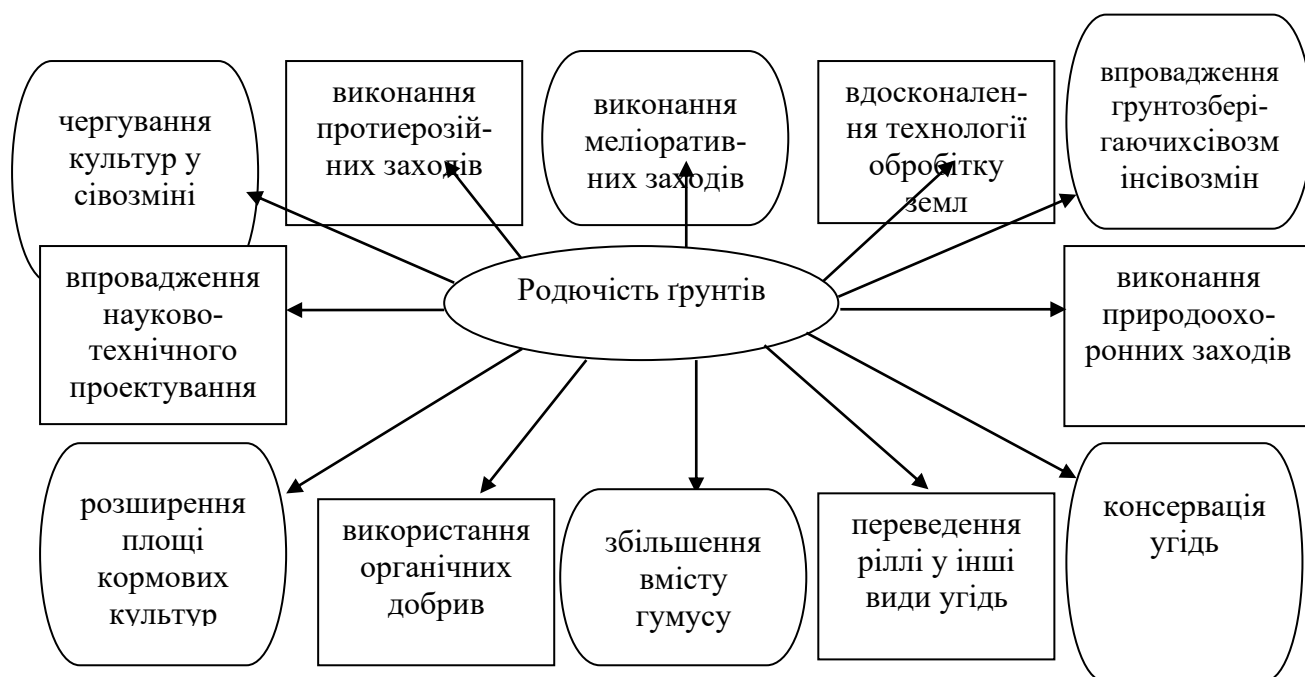

Рис 2.2. Алгоритм відтворення родючості ґрунтів

Для того, щоб забезпечити підвищення родючості ґрунтів, необхідно здійснити такі заходи:

- впровадити економічне стимулювання землевласників та землекористувачів в напрямку підвищення родючості ґрунтів і поліпшення їхнього екологічного стану, а у випадку його погіршення – передбачення санкцій;
- постійно здійснювати моніторинг стану родючості сільськогосподарських земель та контролю за здійсненням заходів щодо їх збереження, відтворення, раціонального використання і охорони.

Здійснення контролю за гумусним станом ґрунтового покриву дозволить своєчасно виявити зміни, відвернути та ліквідувати наслідки негативних

процесів у землекористуванні, забезпечити збереження довкілля, в чому і полягають інноваційні засади формування екологічнобезпечного сільськогосподарського землекористування.

Глибокий вплив на підвищення родючості справляють такі інструменти, як економічне стимулювання суб'єктів господарювання на землі, діяльність яких орієнтована на підвищення родючості ґрунту, моніторинг за станом родючості орних земель та контроль за здійсненням заходів щодо збереження та відтворення родючості ґранту, вдосконалення структури посівних площ з метою забезпечення бездефіцитного балансу гумусу у ґрунті, комплекс меліоративних заходів, зниження ціни на мінеральні добрива та впровадження новітніх технологій землеробства, адаптованих до місцевих умов, проекти організації території.

В рамках інноваційних засад формування екологічнобезпечного землекористування важливе значення має ухвалення Закону України «Про обіг земель сільськогосподарського призначення», який повинен передбачати забезпечення доступу економічно активної частини сільського населення до земельних ресурсів, виведення землекористування з тіньового обігу; забезпечення надійного захисту прав власності на землю, ухвалення Державної цільової програми «Охорона родючості землі», у якій потрібно запровадити дієві стимули сільськогосподарським товаровиробникам за підвищення родючості ґрунтів, боротьбу з ерозійними процесами, консервацію деградованих і малопродуктивних угідь.

Крім того, треба передбачити заходи боротьби з водною та вітровою ерозією ґрунтів, культуртехнічну меліорацію, селекцію та насінництво, наукове забезпечення та ін. Актуальною залишається розробка і впровадження в дію нормативно-правових актів щодо охорони земель та відтворення родючості ґрунтів.

В останні роки за інтенсивністю деградаційних процесів у землекористуванні Україна та її регіони посідають одне з перших місць у Європі, що дає підстави говорити про згадувані недоліки як національне лихо.

Є очевидним, що орієнтація на низькотехнологічний характер землекористування не відповідає вимогам сталого розвитку економіки, конкурентоспроможності аграрного сектора України. З урахуванням цього, впровадження високоінтегрованих інноваційних систем у сфері землекористування, які б забезпечували високий рівень доданої вартості у виробництві, не порушуючи екологічної рівноваги довкілля, повинно опиратися на результати моніторингу земель, якому належить важливе місце на ринку інноваційного землекористування. Розвиток конкурентоспроможного землекористування вимагає розробки таких інноваційних підходів до моніторингу довкілля, які б передбачали компроміс між витратами на його проведення та отриманням повноцінної інформації про екологічний стан землі.

Необхідно забезпечити зростання інвестицій у сільське господарство із 2 % [34, с. 29] щонайменше до 20-22%; окреслити заходи державної інвестиційної політики, основні правила і вимоги до земельно-інвестиційних проектів, процедури їх розгляду та затвердження, пріоритетні напрямки інвестицій та ін.

Передусім інвестиції слід спрямовувати на розвиток земельного кадастру, землеустрою, охорону родючості земель, інфраструктуру земельного ринку тощо. Потребує розвитку система державного і комерційного страхування інвестицій.

За рахунок коштів землевласників і землекористувачів потрібно розробляти проекти організації території, протиерозійні агротехнічні заходи, залуження деградованих і малопродуктивних земель, поліпшення природних кормових угідь.

Для комплексного вирішення фінансових проблем землекористування, яке потребує інвестицій, необхідно:

- в економічній політиці держави визначити роль і місце землекористування в економіці України;
- сформулювати теоретичне і практичне вирішення проблем інвестицій в ефективне землекористування;

– розробити методику визначення ефективності інвестицій у поліпшення та охорону земельних угідь.

Інвестиційні пріоритети в землекористуванні мають бути спрямовані на докорінне поліпшення ґрунтів, охорону земель та довкілля, які повинні реалізовуватись шляхом фінансування втрат на ці цілі як за рахунок коштів землевласників та землекористувачів, так і за рахунок коштів державного і місцевих бюджетів. Інноваційна політика у землекористуванні має реалізовуватись шляхом розробки та запровадження стратегічних програм з використання високих технологій у виробництві й переробці сільськогосподарської продукції, енергозбереженні та докорінному поліпшенні земель, а також шляхом фінансування фундаментальних досліджень, прикладних науково-дослідних робіт щодо розробки та впровадження технологій органічного землеробства, економічних моделей міжгалузевих і внутрішньогалузевих економічних відносин в умовах децентралізації.

В сучасній демократичній державі в забезпеченні балансу інтересів на місцевому рівні децентралізація влади є процесом розподілу повноважень щодо здійснення функцій і виконання завдань держави по горизонталі та по вертикалі. Сьогодні важливість процесу децентралізації актуалізується інтеграцією України до європейського співтовариства. Крім того, умовою ефективного адміністративно-територіального управління є особливості врахування балансу між центром та регіонами.

З огляду на це, вважаємо, що подальший розвиток землекористувань ринкового типу має супроводжуватись формуванням міжгосподарських об'єднань. Механізм їх створення полягає в тому, що власник земельної ділянки об'єднується з іншими власниками землі та майна шляхом подальшого кооперування. Причому кооперування має здійснюватись як на виробничій основі, починаючи із виробництва сільськогосподарської продукції, так і на сервісно-обслуговуючій та постачальницько-збутовій, що створить умови для вчасного забезпечення сформованої асоціації кооперативів добривами,

насінням, технікою, гарантуючи нормальні умови діяльності для агроформування.

З урахуванням цього, земельна політика в Україні повинна формуватись на основі створення умов для підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва в умовах децентралізації, що в свою чергу забезпечить надходження коштів до місцевих бюджетів від суб'єктів господарювання на землі.

Для підвищення екологізації землекористування важливим є виконання таких стратегічних напрямів:

- оптимізація землекористування на основі екологічно збалансованого співвідношення земельних угідь;
- створення моделей раціонального використання сільгоспугідь;
- дотримання екологічних вимог при землеустрої територій;
- формування нових систем землеробства;
- розробка нових сучасних агротехнологій в системі землеробства;
- підвищення екологічної свідомості землевласників та землекористувачів;
- оздоровлення безпосередньо навколишнього середовища.

Підтримання даних орієнтирів екологізації дозволить в кінцевому підсумку відкрити перспективи для розвитку конкурентоспроможного виробництва сільгосппродукції.

В ході проведення аналізу екологізації землекористування нами представлено орієнтири, як мають бути враховані в умовах децентралізації влади (рис. 2.3).

В ході дослідження важливо обґрунтувати складові екологічного регулювання сільськогосподарського землекористування.

На нашу думку, такими складовими є фінансове забезпечення землеохоронних заходів, екологічні податки, виділення коштів громадянам для відновлення попереднього стану сільгоспземель, порушених не з їх вини, інноваційні розробки, що спрямовані на екологізації землекористування,

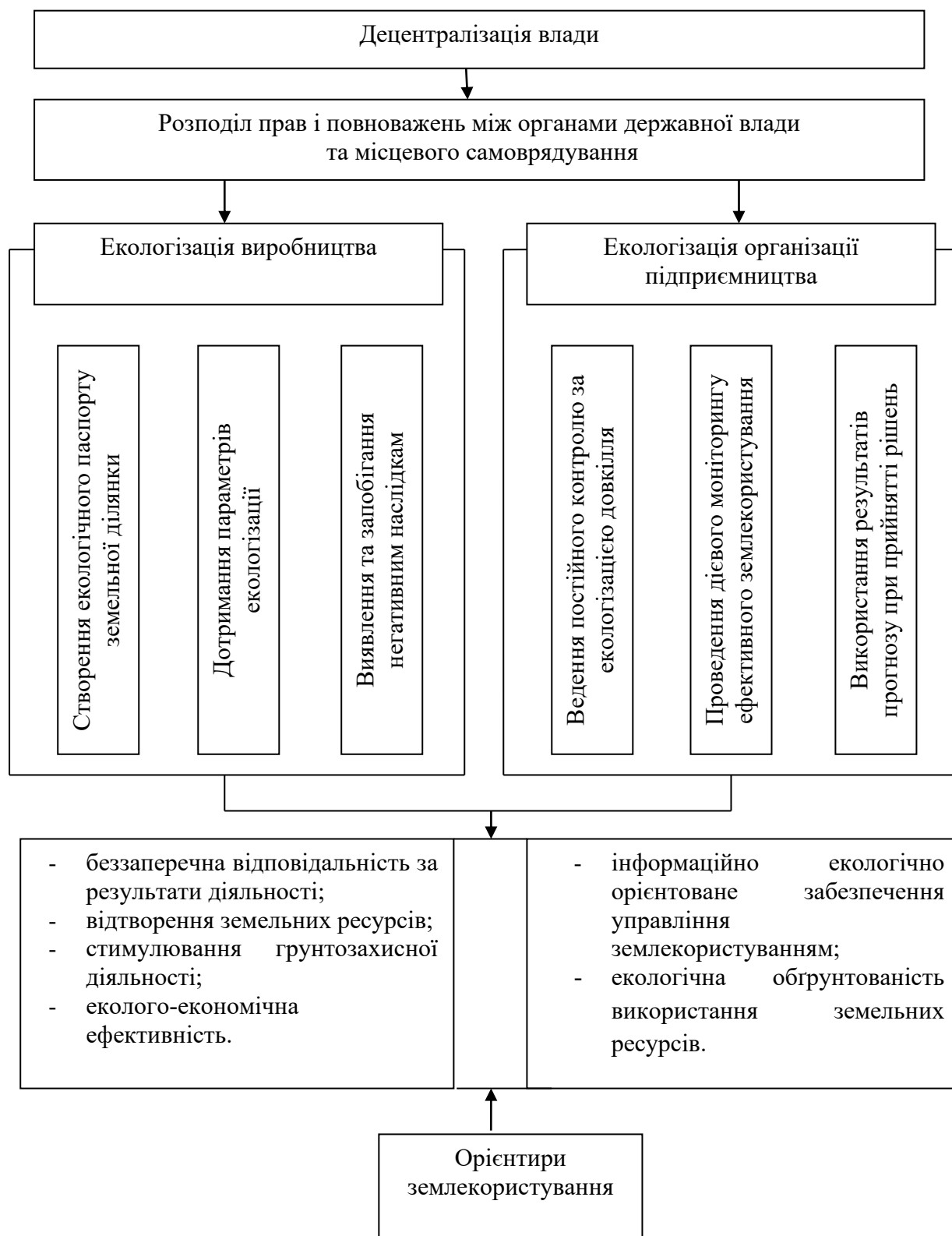

Рис. 2.3 Процес екологізації регулювання земельних відносин в умовах децентралізації влади

стимулювання залучення іноземних інвестицій у сферу землекористування, дотримання екологічних нормативів, норм і стандартів, податкові та кредитні

пільги для землевласників та землекористувачів, стимулювання суб'єктів господарювання до раціонального використання та охорони земельних угідь. Зазначені складові екологічного регулювання землекористування мають діяти комплексно.

Беззаперечним є той факт, що комплекс заходів з екологічного регулювання землекористування повинен ґрунтуватися на таких засадах:

- дотримання та збереження вимог підтримання в належному стані або відновлення родючості ґрунту;
- адекватна державна підтримка землеохоронних заходів;
- розробка і впровадження дієвих програм, що передбачають підвищення родючості ґрунтів.

В умовах децентралізації влади важливо здійснити наступні заходи: удосконалити розподіл земельного фонду за видами господарського використання шляхом здійснення зонування за видами землекористування в межах територій місцевих рад, при створенні сільськогосподарських землеволодінь та землекористувань враховувати місцеві та регіональні інтереси, природні та соціально-економічні фактори, в умовах орендних відносин нести відповідальність за погіршення родючості ґрунту, організовувати місцеві системи управління земельними ресурсами та землекористуванням в межах територіальних громад.

2.2. Методологічні підходи формування механізму інноваційного управління сільськогосподарським землекористуванням

Сучасний стан розвитку сільськогосподарського землекористування вичерпав можливості екстенсивного використання землі, яке базується на традиційних технологіях, властивих раннім стадіям індустріалізації. На передній план висувається завдання активізації інноваційного розвитку економіки землекористування, що ґрунтується на знаннях. Власне, Європейський вибір України вимагає економічного розвитку

землекористування на основі інновації, його комплексної модернізації та аграрного сектора економіки в цілому. При цьому стратегія інноваційного розвитку землекористування повинна бути орієнтована не на сировинну спрямованість, розраховану переважно на потреби експорту, що стримує розвиток внутрішнього ринку, обмежує національні можливості землекористування, призводячи його до масштабної деградації, погіршення стандартів якості життя людей, а на нову інноваційну модель розвитку як умову прискорення темпів економічного зростання країни, досягнення високого рівня конкурентоспроможності землекористування, використовуючи прогресивні управлінські рішення, що базуються на інтелектуальних ресурсах, науці і процесах трансферу результатів нововведень у реальне виробництво. Тобто мова йде про те, що інновації в землекористуванні є головним доленосним чинником конкурентоспроможності аграрного сектора економіки. Це є свідченням того, що освоєння та розповсюдження інноваційного способу господарювання на землі вимагає від держави врахування інноваційної компоненти при формуванні національної ідеології ефективного сільськогосподарського землекористування[11].

Саме тому важливо використати інновації для зміни ситуації на краще у сфері реалізації державної політики на основі державних програм підвищення конкурентоспроможності економіки землекористування.

При цьому, землекористування потрібно розглядати як системоутворюючу складову аграрного сектора економіки, а відповідно його ефективність слід розглядати як результат того, що в агросекторі, як і в інших сферах національного господарства, складається недостатньо позитивна тенденція, оскільки у технологічній його частині домінує переважно 3-й технологічний уклад.

Разом з тим, якщо інновації в агробізнесі визначаються динамікою обсягу інвестицій в основний капітал, сортооновленням, запровадженням ІТ-індустрії, вдосконаленням господарської діяльності, реструктуризацією, програмами поліпшення якості, злиття та придбання фірм, перегляду стратегічних

пріоритетів, зміни організаційно-правових форм виробництва тощо, то інновації у землекористуванні, насамперед, полягають в організації території, яка не вимагає капіталовкладень.

Але сьогодні економічне зростання сільськогосподарського землекористування загальмувалось і є підстави очікувати зниження темпів зростання, погіршення екологічного стану агросистем та ін.

Нова інноваційна модель економіки землекористування, організації його території реалізовується шляхом землеустрою, який увібрав у себе найкращу теорію і практику управління земельними ресурсами, враховуючи національні особливості розвитку.

Особливе місце землеустрою в системі інноваційного розвитку землекористування визначається Земельний кодексом України та законом України «Про землеустрій», де акцентується увага на тому, що землеустрій забезпечує науково обґрунтований перерозподіл земель, формування раціональної системи землеволодінь і землекористувань, створення екологічно сталих ландшафтів і агросистем, з його участю регулюються земельні відносини на національному, регіональному, локальному та господарському рівнях шляхом розробки пропозицій по встановленню особливого режиму і умов використання землі.

Сучасний розвиток землеустрою спрямовує свою діяльність на здійснення заходів щодо прогнозування, планування, організацію використання та охорони земель на національному, регіональному, господарському рівнях та інші види діяльності, які приводять до досягнення певних результатів, сформованих на інноваційних засадах.

З цих позицій землеустрій являє собою потужний інноваційний економічний потенціал, оскільки кожний проект землеустрою є унікальним, опираючись на креативний спосіб мислення, винахідливість розробника такого проекту.

Великий вклад у розвиток інноваційного землекористування зроблено завдяки фундаментальним працям відомих в Україні та поза її межами вчених

державної установи «Головний науково-дослідний і проектний інститут землеустрою», Львівського та Харківського національних аграрних університетів, Національного університету біоресурсів та природокористування та ін.

Надзвичайно важливу роль відіграли дослідження Варламова О.Ю., Волкова С.М., Горлачука В.В., Гнатковича Д.І., Гуторова О., Добряка Д.С., Казьміра П.Г., Мартина А.Г., Новаковського Л.Я., Сохничя А.Я., Ступеня М.Г., Третяка А.М. та ін, які надали нового імпульсу розвитку землекористування з позиції сучасності. Але слід зауважити, що «консервація» вже зробленого може стати, скоріше за все, причиною того, що суб'єкти господарювання на землі стануть аутсайдерами в економічному житті країни.

Враховуючи вищенаведене, відзначимо, що базова основа інноваційного розвитку сільськогосподарського землекористування, який забезпечить його конкурентоспроможність на внутрішньому і зовнішніх ринках, знаходить свої відображення у територіальній організації території, яка являє собою невід'ємний елемент системи управління землекористуванням. Для цього потрібні лише «справжні воля і сміливість, щоб зламати стереотипи і гучні декларації» [19] про вимірювання ефективності землекористування кількістю грошей. Мова йде про те, що стратегічний план модернізації землекористування, формування його конкурентних переваг досягається завдяки гнучкості управлінських рішень щодо складу і структури земельних угідь, системи сівозмін, впорядкування території сільськогосподарських угідь, комплексу заходів з охорони ґрунтів і довкілля та ін, що не вимагають залучення інвестиційних засобів[50].

При цьому стратегію просторової організації території слід розглядати як систему заходів, орієнтованих на збереження біорізноманіття (точніше агробіорізноманіття), що впливає із Конвенції про біорізноманіття, прийнятої у 1992 році в Ріо-де-Жанейро, підвищення продуктивності сільськогосподарських угідь, забезпечення стандартів високої якості продукції

та іншого набору правил і дій, що надають сільськогосподарському землекористуванню конкурентні переваги.

Найбільш фундаментальною умовою збереження біорізноманіття є екологічно обґрунтований рівень сільськогосподарської освоєності землекористування, рівень розораності території і сільськогосподарських угідь, що формують склад і структуру земельних угідь землекористування як інструмент екологічної стабільності відповідних територій.

Якщо розораність території України складає 53,9%, а в окремих регіонах 70 і більше відсотків [20], то світова практика свідчить, що розораність земель у США складає менше 20%, Англії – 28, Болгарії – 34, Китаї – 10, Нідерландах – 25, Франції – 24% [34], де відсутній брак продуктів харчування, оскільки урожайність більшості основних сільськогосподарських культур у цих країнах у 1,5-2 і більше разів є вищою, незважаючи на те, що якісна характеристика ґрунтів згадуваних країн у 2-3 рази гірша від чорноземів України. Наприклад, якщо у 2012 році урожайність зернових і зернобобових культур в Україні складала 31,2 ц/га, то в Австрії їх урожайність складала 60,9 ц/га, Великобританії – 60,6; Данії – 63,0; Італії – 52,9; Китаї – 56,9; Німеччині – 68,5; Франції – 74,4; Швейцарії – 62,1; Швеції – 50,6; США – 58,5, а в Нідерландах – 84,8 ц/га. Аналогічна ситуація на ринку інших сільськогосподарських культур, таких як, наприклад, картопля, овочі, де у згадуваних країнах їх урожайність є у 2-3 рази вищою, ніж в Україні. Але, як відзначає Геєць В.М.[39, с. 25], «мова має йти не в частині того, що сьогодні вже здійснено у європейських країнах і як його досягти, а в частині того, куди ми маємо йти, з тим, щоб в майбутньому бути там, куди і вони прийдуть, інакше ми будемо завжди відставати».

Потрібно відзначити, що вітчизняна практика використання орних земель могла б опертись на власні науково-теоретичні концепції оптимізації складу і структури земельних угідь за рахунок залучення частини площі ріллі, розміщеної на ерозійно-небезпечних територіях, малопродуктивних і деградованих ґрунтах таких відомих вчених, як Сайка В.Ф., Новаковського Л.Я., Трегобчука та ін, які висвітлюють шляхи розв'язання цієї проблеми.

Але якщо така модель оптимізації могла б виявитись цінною для умов соціалістичного способу господарювання, коли земля перебувала у державній власності, то в умовах ринку земель, на якому розгортаються головні події перерозподілу земельної власності, існує невизначеність стратегічних пріоритетів соціально-економічного розвитку, такі можливості є надзвичайно обмежені. Нині відсутні методологічні дослідження, які б дозволяли орієнтувати діяльність господарських систем на трансформацію орних земель у формі паїв під залуження чи заліснення.

Але, на нашу думку, висока розораність території України і її регіонів і визначає її конкурентні переваги, що в сукупності з геополітичним і географічним простором, виконанням взаємопов'язаних інноваційних заходів, врахуванням інституційної структури вітчизняної науки (науково-дослідні і проектні інститути землеустрою та ін) дають можливість забезпечити сталий розвиток сільськогосподарського землекористування у довгостроковій перспективі. При цьому, Україна може стати одним із світових гігантів на ринку виробництва сільськогосподарської продукції. Свідченням цього є той факт, що завдяки зусиллям суб'єктів господарювання на землі, спрямованим на економічне зростання на ринкових засадах, в Україні сформувалася база, що забезпечує досягнення урожайності зернових культур, яке значно перевищує за цим показником країни Європи і світу. Так, у 2014 році окремі господарства Рівненщини досягли урожайності озимої пшениці в 70 ц/га, Хмельниччини – понад 100 ц/га. Фермерське господарство «Гулін В», що у Єланецькому районі Миколаївської області, у 2014 році досягло урожайності озимої пшениці в 60 ц/га.

Але, не дивлячись на позитивні зрушення у землекористуванні, ефект яких підсилюється впливом сприятливих погодних умов, економічний ефект, насамперед, повинен бути співставлений з витратами енергетичного ресурсу на його досягнення. Наприклад, мінералізація гумусу, як субстрату для живлення мікроорганізмів і ґрунтових грибів, при отриманні урожайності

озимої пшениці в 70 ц/га складає 1,8 т/га [32], що відповідає внесенню у ґрунт 36 т/га органічних добрив.

Оцінюючи результати мінералізації гумусу при врожайності озимої пшениці в 100 ц/га, видно, що величина витрат гумусу складає ще більше – 2,4 т/га, що відповідає 48 т/га органічних добрив (гною), які потрібно внести в ґрунт з метою компенсації винесеного врожаєм гумусу. Але виконання цих заходів є складним як з методичної, так і з практичної точок зору, зумовленого фактором часу гумусоутворення, мінливості погодних умов, біоценозів, рельєфу і материнської породи, – з одного боку, а з іншого – серйозним затрудненням в частині організації заготівлі органічних добрив (гною) через різке скорочення поголів'я худоби у громадському і приватному секторах економіки.

Якщо на вирішення першої з названих проблем людина практично вплинути не може, то обсяги внесення органічних добрив (гною) піддаються узгодженості між бажаним і фактичним станом ґрунтового покриття.

Проте реалізація конкретних заходів через перекоси у стратегії розвитку аграрного сектора стикається із значними труднощами в частині ринку органічних добрив (гною), подолання яких виходить за межі можливостей суб'єктів господарювання на землі. Особливо ускладнена проблема внесення у ґрунт органічних добрив в останні роки земельної реформи. Наприклад, якщо у 1990 році в ґрунт вносилося 5,8 т/га органічних добрив, то в усі останні роки не більше 0,1 т/га.

Не викликає сумніву, що причиною такого феномену є скорочення поголів'я худоби в Україні і її регіонах. Якщо, наприклад, у 1990 році в Миколаївській області реально налічувалось 820,4 тис голів великої рогатої худоби, в тому числі корів – 154,7 тис гол, то у 2010 році – відповідно 141,4 і 92,4 тис голів фактично на однакову площу сільськогосподарських угідь. У зв'язку з цим нині активно обговорюється проблема збільшення поголів'я худоби, як деякого ідеалу, до якого повинні прагнути суб'єкти господарювання на землі з тим, щоб збільшити обсяги виробництва гною.

Але незабаром стало очевидним, що «зростання кількості худоби на одиницю площі орних земель супроводжується зменшенням надходження у ґрунт органічної речовини [32]».

Пояснюється, на перший погляд, цей «парадокс» тим, що рослинницька продукція, будучи згодована тваринами, втрачає частину азоту в результаті засвоєння його організмом тварини на рівні перетравності кормів, коефіцієнт якого становить 0,50-0,51. Власне, це та частина кормів, що трансформується у підтримання життєдіяльності тварин, тваринницьку продукцію (м'ясо, молоко тощо) і виходить за межі території землекористування.

Наприклад, приоравши соломі озимої пшениці при її урожайності 50 ц/га, в ґрунт буде повернено 0,308 ц/га азоту [46], що знаходиться у супутній продукції (соломі), а при згодовуванні її худобою в ґрунт повернеться лише третина (0,13 ц/га) азоту, що переконливо свідчить про достовірність, висловлену вищеприведеними дослідниками.

Але, не зважаючи на важливість висновку, зробленого авторами [34], пов'язаного з впливом поголів'я худоби на запаси гумусу у ґрунті, нам представляється, що він є суперечливим, оскільки не узгоджується із способом використання орних земель. Наприклад, уявимо, що на орних землях розміщено багаторічні та однорічні трави, які, як відомо, нагромаджують запаси гумусу у ґрунті. Так, конюшина на зелену масу при врожайності 300 ц/га нагромаджує у ґрунті 2,2 т/га гумусу, а при врожайності 350 ц/га – 2,5 т/га, що відповідає внесенню у ґрунт відповідно 44 і 50 т/га перепрілого гною. Аналогічно цьому і однорічні трави, хоч і менше у порівнянні з багаторічними травами, але теж нагромаджують гумус. Так, при врожайності вико-вівсяної суміші на сіно 50 ц/га досягається нагромадження гумусу у ґрунті на рівні 0,9 т/га, що відповідає внесенню у ґрунт 18 т/га гною.

Не викликає сумніву, що інноваційна модель розвитку сільськогосподарського землекористування регламентує високий рівень урожайності на базі мінімізації екологічних ризиків на навколишнє середовище, в першу чергу на забезпечення бездефіцитного балансу гумусу в ґрунті.

Приведена вище урожайність зернових культур в 70, 100 і 60 ц/га, отримана суб'єктами господарювання, буде екологічнобезпечна за умови, якщо після збирання її врожаю буде внесено у ґрунт відповідно 36,48 і 24 т/га органічних добрив (гною). Але суть труднощів реалізації інноваційно-орієнтованого землекористування полягає у відсутності органічних добрив у кількостях компенсації мінералізованої частини гумусу, завдяки якому отримано врожай сільськогосподарських культур. У цьому випадку джерелом компенсації мінералізованої частини гумусу є посіви багаторічних і однорічних трав.

Розрахунки, проведені нами на основі джерела [51], свідчать, що еквівалентом 36 тонн гною є багаторічні трави урожайністю 250 ц/га, 48 т гною – 350 ц/га і 24 т гною, урожайність трав повинна складати не менше 150 ц/га.

Виходячи з умови, що термін післядії органічної речовини у ґрунті складає 3 роки, а період повернення багаторічних трав теж складає не менше, ніж 3 роки, можна зробити висновок, що інноваційна модель структури посівних площ повинна ґрунтуватись на тому, що багаторічні трави у сівозміні чи її ланці повинні займати щонайменше 25%.

Відповідно до цього можна окреслити відмінності, суть яких полягає в тому, що зменшення надходжень у ґрунт органічної речовини зумовлено не зростанням кількості худоби на одиницю площі орних земель, а на одиницю площі ріллі, зайнятої розміщенням гумусовитратних культур, тобто майже всіх культур, які нині культивуються в Україні, за винятком багаторічних та однорічних трав.

Базова ідея такого висновку полягає в тому, що суб'єкт управління певним чином вмонтовує у сівозміну перелік сільськогосподарських культур, які дозволяють йому позитивно впливати на конкурентоспроможність і потенціал розвитку землекористування, не відхиляючись від траєкторії забезпечення бездефіцитного балансу гумусу у ґрунті.

Реалізація зазначеного механізму вказує на необхідність консолідації зусиль суб'єктів господарювання на землі, адміністрації, науковців, практиків землевпорядного виробництва в частині адекватної системи організації орних земель, здатної враховувати якість ґрунтового покриття, складність та гнучкість процесів, які відбуваються у землекористуванні.

На сучасному етапі інноваційну модель організації території визначають конвергенції (лат. *convergentio*—сходиться, наближається), тобто співіснування різних систем: інституційної, економічної, соціальної, екологічної, етнопсихологічної, які мають різну природу свого виникнення і функціонування, що «дозволяє запустити механізми самоорганізації, самообновлення, коли система сама визначає, які ресурси із «зовнішнього світу», в якому обсязі і якої якості їй потрібні» [25].

Враховуючи необхідність широкого запровадження і використання інновацій у сільськогосподарському землекористуванні, важливо орієнтуватись не на лінійну модель відкриття інновації за схемою: фундаментальна наука – прикладна наука – виробництво, а на модель, яка повинна сприймати інновацію як таку, що на будь-якому етапі її створення «навіть на стадії маркетингу» [53], насамперед, на етапі планування розвитку землекористування, сприятиме контролю (моніторингу) за станом використання земель. Крім того, одним із важливих зрізів інновацій можуть бути кількість патентів щодо раціонального використання і охорони земель, кількість вчених і лабораторій, що приймають участь у дослідженнях і розробках (R&D), об'єднання і злиття землекористувань тощо. Тому вирішення проблеми інноваційного розвитку землекористування вимагає створення правових та інституційних засад креативного земельного менеджменту, при якому менеджери були б готові сприймати все нове, зберігати кращі якості існуючого, пропонувати інноваційні якості пріоритетних напрямків при розробленні планів розвитку землекористування. Вважаємо, що просування інновацій не повинно копіювати зразків інноваційної політики розвинутих країн і тих, що розвиваються. Тільки шляхом адаптації вітчизняних інновацій до реалій ринку можна сформувати

інноваційне середовище, яке дозволить забезпечувати власні наукові пріоритети.

Виходячи з вище приведеного, є підстави вважати, що така складова інноваційної моделі, як фундаментальна наука, у своїй більшості перешкоджає оперативності впровадження інновацій. Гриньов Б.В. та Гусєв В.А. [53, с. 211] вважають, що «фундаментальна наука – це «річ в собі», вона створює «ненаправлене знання..., це дослідження, яке немає сьогодні ніякого застосування ..., більшість сучасних досягнень науково-технічного прогресу ґрунтуються на результатах фундаментальних наук, але вони реалізуються в інноваціях «потім». Не завтра, часто і не післязавтра, а через невизначений час і нерідко не в тій країні, де вони були отримані».

Виходячи із сутності управління сільськогосподарським землекористуванням, прикладні дослідження, орієнтовані на отримання нових знань, що розкривають питання еколого-економічної та соціальної ефективності землекористування, підвищення вартості земельного капіталу, формування ринкової інфраструктури, найбільш повно досягаються у процесі землеустрою, який згідно Земельного кодексу України та закону України «Про землеустрій» являє собою сукупність соціально-економічних та екологічних заходів, спрямованих на регулювання земельних відносин та раціональну організацію території адміністративно-територіальних утворень, суб'єктів господарювання, що здійснюються під впливом суспільно-виробничих відносин і розвитку продуктивних сил.

Найбільш повно інноваційний характер землекористування впливає із завдання і змісту землеустрою, що відображено у статті 183-184 Земельного кодексу України та статті 2 і 6 закону України «Про землеустрій», зокрема зазначено, що:

– реалізація державної політики щодо використання та охорони земель, здійснення земельної реформи, вдосконалення земельних відносин, наукове обґрунтування розподілу земель за цільовим призначенням з урахуванням державних громадських та приватних інтересів, формування

раціональної системи землеволодіння і землекористування, створення екологічно сталих агроландшафтів тощо;

- надання інформації для правового, економічного, екологічного і містобудівного механізмів регулювання земельних відносин на національному, регіональному, локальному і господарському рівнях шляхом встановлення особливого режиму та умов використання й охорони земель;

- встановлення і закріплення на місцевості меж адміністративно-територіальних утворень, територій природно-заповідного фонду та іншого природоохоронного призначення, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення, меж земельних ділянок власників і землекористувачів;

- прогнозування, планування і організацію раціонального використання і охорони земель на національному, регіональному, локальному і господарському рівнях;

- організація території сільськогосподарських підприємств, установ і організацій з метою створення просторових умов для еколого-економічної оптимізації використання та охорони земель сільськогосподарського призначення, впровадження прогресивних форм організації управління землекористуванням, удосконалення структури і розміщення земельних угідь, посівних площ, системи сівозміни, сінокосо- і пасовищезміни;

- розробка і здійснення системи заходів із землеустрою для збереження природних ландшафтів, відновлення та підвищення родючості ґрунтів, рекультивації порушених земель і землювання малопродуктивних угідь, захист земель від ерозії, підтоплення, висушення, зсувів, вторинного засолення, закислення, заболочення, ущільнення, забруднення промисловими відходами та хімічними речовинами тощо, консервація деградованих і малопродуктивних земель, запобігання іншим негативним явищам;

- організація території підприємств, установ і організацій з метою створення умов сталого землекористування та встановлення обмежень і

обтяжень (земельних сервітутів) у використанні та охороні земель несільськогосподарського призначення;

– отримання інформації щодо кількості та якості земель, їхнього стану та інших даних, необхідних для ведення державного земельного кадастру, моніторингу земель, здійснення державного контролю за використанням та охороною земель.

З вищеприведеного можна зробити висновок, що землеустрій являє собою набір правил і дій інноваційного спрямування, що ставлять за мету забезпечення сталого розвитку сільськогосподарського землекористування, окреслює засоби досягнення цієї мети.

Зазначимо, що землеустрій знаходить своє практичне впровадження у формі схем, проектів землеустрою та іншої землевпорядної документації як засобу реалізації державної політики щодо Плану соціально-економічного розвитку відповідних територій, в яких враховуються інтереси громадян в частині створення кращих умов їх життя.

Інноваційність землеустрою, як системного правового комплексу, полягає в унормуванні відносин між органами державної влади та органами місцевого самоврядування, суб'єктами господарювання на землі, інвесторами, визначає стратегію розвитку землекористування, що забезпечує його конкурентоспроможність, адаптує території до вимог ринкової економіки та відкритого конкурентного ринку. До сказаного слід додати, що землевпорядна документація є одним із найважливіших інструментів управління земельними ресурсами, вагомою інвестицією, орієнтованою на реалізацію соціально-економічних перетворень на відповідній території, джерелом інформаційного забезпечення щодо вивчення логіки розвитку конкретної земельної ділянки, пошуку шляхів підвищення привабливості землекористування, своєчасного реагування на результати економічного ефекту та екологічних ризиків на відповідній території.

Тобто, тут мова йде про те, що землеустрій як інструмент інноваційного розвитку сільськогосподарського землекористування має розглядатись через

призму організаційної, кадрової, фінансової, матеріально-технічної та інформаційної складових, які формують його конкурентні переваги. Виходячи із сутності землеустрою, відзначимо, що організаційна складова відображає в собі поєднання формальних і неформальних відносин. Формальна сторона закріплена у статутах, інструкціях, положеннях землевпорядних організацій, а неформальна характеризує найвищий науковий потенціал землевпорядної організації, традиції і культуру наукових дослідників, комунікаційні можливості та ін.

З приходом ринку і конкуренції, нині в Україні налічується, за орієнтовними розрахунками, понад одну тисячу землевпорядних організацій державної, комунальної та приватної форм власності.

При цьому на ДП «Головний науково-дослідний і проектний інститут землеустрою» покладено такі функції управління [28]:

- проведення єдиної технічної і економічної політики при виконанні проектних і вишукувальних робіт, спрямованої на прискорення технічного прогресу, вдосконалення процесів і організації виробництва, підвищення ефективності використання земельних ресурсів;
- вивчення, узагальнення і поширення передового досвіду проектування, систематичний аналіз використання земельних ресурсів, участь у розробці наукових прогнозів, схем і техніко-економічного обґрунтування перспективного використання земельних ресурсів;
- розробка основних техніко-економічних напрямів в проектуванні, виходячи із найближчих перспектив розвитку науки і техніки;
- виконання проєктно-дослідних і експериментальних робіт, пов'язаних із запровадженням прогресивної технології виробництва, нових способів організації виробництва;
- розробка технічних умов, вказівок і рекомендацій по проектуванню, норм проектування, норм тривалості проектування, укрупнених кошторисних норм, еталонів технічних проєктів та ін;

- здійснення систематичного контролю за відповідністю діючих проектних досліджень досягнутому рівню розвитку науки, техніки, підготовка пропозицій по коригуванню норм праці та їх заміні;
- участь у розробці і підготовці перспективних і річних планів землевпорядних робіт, нових нормативних документів тощо;
- вивчення і узагальнення досвіду застосування цін і норм виробітку на проектні і вишукувальні роботи по землевпорядкуванню, розробка пропозицій щодо їх удосконалення;
- здійснення заходів щодо підвищення кваліфікації інженерно-технічних працівників по землевпорядкуванню;
- організація матеріально-технічного забезпечення виробництва;
- видання, розмноження, систематизація і зберігання планово-картографічних матеріалів;
- здійснення зв'язку із землевпорядними органами, науково-дослідними установами і навчальними закладами, сільськогосподарськими підприємствами з метою оперативного впровадження в землевпорядні проекти результатів наукових досліджень і передового досвіду;
- надання технічної допомоги філіалам, відділенням по всіх питаннях виробничої діяльності.

Теорія і практика землеустрою знайшла своє продовження у регіональних інститутах землеустрою, що здійснювали свою діяльність згідно із затвердженим Статутом, в якому знайшли відображення загальні положення, їх завдання і обов'язки, система управління інститутом, відносини інститутів із їх замовниками (планування робіт, їх фінансування та ін.). Неформальна сторона організаційних структур визначається наявністю наукового потенціалу, традицій і культури інноваційної діяльності, авторитету, здатного консолідувати зусилля адміністрації інститутів на вирішення проблем реформування земельних відносин, рівнем комунікації (проведення наукових конференцій, семінарів, науково-технічних рад, підвищення кваліфікації, навчання в аспірантурі, публікаційна активність, що посилюють синергетичні

ефекти інновацій, можливості нарощування наукового потенціалу у найближчому майбутньому. У результаті цього, в Україні і її регіонах було накопичено певний досвід, спрямований на регулювання земельних відносин та раціональну організацію території сільськогосподарських землекористувань. Прогресивним кроком у цьому контексті була наукова діяльність, пов'язана з розробленням проектів землеустрою на засадах диференційованого використання орних земель, адекватного якісним параметрам ґрунтового покриву, рельєфу місцевості та ін.

З точки зору поставлених цілей у 90-х роках ХХ століття масовим явищем стає розроблення проектів організації території на засадах контурно-меліоративної організації (КМОТ) з наступною реалізацією результатів цієї діяльності у практичне застосування.

Предметом цієї діяльності було планування використання сільськогосподарських угідь, в першу чергу орних земель, відповідно до крутості рельєфу. При цьому вся територія орних земель відповідних суб'єктів господарювання поділялась на технологічні групи ґрунтів: 1-а група з крутістю схилів від 0 до 3°; 2-а група – 3-7° і 3-я група – понад 7°, які відділялись між собою лінійними рубежами (лісосмугами, елементами гідротехнічної інфраструктури тощо). Важливо підкреслити, що тільки у Миколаївській області було розроблено понад 80 проектів з контурно-меліоративною організацією території, у рамках яких враховувались стратегічні інтереси суб'єктів господарювання на землі, орієнтовані на ліквідацію процесів водної ерозії, яка супроводжувалась втратами поверхневого родючого шару ґрунту, поживних речовин, зниженням урожайності сільськогосподарських культур та іншими негативними процесами.

Власне, на підставі розрахунків, проведених колективом дослідників [34, с. 45], встановлено, що на незахищених від ерозійних процесів територіях щорічно на сільськогосподарських угіддях в Україні витрачається понад 800 млн т ґрунту, або 26 млн т гумусу, в якому міститься 1,2 млн т азоту, 0,9 млн т фосфору і 13,9 млн т калію.

На підставі зазначеного вище в ґрунт необхідно щорічно додатково вносити компенсаційну частину органічних добрив (гною) в кількості 520 млн т (26 млн т : 0,05), що у грошовому виразі складатиме щонайменше 52 млрд грн (520 млн т * 100 грн/т). Крім того, на ґрунтах, що піддаються водній ерозії, знижується родючість ґрунту, що призводить відповідно до зниження урожайності сільськогосподарських культур, порушуються мікробіологічні процеси в ґрунті та інші негативні процеси. Так, на слабо- змитих ґрунтах Степу недобір врожаю зернових культур складає 3,5 ц/га, на середньозмитих – 8,2 ц/га і на сильнозмитих – 11,7 ц/га [32].

З іншого боку параметри гумусності ґрунту визначають якість сільськогосподарської продукції, виробленої на цих ґрунтах. Нині споживачі продукції все більше віддають перевагу якісній, хоч і дорожчій продукції, що характерно для інноваційних економік. Це змушує суб'єктів господарювання на землі гнучко і адекватно реагувати на ці запити, щоб забезпечити досягнення успіху на ринку. Так, американський лікар Уоллок [31] відзначає, що для людини необхідні такі елементи харчування: 60 мінералів, 16 вітамінів, 12 амінокислот, 3 жирних амінокислот, які потрібно отримувати у свій раціон не за рахунок мінеральних добавок, а завдяки вирощуванню культур на ґрунтах, збагачених вмістом гумусу, який у процесі своєї мінералізації засвоюється рослинами, а відтак по харчовому ланцюжку засвоюються і людиною.

Аналіз змісту названих проблем свідчить, що альтернативи контурно-меліоративній організації території, як інноваційному шляху розвитку сільськогосподарського землекористування, немає. Пропозиції нових знань, у яких містяться цікаві характеристики інноваційної діяльності щодо розв'язання згадуваних проблем, були відзначені престижними державними нагородами. Але незабаром відбулося згортання розробки проектів КМОТ як науково-технічної інновації. Виникла патова ситуація, коли інновації щодо організації території, створені на нових знаннях, будучи найбільш радикальними, і породжували найбільш значні зміни у способах використання землі, почали згортатися. Переломним моментом тут можна вважати прийняття 18 грудня

1990 року постанови Верховної Ради УРСР «Про земельну реформу», яка загострила проблему в даній сфері. Передача земель у приватну та колективну власність, надання їх у користування громадянам, підприємствам, установам і організаціям у ході земельної реформи стало причиною руйнування деяких досягнень щодо подальшого поширення згадуваних проєктів, які знаходились на початковій стадії свого розвитку. Головною причиною цього був невідрегульований механізм державного регулювання з ринковими принципами господарювання, не було ясного бачення розвитку земельних відносин ринкового типу. Немає сумніву в тому, що не можна було покладатися на стихію розвитку як механізм соціально-економічного вдосконалення землекористування. «Невидима рука» ринку як самоорганізації і системи, по великому рахунку виявилася безсилою у частині формування конкурентоспроможності землекористування, а держава у значній мірі відсторонилася від участі у розробці і використанні нових досягнень науки у сфері сільськогосподарського землекористування. Крім того, важко виправдати позицію владних структур, які не забезпечили комплексної і довготермінової інноваційної політики у землекористуванні, пріоритетне стимулювання суб'єктів господарювання на землі, від яких залежить ступінь раціоналізації землекористування, процвітання економіки у довгостроковій перспективі.

Вважаємо, що виходячи із загальнодержавних інтересів, результати науково-технічних інновацій щодо організації території сільськогосподарських землекористувань повинні були передувати процесам роздержавлення і приватизації землі. Необхідно було скоротити часовий лаг між появою такої інновації і її реалізацією, показавши оперативні потенційні можливості ідеї КМОТ на ринку інновацій у формі максимального підприємницького прибутку, щоб дозволило адекватно реагувати на трансформаційні процеси у землекористуванні.

Але, тим не менше, зростаюча конкуренція у боротьбі за ринок збуту сільськогосподарської продукції, що відповідає високим стандартам якості, привертає увагу суб'єктів господарювання на землі, вчених і практиків до

розробки такої моделі організації території, яка б стала орієнтиром для всіх суб'єктів виробничо-господарської діяльності на землі, тим більше, що перші кроки вже зроблено, визначено нові принципи управлінської діяльності на ґрунтах з вираженим рельєфом.

На підставі зазначеного вище, автором пропонується зосередження зусиль на розробку схем використання землі територій місцевих рад, в рамках яких будуть розроблятися проекти КМОТ для кожного суб'єкта господарювання на землі, що позитивно вплине на якість та ефективність землевпорядної документації.

Особливістю таких схем є те, що в них буде простежуватись цілісність стратегії використання земель на території місцевих рад, будуть виявлені невизначеності і ризики передбачуваних і непередбачуваних подій у землекористуванні.

Методологічні і організаційні питання згадуваних схем повинні базуватись на таких основних принципах:

- науково-обґрунтований вибір цілей розвитку територіальних громад;
- постійний пошук широкого використання інновацій в управлінні сільськогосподарським землекористуванням;
- унікальності, що враховує індивідуальні особливості території місцевої громади, матеріально-фінансовий стан, географічні та геополітичні умови та ін;
- рефлексивності, тобто можливості корегувати управлінські дії щодо використання землі з урахуванням поточної ситуації;
- самоорганізації, тобто розуміння того, що система управління земельними ресурсами повинна себе змінювати, щоб відповідати вимогам (бути адекватною нової ситуації, що склалась у землекористуванні);
- зворотного зв'язку, що забезпечує формування конкурентних переваг сільськогосподарського землекористування, перш за все поліпшення

стандартів якості життя людей, раціонального використання і охорони земель, створення умов для ведення підприємницької діяльності на землі.

Формалізація процесу розроблення схем землеустрою базується на чотирьох блоках питань:

- загальна характеристика території місцевої ради;
- сучасний стан використання земель;
- обмеження та особливі умови використання земель;
- проектні пропозиції використання та охорони земель.

Коротко зміст першого блоку можна представити дослідженням таких питань:

- аналіз природо-кліматичних умов;
- характеристика природних ресурсів.

Зміст другого блоку включає:

- розподіл земель по категоріях, угіддях і землекористувачах;
- стан використання земель сільськогосподарського призначення (тенденції розвитку землекористування сільськогосподарських товаровиробників, якісний стан сільгоспугідь та розвиток деградаційних процесів, придатність ґрунтів для вирощування основних сільгоспкультур).

Третій блок можна представити наступним чином:

- обмеження у використанні земель (правові, природо-охоронні та ін.);
- території з особливим режимом використання земель (охоронні зони, зони санітарної охорони, санітарно-захисні зони, водоохоронні зони та прибережні захисні смуги);
- особливо цінні землі.

Четвертий блок включає такі питання:

- формування агротехнологічних груп;
- розміщення лінійних рубежів та інших елементів інженерної інфраструктури продовженої дії;
- систему заходів щодо еколого-економічної організації і використання земель;

– управління земельними ресурсами та землевпорядною діяльністю.

При цьому необхідно змінити акценти на формування технологічних груп ґрунтів у залежності не стільки від крутості схилів, скільки від їх довжини. Якщо ключовим принципом, як вже згадувалось, формування технологічних груп ґрунтів є поділ їх за крутизною $0-3^{\circ}$, $3-7^{\circ}$ і більше 7° , що властиво для рельєфу із незначною довжиною схилу, то для рельєфу з довжиною схилу до одного і більше кілометрів є сенс переглянути параметри, за якими формуються ці технологічні групи, оскільки при крутизні схилу вже в $1,5^{\circ}$ при високій активності опадів чи сніготанення відбуваються інтенсивні процеси водної ерозії – 10 і більше тонн ґрунту з гектара площі. Наприклад, на території колишніх сільськогосподарських підприємств «Миколаївщина», «Зоря» Березанського району при крутизні схилів $1,5^{\circ}$ і довжині схилів 455 м, змив ґрунту складав 9 т/га, підприємств «Зоря» та ім. Калініна Березнегуватського району – при схилі 1° і його довжині від 220 до 750 м змив складав від 10 до 13 т/га і т. д.

Треба відзначити, що нині, через несприйняття інновацій, низьку ефективність процесів запровадження новітніх технологій використання орних земель, відсутність належного державного контролю, хоч і ухвалено закон «Про землеустрій», Земельний кодекс України та низку інших законодавчих актів і нормативних документів, які зобов'язують раціональне використання земель суб'єктом господарювання на землі, не готові до інноваційних впроваджень, через що відсунуто в тінь цінну ідею КМОТ, яка б займала тверді позиції на ринку інновацій.

Але не можна знімати з рахунку той факт, що причиною цього є поява орендних відносин в Україні з короткостроковими періодами оренди земельних паїв (ділянок). В сучасних умовах особливістю системи орендних відносин є максимальне використання внутрішніх можливостей землі з метою економічного зростання (збагачення) орендаря без чіткого дотримання екологічного законодавства, динаміка показників якості життя людей місцевої громади, регіональної безпеки та інших показників соціально-економічного

розвитку сучасних територій. Іншими словами, орендар не вмотивований нести затрати на інноваційну діяльність в рамках орендованих земельних ділянок – це з одного боку. З іншого боку – просторове розміщення земельних ділянок (паїв), яке відрізняється вкрапленістю земельних ділянок, їх черезсмужжям, розкиданістю майже по всій території місцевої ради, невизначеністю земельної політики, не дозволяє практично використати ресурсні можливості інновацій з точки зору оптимальної організації території.

Відправною точкою інноваційної організації території на засадах КМОТ є нормальне функціонування регульованої ринкової системи у сфері земельних відносин. Вільний обіг земельних ділянок, зумовлений зняттям мораторію на купівлю-продажу земельних ділянок (паїв), з урахуванням консолідації і концентрації земельних ділянок, стане реальним мультиплікатором стабілізації землекористування та його цілісності, що дозволить водночас вирішити економічні, соціальні та екологічні проблеми. Але потрібно розуміти, що цей аргумент буде справедливий за умови розроблення і реалізації науково-обґрунтованого проєкту землеустрою, який згідно закону України «Про землеустрій» (ст. 52) передбачатиме:

- розміщення виробничих будівель і споруд;
- організацію землеволодінь та землекористувань з виділенням сівозмін, виходячи з екологічних та економічних умов, формування інженерної та соціальної інфраструктури;
- визначення типів і видів сівозмін з урахуванням спеціалізації сільськогосподарського виробництва;
- складання схем чергування сільськогосподарських культур у сівозміні;
- проєктування полів сівозміни;
- розробку плану переходу до прийнятої сівозміни;
- перенесення в натуру (на місцевість) запроєктованих полів сівозмін.

Проте чинна нормативно-методична база, на основі якої повинні розроблятися і реалізовуватися проєкти землеустрою, які б відображали

щорічну величину мінералізації гумусу у процесі вирощування сільськогосподарських культур, є недосконалою щодо контролю, який є однією з головних причин зниження вмісту гумусу в ґрунті. Це добре видно на прикладі розроблених проектів землеустрою, що забезпечують еколого-економічне обґрунтування сівозмін та впорядкування угідь, орендованих ТзОВ СП «Нібулон» в межах місцевих рад Вознесенського, Снігурівського і Баштанського районів Миколаївської області у 2013 році.

Так, розроблений проект обґрунтування сівозмін та території Добренської місцевої ради, що знаходиться в межах Баштанського району, свідчить, що мінералізація гумусу, тобто його винос з ґрунту врожаєм сільськогосподарських культур, складає 1,8 т/га (табл 2.1).

Таблиця 2.1

Мінералізація гумусу при вирощуванні сільськогосподарських культур у польовій сівозміні на території Добренської місцевої ради Баштанського району Миколаївської області

Культура	Площа, га	%	Урожайність, ц/га	Винос гумусу з 1 га	Винос гумусу всього, т
Озима пшениця	507,54	41,7	55	-1,4	-710,6
Озимий ячмінь	101,50	8,3	40	-0,8	-81,2
Соняшник	406,02	33,3	26	-3,1	-1258,7
Сорго	203,01	16,7	45	-0,4	-81,2
Всього	1218,07	10,0		-1,8	-2131,7

Джерело: Розраховано автором за даними[22; 32].

Із розрахунків, приведених у табл. 2.1, можна побачити недоліки, які були допущені ще на етапі розробки технічного завдання щодо виготовлення проекту обґрунтування сівозміни.

Так, якщо постановою Кабінету Міністрів України від 11.02.2010 р. «Про затвердження нормативів оптимального співвідношення культур у сівозмінах в різних природно-сільськогосподарських регіонах» передбачається у Степовому

регіоні розміщення у структурі посівних площ зернових і зернобобових культур в середньому 40-82%, соняшника – 10-15%, до 25% багаторічних трав, то технічним завданням на розробку проекту твердо регламентованого 33,3% розміщення соняшника у структурі посівних площ, період його розміщення на одному і тому ж полі становить через два на третій рік, хоча згадуваною постановою вказується, що його розміщення на одному і тому ж полі може бути не раніше, ніж через сім років.

Далі, якщо багаторічні трави повинні складати у структурі посівних площ до 25%, то завданням на розробку проекту вони взагалі не передбачені.

З урахуванням викладеного, не випадковим є той факт, що з ґрунту, ще на стадії розробки проекту, закладено винос гумусу з ґрунту та рівні 1,8 т/га, що відповідає додатковому внесенню в ґрунт компенсаційної частини органічних добрив в обсязі 35 т/га, який відсутній у господарстві. Наслідки такої реальності є передбачувані – вони спрямовані на руйнування сільськогосподарського землекористування і аграрного сектора економіки в цілому. У цьому контексті можна погодитись з думкою Р. Данлена, У. Кеттона і А. Шнайберга [39], які кажуть, що вектор сучасного індустріально-капіталістичного суспільства, по суті, спрямований на руйнування природного навколишнього середовища. У цьому зв'язку, не викликає сумніву, що признание інноваційної моделі розвитку сільськогосподарського землекористування, яка орієнтована на підвищення його конкурентоспроможності, має бути досягнута організаційним шляхом – через посилення державного контролю і моніторингу за станом земель, посилення відповідальності за порушення чинного законодавства, і, нарешті, позбавлення права займатись господарською діяльністю на землі з відшкодуванням збитків, завданих не тільки землі, але й екосистемі в цілому. З іншого боку, на відміну від планової економіки, ринкова економіка дозволяє суб'єктам господарювання самостійно визначати доцільність виробництва тих чи інших сільськогосподарських культур, виходячи із місткості споживчого ринку.

Нині стратегія планування виробництва сільгоспкультур зводиться до звуження їх різновидів – переважно однієї-трьох культур, які не обмежені поставками на ринок і забезпечують високу окупність затрат на їх виробництво і є вигідними для споживачів. Це стало причиною того, що у переважній своїй більшості у Південному регіоні України займаються виробництвом озимої пшениці (озимого ячменю), соняшника, хоча окремі господарства спеціалізуються на виробництві овочів.

Цим суб'єкти господарювання захищають свої монопольні переваги на продуктових ринках, і важко їм нав'язати вирощування інших видів культур. Цей аргумент є справедливим, оскільки виробництво широкого спектра сільгоспкультур вимагає додаткових технічних засобів і технологій, складських приміщень, відповідної кваліфікації працівників, спеціалізованих ринків збуту продукції та ін., чого на сучасному етапі бракує суб'єктам господарювання на землі.

Відповідно до цього, ці та інші приклади повномасштабних інновацій вказують на те, що лише способом організації території сільськогосподарського землекористування суттєво можна підвищити ефект конкуренції, адаптуватись до нових реалій ринку, забезпечити соціально-економічну та екологічну привабливість. Проте цей аргумент буде справедливим за умови створення так званих кущових інноваційних мереж, які являють собою об'єднання господарських структур, з урахуванням специфічних особливостей кожного із них і які прагнуть максимізувати свій прибуток. У цьому випадку сівозміна поширюється на все об'єднання, де досвідчені підприємці, які мають високий менеджерський досвід, планують почергове використання земельних ділянок тими чи іншими культурами, виходячи з вимог періодичності розміщення їх у полі та кращих попередників. Такий інноваційний проект організації території стає можливим за умови широкого використання теорії адаптивних сівозмін, культури в яких розміщуються не в традиційному алгоритмі – «у просторі і часі», а тільки у часі. При цьому, кожне поле чи робоча ділянка виступає в ролі сівозміни, з дотриманням приведених вище вимог, що дозволяє швидко та

своєчасно реагувати на зміни зовнішнього і внутрішнього середовища з метою прийняття відповідних заходів і дій щодо недопущення кризових явищ у землекористуванні.

Отже, виходячи із сучасних концептуальних основ земельної політики, механізм її реалізації потрібно розглядати у контексті широкого використання теорії і практики інноваційного управління. При цьому, базові орієнтири адекватних механізмів інноваційного управління сільськогосподарським землекористуванням актуалізують питання організаційного характеру використання землі, що дозволяють мінімізувати деградаційні процеси у землекористуванні, знизити їх негативний вплив на навколишнє середовище, забезпечити досягнення цілей соціально-економічного розвитку на рівні місцевих рад, адміністративно-територіальних утворень та аграрної сфери в цілому. Тенденцію до посилення ролі інноваційного управління сільськогосподарським землекористуванням правомірно розглядати як реальний мультиплікатор зростання вартості земельного капіталу.

РОЗДІЛ 3

ОРГАНІЗАЦІЙНІ АСПЕКТИ ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ

3.1. Управлінські функції підвищення економічної конкурентоспроможності сільськогосподарського землекористування

В Україні продовжується процес формування сільськогосподарського землекористування ринкового типу, в результаті чого створено всі передумови економічного зростання, що формують базову основу конкурентоспроможності аграрного сектора економіки.

Разом з тим, відсутність цілісної стратегії підвищення конкурентоспроможності землекористування, недооцінка взаємодії науки і виробництва, його організаційна «неформальність» супроводжується виникненням проблем і суперечностей, пов'язаних з використанням землі. Ці обставини посилили інтерес до потреби у знаннях щодо формування і розвитку управління, ролі управлінських функцій, які б відкривали можливості для ефективного використання землі, поліпшення стандартів якості життя людей, нагромадження матеріальних благ та ін.

Належна система управління земельними ресурсами дозволяє ліквідувати хаос у землекористуванні, вилучивши з нього «закономірності, що дозволяють вдосконалювати, а деколи і кардинально перетворювати діяльнісний простір» [25].

Успішне розв'язання цих завдань вимагає «чітких методологічних позицій, знання сутності феномену управління та його найбільш загальних закономірностей, які виступають предметом філософії управління» [12].

Розглядаючи суть управління сільськогосподарським землекористуванням, необхідно виділити декілька характерних рис, які супроводжуються неоднозначністю трактувань понятійно-категоріального

апарату управління – регулювання, управління – менеджмент, функції та методи управління тощо.

Загалом, управління землекористуванням можна розглядати як сукупність дій, спрямованих на отримання заздалегідь визначених результатів[17, с. 66]. З урахуванням вище приведеного, відповідно до чинного законодавства основними завданнями державного управління земельними ресурсами, що дозволяють здійснювати певний вплив на об'єкт управління є:

- наділення органів управління відповідними правами і повноваженнями, що забезпечують реалізацію управлінських впливів щодо ефективного використання і охорони земель;

- гарантія і захист прав власності і користування землею всіх форм власності;

- економічне регулювання раціонального використання землі (плата за землю, стимулювання раціонального використання землі, відшкодування збитків, зумовлених неправильним використанням землі та ін);

- розвиток іпотечного кредитування;

- інноваційно-інвестиційна діяльність;

- розвиток ринку земель;

- ведення державного земельного кадастру, організація проведення землеустрою та моніторингу земель;

- оцінка земель;

- охорона навколишнього середовища, збереження і відтворення родючості ґрунту;

- створення правових, економічних та ін передумов для різних форм господарювання на землі та ін.

Свою місію управління реалізує, виконуючи функції (від лат. *funczio*– дія, коло діяльності, роль), як відносно відокремлені напрями управлінської діяльності, що дозволяють здійснювати певний вплив на об'єкт управління.

Аналізуючи змістовний аспект функцій управління землекористуванням, приведених у навчально-науковій та спеціальній літературі [31, 50, 58 та ін.],

можна побачити, що вони є близькими за характером внутрішнього змісту, хоча кожна з них має свою власну структуру.

Такими функціями автори вважають:

- земельний менеджмент;
- законодавче та нормативно-методичне забезпечення;
- державний контроль за використанням та охороною земель;
- землевпорядкування;
- ведення державного земельного кадастру;
- моніторинг земель;
- вивчення і картографування земельних ресурсів;
- інноваційно-інвестиційна політика;
- маркетингова діяльність;
- розвиток інфраструктури ринку землі;
- вирішення земельних спорів;
- встановлення права земельного сервітуту;
- економічне регулювання;
- економічне стимулювання;
- експертиза вишукувальної і землевпорядної документації;
- гарантії прав на землю;
- розвиток державної системи підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації фахівців для роботи в системі державних земельних органів;
- відповідальність за порушення чинного законодавства та ін.

При цьому, слід визнати, що, з певною долею умовності, функції, приведені авторами, важко піддаються чіткому і однозначному осмисленню. На основі вивчення внутрішнього змісту функцій виявлено, що більшість з них є інструментами (засобами), що забезпечують аргументоване прийняття і реалізацію управлінських рішень. Змішування авторами сутності феноменів функції та інструментів управління яскраво простежується в тому, що з усього переліку функцій управління реально до таких відноситься лише процедура збору і аналізу інформації про стан об'єкта, вивчення і картографування

земельних ресурсів і частково законодавче та нормативно-методичне забезпечення, а всі інші – інструменти управління.

В стратегічному контексті, серед множин управлінських функцій, важливу роль у забезпеченні ефективного землекористування відіграють функції прямої дії та опосередковані. До функцій прямої дії відносяться збір та аналіз даних відповідного землекористування, вироблення і прийняття управлінського рішення, реалізація управлінського рішення, контроль за процесом, що відбувається у землекористуванні у ході реалізації управлінського рішення (рис 3.1).

Рис. 3.1. Схема функцій прямої дії управління земельними ресурсами.

Джерелом функцій опосередкованого управління є нормативно-правові акти щодо використання землі, в рамках яких реалізуються функції прямої дії, зонування і нормування використання землі, вирішення земельних спорів, пов'язаних із веденням і функціонуванням земельного законодавства і нормативів використання землі, державний контроль за дотриманням земельного законодавства.

Багато спеціалістів [74, с. 440-441; 31 с. 13] та ін дотримуються думки, що управління –це функція будь-якої організованої системи, орієнтованої на

збереження її структури, підтримку режиму функціонування, реалізацію програми діяльності.

Інші дослідники [47] вказують на об'єктивну необхідність паралельного використання термінів «управління» і «менеджмент». При цьому, управління – це діяльність, а менеджмент – процес, що відбувається у ньому, тобто менеджмент являє собою складову управління (рис. 3.2).

До речі, фахівці вітчизняного менеджменту О.Є. Кузьмін, О.Г. Мельник, Г.В. Осовська теж відзначали, що між цими поняттями «існує суттєва відмінність, а саме – менеджмент є різновидом або однією з форм управління»[47, с. 34].

У цьому питанні американський економіст, фахівець з теорії і практики менеджменту П. Друкер відзначає, що менеджмент переважно відноситься до виробничої сфери і є тим динамічним елементом, який підтримує життєздатність кожного підприємства. Поділяють погляди П. Друкера й практики менеджменту В.В. Горлачук [47, с. 36] та автори, які вважають, що менеджмент потрібно розуміти «як науку про теорію управління виробництвом, що орієнтована, по-перше, на людину як на основне джерело підвищення продуктивності праці, а, по-друге, орієнтується на реалізацію об'єктивних економічних законів і на розв'язання економічних суперечностей». Тобто, мова йде про те, що менеджмент як соціально-економічну систему методологічно можна уявити як широке поле, з якого «проростає» управління.

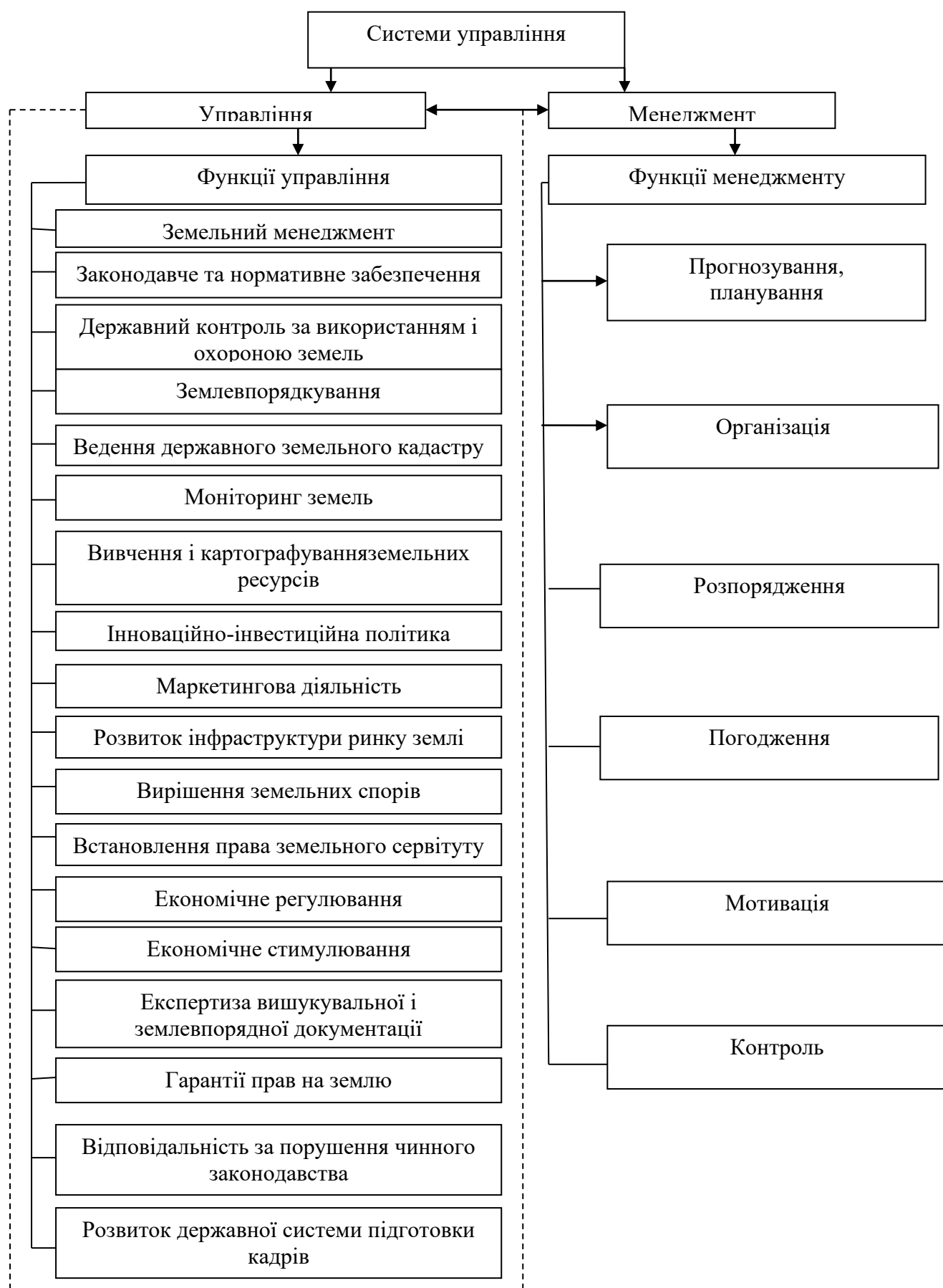

Рис. 3.2. Взаємодія понять «управління» і «менеджмент»

Тобто, мова йде про те, що управління знаходить своє відображення у соціальних і природних системах, технічних пристроях і системах. На думку Спіркіна А.Г. [31, с. 433], управління у соціальних системах слід розглядати через призму господарського управління(управління економікою), соціально-політичного та соціально-психологічного. Окремої уваги заслуговує питання управління природними системами. Існує думка, що у природних системах функціонує не управління, а самоорганізація. Але таке припущення, на нашу думку, є спірним.

Так, дійсно, не можна управляти процесами сходу-заходу сонця, переливами-відливами, часом та ін., але ми можемо впливати на ґрунт, вирощуючи сільськогосподарські культури, прокладаючи зрошувальні канали, добуваючи корисні копалини, встановлювати склад земельних угідь, розміщувати інженерну інфраструктуру тощо.

Можемо стверджувати, що сьогодні в Україні створено правові та інституційні засади управління. В Головних управліннях Держгеокадастру та державних науково-дослідних і проектних інститутах землеустрою в областях на їх чолі стоять директори, що повністю відповідають за результати управлінської діяльності, керуючись відповідними законами та нормативними актами. При цьому, директором можуть бути створені відповідні відділи (відділи земельного кадастру, землевпорядкування, земельних ресурсів, землевпорядних вишукувань, відведення земель, відділ планування землеустрою та фінансів тощо) з покладеними на них функціями згідно Положення про той чи інший відділ, які поєднують у собі найкращі комбінації побажань колективу, що в них працює. За кожним із відділів призначаються керівники відділів, у складі яких працюють спеціалісти відділу та співвиконавці згідно посадових інструкцій. Стратегія діяльності Держгеокадастру України забезпечується виконанням функцій за допомогою відповідних відділів, на чолі яких теж стоять їх керівники (рис.3.3).

Рис. 3.3. Структура Держгеокадастру України

Джерело: [28].

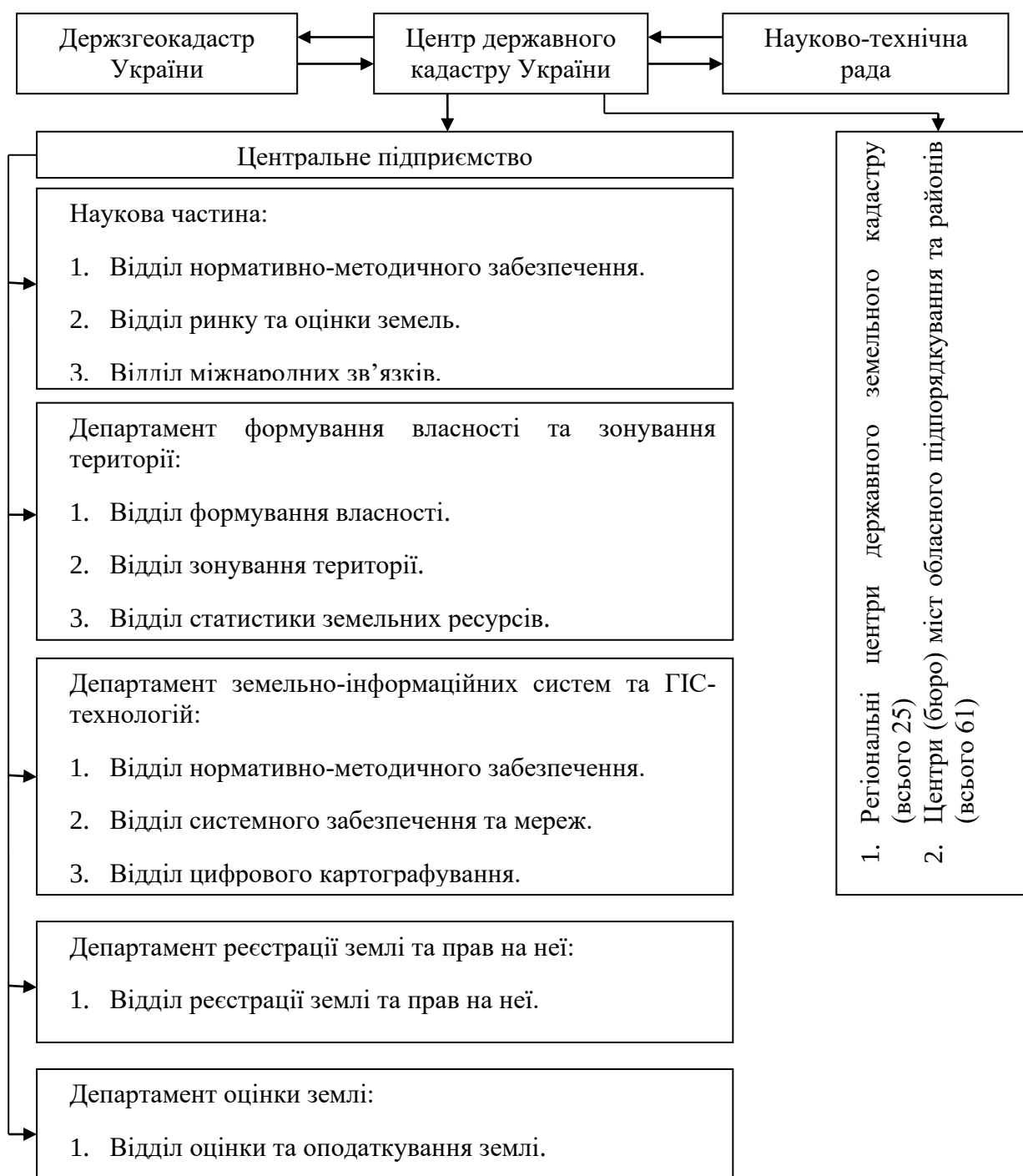

Рис. 3.4. Структура системи Центру державного земельного кадастру України
Джерело: [28].

Зробимо ремарку, що від стану цих функцій, з яких розпочинається господарсько-економічна діяльність, і визначається результативність вище приведених інституцій. І тут важливо відзначити, що реформування економічної системи України, в тому числі еволюційний хід розвитку

земельних відносин, що призвели до різних форм бізнесу в Україні, стали причиною розхитування науково-дослідних і проєктних інститутів землеустрою. Створення мережі приватних ліцензованих організацій з правом виконання землепорядних, кадастрових та інших видів робіт, пов'язаних із землеустроєм, поставили на межу виживання державні організації із землеустрою, скоротилися обсяги замовлень на виконання землепорядних робіт, в результаті чого відбулось серйозне скорочення професіоналів землепорядного виробництва та цілий ланцюг інших негараздів, що з цього випливають. Можна сказати, що жодний економний поступ державних підприємств із землеустрою неможливий без державного втручання. Вважаємо, що не можна допустити розвалу державних підприємств із землеустрою, оскільки це призведе до хаосу і безладу у систему на багато років. Розуміння цього дає підстави вважати необхідним недопущення можливості економії та витіснення із ринку державних інститутів землеустрою.

На рис 3.4 представлено приклад структури системи Центру державного земельного кадастру України, де виконання своїх посадових функцій теж покладаються на керівників відділів, діяльність яких осмислено і послідовно спрямована на досягнення цілей, «що відповідають логіці розвитку системи і закономірностям її самоорганізації» [120, с. 111]. Тобто, не просто складаються взаємини між класичним управлінням і модерними течіями, як наприклад, менеджмент. Але штучне впровадження терміну «менеджмент» у сферу земельних відносин, призначене для виконання певних функцій, не узгоджується з ідеалами діяльності суспільства. Нині суспільство хоче бачити фігуру управлінця, керівника, які, здійснюючи ідеологію управлінської діяльності чи певної її частини, досягають певних цілей або прагнуть їх досягти, оскільки поняття «менеджмент», в принципі, методологічно не може бути використаним у біологічних, соціально-економічних та ін. системах, особливо коли його починають розглядати з позиції «менеджмент-управління». Виходячи з умови, що слово англійського походження «менеджмент» відповідає українському терміну «управління», то в реальній мовній практиці

створюється прояв одного і того самого явища «управління – управлінням», яке можна назвати парадоксом менеджменту. Тобто, мова йде про те, що штучно створене поняття «менеджмент» у сфері земельних відносин є методологічно хибним і, відповідно, не може відноситися до числа стратегічних орієнтирів у розвитку сільськогосподарського землекористування. Важливо відзначити, що тільки управління, яке виникає в рамках відповідної формальної організації на підставі нормативно-правових актів (спеціальних розпоряджень, законів, наказів, інструкцій тощо), є легітимною установкою, базовою економічною категорією щодо досягнення поставлених цілей у рамках стратегічного плану розвитку землекористування.

Власне, з усієї багатоманітності внутрішнього змісту процесу управління відзначимо, що управління земельними ресурсами потрібно розглядати через призму «впливу суб'єкта управління (керуючої підсистеми) на об'єкт (керовану підсистему), якою може виступати суспільство у цілому, його окремі сфери: економічна, соціальна, політична, духовна, а також різні ланки (організації, підприємства, установи тощо) з тим, щоб забезпечити їхню цілісність, нормативне функціонування, удосконалення і розвиток, досягнення заданої мети». Саме ж управління, за словами Бабосова Є.М. [27, с. 9-10], здійснюється «шляхом цілеспрямованого впливу на умови життя людей, їх ціннісні орієнтації, поведінку, має основним завданням забезпечення добре скерованої цілеспрямованої діяльності як окремих учасників спільних зусиль (трудових, політичних, спортивних тощо), так і соціальної організації (системи) у цілому».

У контексті приведеного аналізу відзначимо, що результативність процесу управління сільськогосподарським землекористуванням визначається його принципами – тобто об'єктивними правилами управлінської поведінки, що впливають з потреб суб'єкта управління і надходять до нього у вигляді наукового знання, за допомогою якого досягається поставлена мета. Оскільки принципи управління є історичною категорією, постійно змінюючись, доповнюючись у міру зростання продуктивних сил і розвитку земельних

відносин, то нині вони є слабким місцем у системі управління земельними ресурсами, в тому числі сільськогосподарським землекористуванням.

Органи державної виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, власники землі і землекористувачі зустрілися з труднощами в процесі господарювання через невизначеність принципів раціонального управління земельними ресурсами, що призвело до шаблонного перебігу бюрократичних процедур щодо організації використання і охорони земель.

Перш за все, практика формування і використання таких принципів зводилась до їх використання в організаціях в якості ідей, правил і орієнтирів діяльності управлінського персоналу та залучених до роботи відповідних фахівців. При цьому, переважно в якості ресурсного внеску у розвиток принципів управління, використовуються принципи Анрі Файоля [37, с. 15]: розподіл праці; повноваження і відповідальність; дисципліна; єдиноначальність; єдність напрямку; підпорядкування особистих інтересів загальним; винагорода персоналу; централізація; лінія влади зверху вниз; порядок; справедливість; стабільність робочого місця для персоналу; корпоративний дух та Г.Емерсона [83, с. 24]: точно поставлені цілі; здоровий глузд; компетентна консультація; дисципліна; справедливе ставлення до персоналу; швидкий надійний повний точний і постійний облік; диспетчеризація; норми і розклади; нормалізація умов; нормування операцій; письмові стандартні інструкції; винагорода за продуктивність. Цікавими є підходи до формування системи принципів відомих в Україні фахівців із землеустрою, які зробили певний вплив на формування науки про управління земельними ресурсами А.М. Третяка [28], В.В. Горлачука [51] та ін. Але практика застосування згадуваних принципів дозволила виявити проблемні місця, які потребували подальших цілеспрямованих дій щодо осмислення і формування принципів, власне, управління земельними ресурсами, які б забезпечили розвиток конкурентоспроможного сільськогосподарського землекористування, налагодили ефективну систему, яка б відображала основних дух ринкової економіки в умовах глобалізаційної економіки.

Успішна управлінська діяльність у складних проблемних ситуаціях, яка орієнтована на те, щоб забезпечити бажаний стан земельних ресурсів чи режим їх використання, може бути досягнута завдяки впливу таких принципів:

- конституційності та законності;
- економічного регулювання раціонального використання землі – справляння плати за використання землі, орендної плати, відшкодування збитків, зумовлених порушенням чинного законодавства, стимулювання раціонального використання земель (відновлення родючості, проведення меліоративних заходів тощо);
- поєднання демократичного і доцільного економічного централізму – вільний вибір форм власності і господарювання на землі, самостійної (на власний розсуд) організації використання землі;
- зворотного зв'язку – постійний обмін інформацією між об'єктом і суб'єктом управління з метою пошуку кращого варіанту використання землі;
- інноваційної моделі розвитку – високий технологічний рівень використання землі, що забезпечує сталий розвиток землекористування, високі стандарти якості життя людей;
- державної підтримки і регулювання господарської діяльності на землі – захист вітчизняних товаровиробників від нерівної і руйнівної зовнішньої конкуренції, пільгового кредитування, дотацій, страхування ризиків на випадок стихії, встановлення відповідних регламентів щодо обігу земельних ділянок, встановлення обмежень, заборон та ін.;
- програмності – реалізація земельної політики щодо використання земельних ресурсів на основі взаємопов'язаних цільових програм, планів та довгострокових стратегій;
- маркетингового управління, орієнтованого на ринок, планування обсягів виробництва сільськогосподарської продукції, її асортименту, контроль за якістю земель і продукції;

- пріоритету сільського господарства на землю – землі з ліпшими за родючістю ґрунтами передаються у власність і надаються у користування для виробництва сільськогосподарської продукції;
- цільового використання – використання земель у відповідності зі встановленою державними органами метою (сільськогосподарське призначення, житлова забудова, лісгосподарське призначення та ін.);
- створення адекватних умов для розвитку сільських територій, життєдіяльності людини, реалізації її можливостей, побуту, відпочинку;
- пріоритету екології над економікою – виробництво максимальної кількості сільськогосподарської продукції будь-якими засобами не повинно бути головною умовою господарської діяльності. Головною метою є забезпечення бездефіцитного балансу гумусу в ґрунті, недопущення процесів водної ерозії і дефляції, виробництво екологічно безпечної продукції;
- принцип «м'якого управління» - врахування природних тенденцій розвитку резонансних ефектів екосистем. В реальному житті це вказує на збереження трав'яного покриву на пересіченому рельєфі, у межах прибережних захисних смуг тощо;
- диверсифікації – організація допоміжних сфер виробництв, спрямованих на збереження і підтримання головного виробництва, стабільного його функціонування;
- м'якого фіскального навантаження – послаблення податкового навантаження та суб'єктів господарської діяльності на землі, скорочення інших зборів тощо;
- використання сучасних можливостей інформаційних технологій – автоматизація ведення державного земельного кадастру;
- реєстрації земельних ділянок і прав на них, розроблення проєктів землеустрою, створення електронного уряду та ін;
- обов'язковості землеустрою – розробка схем використання земель адміністративно-територіальних утворень, місцевих рад, розроблення проєктів

організації земельних угідь та системи сівозмін з наступним впорядкуванням їх територій;

– поглибленого вивчення земельних ресурсів – отримання повної і достовірної інформації про кількісний і якісний стан земель, що дозволить вжити адекватні заходи.

Цей екскурс у сферу принципів управління земельними ресурсами можна доповнити наступними принципами:

- врахування історичного досвіду господарювання на землі;
- сталості землекористування;
- довгострокової оренди землі;
- гарантії прав власності на землю;
- доступності до інформації про суб'єктів господарювання на землі;
- відкритості;
- відповідальності;
- об'єктивності;
- соціального інвестування;
- страхування земель і посівів від стихійних лих;
- кооперативної організації використання земель;
- міжрегіонального співробітництва;
- консолідації земельних ділянок;
- замкнутого циклу виробництва.

Вищеприведені принципи мають виняткове значення у системі управління земельними ресурсами, оскільки без їх врахування неможливо прийняти ефективне управлінське рішення. Щодо останнього принципу, то його результатом є той факт, що суб'єкт господарювання на землі має можливості наростити фінансові надходження від переробки зерна на борошно, а від борошна через виробництво з нього хлібобулочних та макаронних виробів і т.д.

Наприклад, ТЗОВ «Агро-Юг-Сервіс» (м. Миколаїв), переробляючи щорічно в середньому 8 тис т зерна пшениці, додатково на кожній тонні зерна

отримує майже 400 грн, що в цілому дозволяє здійснювати витрати на соціальні статті в обсягах понад 110 тис грн, а податок на додану вартість та податок на прибуток складає майже 130 тис грн. При цьому, річний фонд заробітної плати складає понад 270 тис грн, значні суми коштів виділяються на господарські структури, що в прямій чи опосередкованій формі забезпечують успішне функціонування виробництва. Таким чином, результативність підприємницької діяльності є очевидною. Це зайвий раз свідчить про те, що трансформація сировинної економіки України і її регіонів в економіку, по-справжньому, ринкову, забезпечить значне зростання до державного і місцевих бюджетів значні суми коштів.

Було б неправильним не побачити, що з лише 50% від загального обсягу експорту, який склав у 2015 році 28 млн т, перероблено зерна на борошно, а якщо його експортувати, то до бюджетів різних рівнів, додатково надійшло б майже 400 млн грн, а до роботи було б додаткового залучено 41 тис працівників, в результаті чого хоч частково, але було б розв'язане соціальне питання.

Переробка зерна на крупу у СП «Золотий колос» (м. Миколаїв) дозволяє на кожній із двох ліній додатково отримувати 100 тис. грн, в місяць. Хоч не просто вдаються такі модерні течії сільськогосподарським підприємствам, але з кожним роком зростає їх роль у суспільному секторі виробництва, в результаті чого розширюються можливості зайнятості населення та соціальний прогрес взагалі.

Виходячи із власних методологічних позицій щодо принципів управління сільськогосподарським землекористуванням, автором приведено рис 3.5, який системно відображає нову управлінську парадигму, засновану на ринкових принципах управління.

Аналіз приведених принципів управління слід розглядати як цілісну їх систему, яка відкриває широкі можливості розвитку конкурентоспроможного землекористування як головного фактора соціально-економічного розвитку держави і її регіонів, використання державної системи охорони ґрунтів,

підвищення зайнятості населення, наповнення місцевих бюджетів, зростання вартості земельного капіталу, інвестиційної привабливості території.

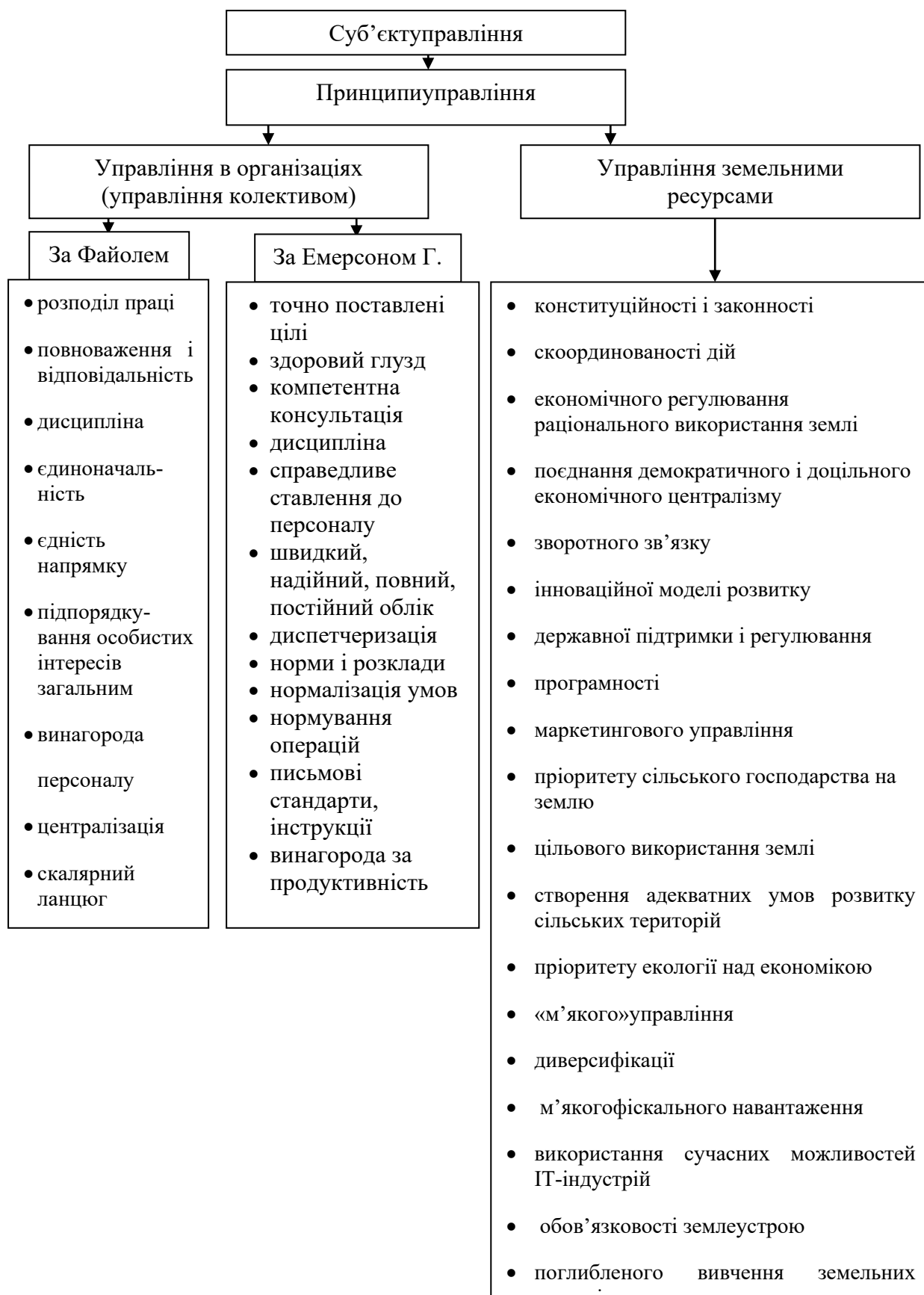

Рис. 3.5. Принципи управління земельними ресурсами

Але проблему управління сільськогосподарським землекористуванням треба розглядати через призму його впровадження в організації, що може принести їй тривалий стратегічний успіх і процвітання, «а отже і моральне задоволення та матеріальні блага її керівникам і всьому персоналу» [10, с. 135]. Наскільки функції і принципи управління землекористуванням будуть імплементовані в активну фазу функціонування організації, якими принципами керуватимуться керівники організації, її підрозділів у своїй оперативній управлінській діяльності, настільки буде проявлятися її результативність.

При цьому цільові функції організації повинні бути спрямовані на поєднання чіткості, логічності та послідовності за такою схемою: планування організація координація → регулювання контроль. →

Треба сказати, що останнім часом інтерес до теорії і практики розподілу функцій, спрямованих на досягнення певних цілей, зростає. Але при реалізації владних повноважень шляхом здійснення всієї сукупності управлінських функцій часто виникають колізії. Так, Сорока М.П. [27, с. 142], Пересада А.А. [21, с. 75], Ганжуренко І.В. [35, с. 13], Гринько О.В. [54, с. 6] та багато інших вчених процес управління ставлять в один синонімічний ряд із плануванням і контролем, хоча планування і контроль є лише функцією, тобто складовою, управління, будучи представлена таким циклом:

- визначення цілей розвитку;
- оцінка і аналіз зовнішнього середовища;
- обстеження сильних і слабких сторін;
- аналіз альтернатив;
- вибір варіанта;
- визначення і оцінка ризику;
- реалізація плану розвитку;
- контроль та оцінка плану визначення його результативності та ефективності.

Подібна ситуація знаходить своє відображення і в законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» [26], де статтею 13

вказується на «господарську, управлінську та іншу діяльність», хоча господарська та інша діяльність є лише функцією від управлінської діяльності. За ієрархічними принципами управління стоїть вище, ніж господарська та інша діяльність. Практика управління земельними ресурсами дає безліч прикладів, коли прогнозуються і активно впроваджуються в життя окремими людьми чи підрозділами системи управління суперечливі, непослідовні, не завжди логічні розпорядження керівників, в результаті чого не досягається спільна мета організації, руйнуються зв'язки у вигляді інформації від керівника до виконавців, що негативно впливає на результати її реалізації.

Даючи високу оцінку розвитку системи управління земельними ресурсами, не можна недооцінювати процесу регулювання, орієнтованого на підтримку керованої системи (земельних ресурсів) у визначеному векторі, за допомогою відповідних законодавчих актів та нормативних документів. Це зумовлено, насамперед, тим, що забезпечити ефективне функціонування системи управління земельними ресурсами лише завдяки прямому впливу суб'єкта управління практично неможливо. Тому, маючи зворотню інформацію від керованої системи, суб'єкт управління може вносити відповідні корективи з тим, щоб досягти поставлених цілей [19, с. 289].

Важливо підкреслити, що, якщо управління земельними ресурсами лише формує ідеологію земельної політики, то регулювання – це постійна рутинна робота, орієнтована на підтримання заданої мети (ідеї), що впливає з термінових та довготермінових стратегічних планів, побудованих на високих технологіях та ефективному керівництві. Наприклад, постановою Верховної Ради УРСР 18 грудня 1990 року «Про земельну реформу» було проголошено про перерозподіл земель з наступним наданням їх у довічне успадковуване володіння громадянам, у постійне володіння підприємствам, установам і організаціям, а також у користування з метою створення умов для рівноправного розвитку різних форм господарювання на землі, формування багатуукладної економіки, раціонального використання й охорони земель. Крім того, Конституція України визначила, що «кожен має право володіти,

користуватись і розпоряджатись своєю власністю ...» (ст. 41). У контексті приведеного тут має прояв управління. Але втілення у практичне життя цієї філософії управління зумовило необхідність ухвалення понад 150 законодавчих актів та нормативно-правових документів (Законів України, Постанов Верховної Ради України, указів Президента України, Постанов Кабінету Міністрів України, цілої низки інструктивних документів Держкомзему України (нині Держгеокадастр України), які наповнено змістом і загальними принципами регулювання процесу досягнення поставленої мети. При цьому, одні нормативно-правові акти втрачали свою чинність, як наприклад, укази Президента України «Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сфері сільськогосподарського виробництва» від 10 листопада 1994 року № 699/94, «Про приватизацію та оренду земельних ділянок несільськогосподарського призначення для здійснення підприємницької діяльності» від 12 липня 1995 року № 608/95 та багато інших. В багатьох законодавчих актах внесено зміни та доповнення у відповідь на вплив мінливого середовища, зміст яких адаптовано до сучасного етапу розвитку продуктивних сил і виробничих відносин.

Важливо відзначити, що при прийнятті нових законодавчих актів чи внесенні змін до чинних, не допускалось звуження прав і свобод людини. Дуже виважено віднеслись державні органи щодо продовження мораторію на купівлю-продаж земельних ділянок (паїв), запровадження різного роду правових, економічних, екологічних та ін обмежень щодо розпорядження земельною власністю.

Однак, такий погляд на філософію регулювання розділяють далеко не всі дослідники. Так, один з авторів[16, с. 15] підкреслює, що «управління земельними ресурсами – це державне регулювання земельних відносин ...», тобто ці феномени він ставить в один синонімічний ряд, хоча, як вже згадувалось, це не вірно. Водночас інший автор [58, с. 170] весь процес використання землі від зародження ідеї до її реалізації пов'язує лише з

управлінням. Цікавими виглядають міркування інших авторів [16, с. 9], які відзначають, що «управління є одним із видів державного регулювання».

За нашим переконанням, потрібно чітко розмежувати функції управління і регулювання процесом використання землі, які б розкривали сутність та методологічну основу феномену управління.

Аналіз розглянутих вище категорій дозволяє дійти висновку, що регулювання виступає своєрідною похідною від управління, що ні в якому разі не означає певного пониження ролі та значення його змісту. Це дає підстави стверджувати, що регулювання процесу використання і охорони земель є найпотужнішим інструментом управління, що забезпечує поступальний розвиток сільськогосподарського землекористування у мінливому зовнішньому середовищі.

Важливо відзначити, що успішне розв'язання розглянутих проблем можна досягти за умови усвідомлення визначальної ролі адекватних методів управління, які розкривають сукупність прийомів і способів впливу на керований об'єкт, орієнтованих на досягнення поставлених цілей.

В основі вітчизняної організаційної культури значною мірою поширені дві групи методів: методи прямого впливу і методи опосередкованого впливу. У методологічному контексті адміністративні методи поділяються на дві підгрупи: організаційно-стабілізуючі, які включають регламенти – створення положень про органи управління земельними ресурсами, їх підрозділи, нормування – встановлення нормативів і норм виконання робіт та меж компетенції; інструктування – правила, методичні вказівки, рекомендації щодо виконання тих чи інших видів робіт.

При цьому є очевидним, що адміністративні методи знаходять своє продовження в економічних методах, інструментами яких є економічне регулювання раціонального використання землі – плата за землю або орендна плата за використання землі, що визначається залежно від грошової оцінки земель і місця розташування земельної ділянки, економічне стимулювання,

відшкодування збитків та соціально-психологічних, які включають, насамперед:

- 1) формування трудових колективів із врахуванням психологічних характеристик людей, що сприяє підвищенню їх спільної трудової діяльності;
- 2) професійне навчання кадрів, згуртованість колективу, формування сприятливого соціально-психологічного клімату;
- 3) організацію змагань, обміну досвідом, збереження добрих традицій і обрядів;
- 4) моральне стимулювання (виділення житла, оголошення подяки, надання путівки в санаторій тощо);
- 5) оптимальне поєднання похвали і критики, переконання і примусу;
- 6) підвищення рівня культурних і соціально-побутових потреб, таких як проведення вільного часу, культурних заходів, заняття спортом тощо.

Але перелік цих методів не вичерпується можливостями визнання інших методів. Так, Третяк А.М. [37, с. 87] в окрему групу виділяє методи економічного стимулювання, орієнтовані на посилення зацікавленості суб'єктів господарювання на землі до раціонального використання і охорони земель.

Приведені методи є наскільки звичними, настільки зрозумілі кожному, що наче б не створює додаткових зусиль збагнути їх зміст. Водночас, зростаючі потреби практики управління земельними ресурсами вказують на науковий підхід до осмислення їх внутрішнього навантаження. Так, адміністративні та соціально-психологічні методи відіграють роль, головну, у життєзабезпеченні організації чи іншого господарського утворення і лише опосередковано впливають на результативність і ефективність використання земель. Це означає, що прагнення досягти намічених цілей, що генеруються суспільством, будуть у певній мірі обмеженими в досягненні якісних змін у землекористуванні.

Цінність цих методів буде незаперечною у випадках системного управління земельними ресурсами, тобто коли організаційна культура буде поширена на сучасні підходи до функцій і принципів управління земельними ресурсами. Тут мова йде про системний підхід до управління, який об'єднує

господарські структури і конкретні управлінські процеси на землі, які справляють синергетичний вплив на ефективність землекористування.

Таким чином, ефективність сільськогосподарського землекористування, добробут суб'єктів господарювання на землі та суспільства в цілому визначальним чином залежить від осмислення ролі управління земельними ресурсами відповідно до тенденції ринкової економіки і впровадження у їх діяльність інноваційної стратегії як одного із головних факторів економічного прогресу.

3.2. Формування конкурентоспроможності сільськогосподарського землекористування

Земельна політика України в сучасних умовах є однією з найбільших важливих у контексті розвитку соціальної та економічної політики, продовольчої безпеки держави, багатофункціонального розвитку сільських територій (розширення аграрної діяльності та інших сільськогосподарських виробництв, становлення різних видів бізнесу, не пов'язаного з аграрним сектором) та ін, де земля, будучи стратегічним ресурсом, відіграє виняткову роль. За таких умов об'єктивно обумовленим є обрання оптимальної стратегії, спрямованої на формування конкурентоспроможного сільськогосподарського землекористування, яке служить точкою росту сільського господарства і є його головним інвестиційним ресурсом.

Земля як феномен сільськогосподарського виробництва несе у собі потенціал забезпечення конкурентоспроможності національної економіки, що визначає місце держави у світовому господарстві.

Між тим, звернемо увагу, що впродовж останніх кількох років в Україні з'явилися низка наукових публікацій, в тому числі монографічних видань з питань підвищення конкурентоспроможності національної економіки [2, 4]. На жаль, реальне наповнення їх змістом носить макроекономічний характер, не торкаючись питань формування конкурентоспроможності

сільськогосподарського землекористування. Помилка авторів згадуваних монографій в тому, що вони не бачать тієї обставини, за якої земля справляє значний вплив на формування конкурентоспроможності національної економіки, і, як наслідок, не розв'язано низку проблем, які були визначені на початку земельної реформи.

Досліджуючи публікації з питань конкурентоспроможності національної економіки [17, с. 13], слід відзначити, що, в цілому, цей феномен трактується як «здатність економічної системи забезпечувати соціально-економічну оптимальність за будь-якого впливу внутрішніх та зовнішніх чинників».

Розглядаючи питання конкурентної стратегії як умову соціально-економічного зростання, умову наближення до європейських стандартів в усіх сферах суспільного життя та майбутнього членства України у Євросоюзі, зазначимо, що феномен «конкурентна стратегія» – не пустий вислів, а наповнений конкретним змістом. Він являє собою своєрідний фокус, у «якому сходяться різноманітні фундаментальні проблеми» [31, с. 31], є проявом системи багатьох факторів, які створюють різні конкурентні переваги.

При цьому первинну ланку формування конкурентної стратегії сільськогосподарського землекористування становить інноваційна активність з використанням інструментів економічної, екологічної, інвестиційної, інституційно-правової та ін. політики.

Крім того, активні інноваційні дії, що активізують конкурентні стратегії, досягаються адекватними заходами щодо комплексних економічних підходів у формуванні приватної власності на землю та регулювання земельних відносин; системним управлінням організацією ефективного сільськогосподарського землекористування, забезпечуючи умову збереження і відтворення родючості ґрунту шляхом скорочення процесів мінералізації гумусу та втрат його у процесі водної ерозії та дефляції; організації використання землі на основі проектів землеустрою, відповідного бюджетного фінансування, інформаційно-комунікативних технологій, кредитних гарантій, страхування, державних контрактів, субсидій; скорочення масштабів тіньової економіки

землекористування, скорочення кількості державних органів регулювання і контролю; здійснення регулятивних заходів діяльності монопольних структур щодо використання землі, економічне стимулювання раціонального використання землі; автоматизація системи ведення державного земельного кадастру, спрямованого на гарантування прав на землю; прогнозування розвитку земельних відносин; визначення оптимальної моделі сільськогосподарського землекористування, особливостей ринку експорту та імпорту сільськогосподарської продукції та ін.

Крім того, без забезпечення конкурентоспроможності та стійкості конкурентних переваг неможливо досягти сталого розвитку аграрного землекористування [17, с. 85]. Передбачається, що кожний суб'єкт господарювання на землі формуватиме індивідуальний перелік практичного втілення конкурентних переваг, хоча ці проблеми є надзвичайно складними, оскільки їх формування і розвиток відбувається під істотним впливом різноманітних і різновекторних сил і дуже часто не завжди лежать на поверхні відповідних явищ, оскільки стосується не тільки економічних чи екологічних чинників, але й світоглядних позицій, під яким розуміють «упорядковану систему принципів, поглядів і переконань та інтуїтивних уявлень, почуттів і теоретичних знань людини про себе і зовнішній світ (авт. О.К. – в т.ч. про землекористування), своє місце і ставлення до нього...» [32, с. 26].

Сукупність взаємопов'язаних та взаємообумовлених механізмів та інструментів формування конкурентоспроможності сільськогосподарського землекористування наочно може бути подана у вигляді рис. 3.6, аналіз якого дозволяє встановити загальну структуру системи завдань, що визначають конкурентоспроможність та визначальні зв'язки між її елементами.

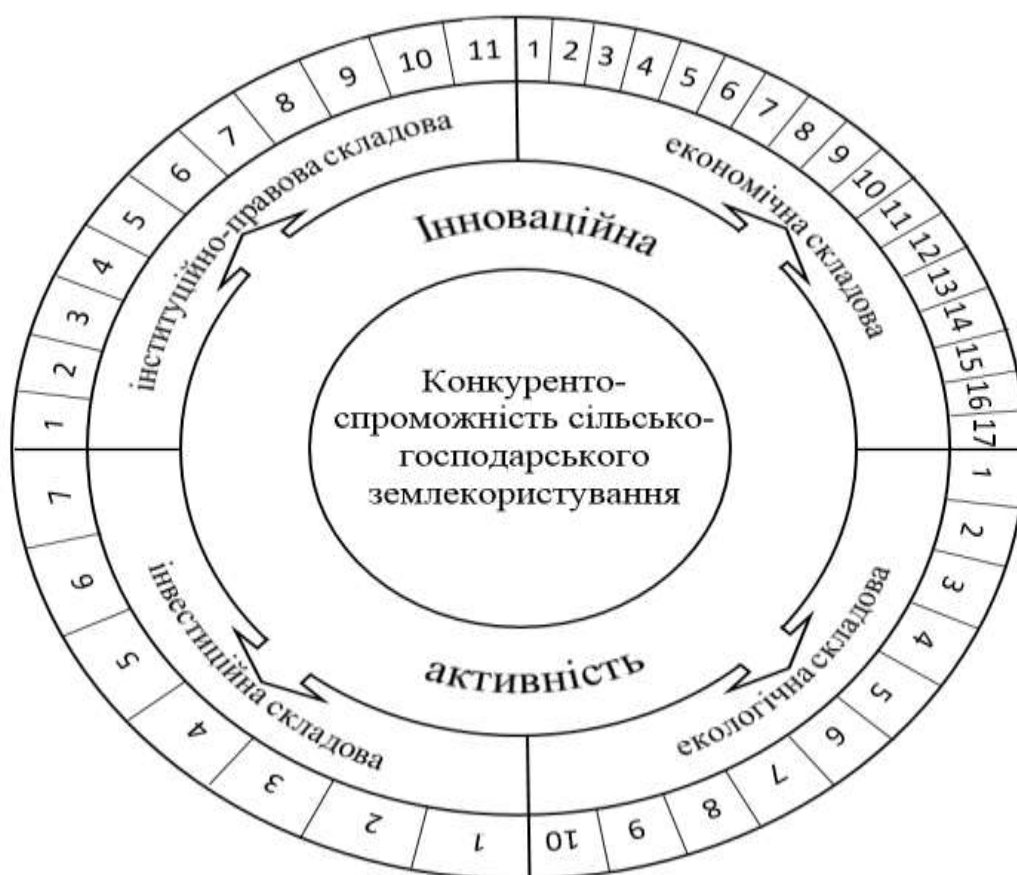

Рис. 3.6. Загальна структура конкурентоспроможності сільськогосподарського землекористування

1. Вільний обіг прав власності на землю сільськогосподарського призначення.
2. Економічне регулювання раціонального використання земель (стимулювання, плата за землю, відшкодування збитків).
3. Грошова оцінка земель.
4. Повне і диференційоване оподаткування.
5. Капіталізація землі.
6. Раціоналізація сільськогосподарського землекористування.
7. Інвестиційні зобов'язання орендарів.
8. Оптимізація галузей сільського господарства.
9. Прозорість земельних відносин.
10. Розвиток сільських територій.

11. Недопущення скорочення площі сільськогосподарських товаровиробників.

12. Корпоратизація сільськогосподарських землекористувань.

13. Консолідація дрібних земельних ділянок.

14. Ринок експорту та імпорту сільськогосподарської продукції.

15. Формування приватної власності на землю.

16. Цінова політика щодо реалізації сільгосппродукції, в т.ч. на органічну продукцію.

17. Недопущення тіньової економіки землекористування.

Екологічна складова:

1. Збереження і відтворення родючості ґрунту.

2. Скорочення процесів мінералізації гумусу шляхом вдосконалення структури посівних площ.

3. Захист ґрунтів від ерозії і дефляції.

4. Збереження біорізноманіття і ландшафтів.

5. Організація складу земельних угідь.

6. Меліорація земель.

7. Організація культуртехнічних заходів.

8. Організація здійснення земле охоронних заходів.

9. Використання землі на основі проектів культурно-меліоративної організації території.

10. Виробництво екологічно чистої продукції

Інвестиційна складова:

1. Земля як ресурс.

2. Загальнодержавні і регіональні програми використання земель.

3. Розробка Схем використання і охорони земель.

4. Розробка Проектів використання і охорони земель.

5. Фінансування державне і з участю місцевих адміністрацій.

6. Кредитні гарантії.

7. Субсидії і дотації сільськогосподарського виробництва, в т. ч. для ведення органічного землеробства

Інституційно-правова складова:

1. Державна підтримка заходів, спрямованих на раціональне використання і охорону земель.

2. Інформаційно-комунікаційні технології.

3. Регуляторна політика раціонального землекористування.

4. Розвиток земельного менеджменту і маркетингу.

5. Вдосконалення процесу управління сільськогосподарським землекористуванням.

6. Завершеність законодавчого і нормативного забезпечення раціонального використання землі і вдосконалення земельних відносин.

7. Завершення міжнародної сертифікації на експорт сільськогосподарської продукції.

8. Запровадження обмеження мінімального терміну оренди землі (не менше періоду ротації сівозмін).

9. Прийняття концепції та Державної програми розвитку земельних відносин на період до 2030 року.

10. Вдосконалення розвитку орендних відносин, суперфіції, емфітевзису.

11. Ведення системи державного земельного кадастру.

Із приведеного рис. 3.6 видно, що на його фоні формується конкурентоспроможність сільськогосподарського землекористування.

Відтак, конкурентоспроможність сільськогосподарського землекористування слід розглядати як землекористування, яке, спираючись на активну інноваційну діяльність, забезпечує максимальний вихід екологічно чистої продукції при найменших на це затратах з одночасним збереженням якісних параметрів ґрунтового покриву і довкілля. Відсутність такої стратегії призводить до неефективного використання земельних ресурсів, засобів виробництва та втрати часу як найбільш цінних факторів ринкового успіху, а

відтак до програшу у конкурентній боротьбі з іншими галузевими господарськими структурами.

Окреслені проблеми визначають першочергові напрями вирішення завдань розвитку сільськогосподарського землекористування та ринку якісної продукції, що відповідає міжнародним стандартам та розроблення відповідних законодавчої, нормативної та інформаційних баз у сфері, що розглядається, зміцнить конкурентні позиції аграрної галузі в Україні, підвищить сталість сільськогосподарського розвитку, сприятиме зміцненню національної економіки та оптимальному використанню земельних ресурсів.

Варто наголосити, що позитивні перспективи конкурентних стратегій в Україні пов'язані з актуалізацією проблеми раціонального використання і охорони земельних ресурсів, що дасть підстави отримувати додаткові переваги, спрямовані на підвищення його ефективності та конкурентоспроможності.

Зважаючи на це, питання науково обґрунтованої організації території і раціонального, ефективного використання і охорони земель нині набули особливого значення, що відповідно потребує нових і оригінальних досліджень, дозволить забезпечити сприятливі умови для розвитку підприємницької активності, перерозподіливши земельні ресурси без зростання дефіциту сільськогосподарської продукції.

Критерії такого розвитку проголошено у постанові Верховної Ради Української РСР «Про земельну реформу» від 18 грудня 1990 року, в результаті чого нині прискореними темпами відбувається процес подальшого вдосконалення сільськогосподарського виробництва, формування відносин ринкового типу та форм господарювання на землі за зразком передових країн світу і Європи, широкої популярності набула оренда земель, практикується розробка стратегічних планів соціально-економічного розвитку, хоча останні у своїй більшості носять декларативний, невизначений характер.

Найбільшим недоліком є формалізм, відсутність ефективних інституційних умов та механізмів їх реалізації. Тому не випадково питання використання і охорони земельних ресурсів були і залишаються предметом

уваги вчених, спеціалістів, працівників різних галузей національного господарства.

В забезпеченні корінних умов ефективного використання і охорони земель особлива роль належить Конституції України (прийнятої 28 грудня 1996 року), в якій знайшли відображення такі норми:

- «земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави» (ст. 14);
- «забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України ... є обов'язком держави» (ст.16);
- «примусове відчуження об'єктів приватної власності може бути застосоване лише як виняток з мотивів суспільної необхідності... за умови повного відшкодування їх вартості»;
- «використання власності не може завдавати шкоди правам, свободам та гідності громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію і природні якості землі» (ст. 41).

Більш повно проблему планування використання земельних ресурсів відображено у Земельному кодексі України, ухваленому у 2001 році, який містить 10 розділів, 37 глав та 212 статей [9].

Особливо важливими і значущими статтями Кодексу є статті 181-186, що привертають увагу багатьох вчених, спеціалістів та ін, в яких акцентується пильна увага на розробку загальнодержавної та регіональних програм використання та охорони земель, складання схем землеустрою відповідних адміністративно-територіальних утворень.

Необхідно відзначити, що термін «загальнодержавна і регіональні програми» вкоренився в економічному лексиконі в період проведення земельної реформи. Він є прообразом Генеральної схеми використання земельних ресурсів країни та областей, які в певній мірі почали розроблятися в період соціалістичного способу господарювання на землі, де однією із головних її задач була розробка науково обґрунтованого плану розміщення галузей народного господарства на території країни, з урахуванням найліпших умов для

розвитку і функціонування та максимального збереження і примноження продуктивних сил сільськогосподарських угідь. Але впродовж багатьох років не було якості і виробленої методики розробки і обґрунтування Генеральної схеми використання і охорони земельних ресурсів. Власне, у згадуваний період пріоритет надавався Генеральній схемі розміщення продуктивних сил країни, відповідно до якої передбачалось територіальне планування розвитку народного господарства, розміщення виробничо-територіальних комплексів і промислових підприємств, розробки районних планів. На жаль, згадувана схема не дала комплексного, системного вирішення проблеми планування використання всіх земельних ресурсів країни, де б знайшли відображення такі питання:

- визначення потреби в землях сільського господарства та інших галузях народного господарства з урахуванням перспектив їх розвитку;
- пошук сільськогосподарських угідь, придатних для залучення у сільськогосподарське та інше народногосподарське використання на території всіх категорій землекористування за рахунок невикористаних угідь, рекультивації ділянок та ін;
- підвищення продуктивності земель на основі зрошення, осушення, проведення культуртехнічних заходів, боротьби з ерозією ґрунтів та інших заходів, що забезпечуватимуть продуктивне використання землі;
- найбільш раціональне розміщення сільськогосподарських земель у поєднанні з економічно доцільним розміщенням земель несільськогосподарського призначення;
- виробництво основних видів сільськогосподарської продукції на перспективу з урахуванням запроваджених систем землеробства, науково-технічного прогресу, балансу виробленої продукції з урахуванням чисельності населення та ін;
- визначення орієнтованих обсягів і черговості виконання заходів, передбачуваних схемою, орієнтовної вартості та джерел фінансування.

Зважаючи на це, сподівання на розв'язання проблеми планування використання земельних ресурсів очікувалось отримати у проекті «Методики розробки проекту територіальної організації сільськогосподарського виробництва для науково обґрунтованої схеми розміщення продуктивних сил Української РСР на період 1971-1980 роки».

Треба сказати, що значна частина недоліків, характерних для «Загальної методики розробки Генеральної схеми ...», відносяться і до цієї методики: вузькість і відомчий характер у вирішенні проблем використання земельних ресурсів, невирішеність важливих питань землевпорядкування, відсутність запропонованих елементів довгострокового призначення, нерозривно пов'язаних із землею та ін.

У цей час науковці Львівської школи землеустрою структурну модель планування використання земель розглядали через призму розроблення схем землеустрою району, які є передумовою для розв'язання планувальних задач у схемах районних планів, причому Схеми землеустрою району планувалось розробляти спеціалістами із землеустрою спільно із спеціалістами із розробки районних планіровок, в результаті чого буде досягнута логічна закінченість і наукова послідовність документу.

У схемах землеустрою районів, які знайшли свою реалізацію у практичній діяльності сільськогосподарських підприємств, розв'язувались питання розміщення населених пунктів, виробничих центрів, формування основних масивів сільськогосподарських угідь, зручний зв'язок з дорожньою мережею, розміщення багаторічних насаджень, культурних пасовищ, водойм, меліоративної мережі, лісонасаджень. Такі схеми являли собою документ, у якому було синтезовано проектне рішення заходів раціонального використання і впорядкування земель району з відображенням поступовості і черговості виконання основних питань землеустрою.

Треба сказати, що основні цілі, які покладались на Схеми землеустрою району, знайшли своє відображення у ресурсному, економічному, соціальному, екологічному розвитку багатьох регіонів України і її регіонів. Прикладом цього

є Одеська область, де кожний адміністративний район використання земельних ресурсів здійснює на основі Схем землеустрою відповідного району. Частково розроблені згадувані схеми у Дніпропетровській та інших регіонах України.

У державній стратегії Схеми знаходять своє продовження у міжгосподарському та внутрігосподарському землеустрої сільськогосподарських землекористувань, теорія і практика яких пройшли серйозну перевірку часом.

Окремої уваги заслуговує проблема розробки Загальнодержавної програми використання землі, спрямованої на регулювання земельних і політичних відносин з регіонами. У цьому зв'язку Державним підприємством «Головний науково-дослідний і проектний інститут землеустрою» у 2004 році розробив Проект Загальнодержавної програми використання і охорони земель на 15-річний період, проте парламентом Верховної Ради не був схвалений.

Слід зазначити, що політика розвитку сільськогосподарського землекористування з кожним роком змінювала акценти із забезпечення його сталого розвитку, соціально-економічного розвитку регіонів, підвищення рівня життя населення, забезпечення дотримання гарантованих державою соціальних стандартів, поглиблення процесів ринкової трансформації послабила важливість цього документу, оскільки приватизація земельної власності дозволить регіонам реалізувати наявний земельно-ресурсний потенціал у тому контексті, що прописаний у Загальнодержавній програмі. Кінцева мета такої Програми не буде досягнута, а тому нині згадувана Програма не є актуальною, тому, як вже згадувалось, пріоритет нині повинен належати розробці Схем землеустрою адміністративно-територіальних утворень на термін реалізації заходів, визначених схемою землеустрою не менше 10-15 років з подальшою деталізацією намічених заходів у проектах землеустрою, які б передбачали організацію території, адаптовану до умов виробництва з максимальною можливістю поліпшення показників господарської діяльності.

Такі проекти є багатофункціональними, носять багатоплановий характер і рівною мірою стосуються сільськогосподарських землекористувань, сільських

територій, сільськогосподарських товаровиробників, місцевої і регіональної систем управління, є важливим елементом місцевої (регіональної) економіки спільноти. Варто наголосити, що такі проекти стають основною стратегією для активізації розвитку сільськогосподарського землекористування, сільських територій, мають велике значення для цілей аграрної політики, форм і розвитку її реалізації та ін.

Проекти землеустрою являють собою, з одного боку, інвестиції в аграрний сектор економіки, а з іншого – служать джерелом припливу нових інвестицій, розмір яких пропорційно зростає від переліку сукупності процесів, які впливають не тільки на зростання показників економічної діяльності, але й на екологічну безпеку землі та якості продуктів харчування.

Вони (проекти) створюють наукові передумови обмеженого режиму використання земель з метою зупинення процесів деградації ґрунтового покриву та захисту вразливих об'єктів інфраструктури, людей, тварин тощо у процесі господарської діяльності на землі, забезпечують адаптацію системи посівів сільськогосподарських культур до якісних параметрів ґрунтового покриву, створюють сприятливі умови для розвитку підприємницької активності на землі.

Треба сказати, що політика обмеженого режиму використання, особливо орних земель, має серйозне теоретичне і методологічне обґрунтування, пройшовши довгий шлях свого розвитку і становлення. Вищеприведене вимагає переосмислення цілей аграрної політики з метою жорсткого дотримання вимог екологічної безпеки землекористування, що відповідає концепції сталого землекористування і є «головною ідеологією виживання людської цивілізації, стратегічним напрямком екологобезпечного соціально-економічного розвитку у перспективі [30, с. 5].

Питання знаходження балансу між економічним зростанням та екологією сільськогосподарського землекористування полягає, насамперед, у збереженні гумусного стану ґрунту, як основної умови нарощування продуктивних сил землі.

Проте, слід зауважити, що сучасна ідеологія збереження і відтворення родючості ґрунту, як умови задоволення потреби рослин в елементах живлення, води, повинна забезпечувати їх кореневі системи достатньою кількістю повітря і тепла для нормальної діяльності, дає підстави для дискусії щодо вирішення цих складних масштабних завдань. Так, сучасна інформаційно-аналітична база виділяє такі види ґрунтової родючості: а) природну; б) штучну (культурну); в) відносну; г) абсолютну та д) економічну, хоча в останні роки внесені деякі уточнення в цю класифікацію, але сутнісна основа залишилась. Зазначене зумовлене недостатньо розвиненою методологічною базою, яка б розкривала об'єктивну сутність родючості. Фактично поширення згадуваних видів родючості є хибною думкою, здатною внести суттєві проблеми до процесу формування екологобезпечного землекористування, збереження біорізноманіття, очікування позитивних ефектів зростання мікроекономічних умов для ведення бізнесу на землі.

З вітчизняного досвіду випливає, що в системі розв'язання складних проблем збереження і відтворення родючості ґрунтів виключне значення належить підтриманню природної родючості. Інші так звані види родючості не відповідають своєму призначенню: вони лише підвищують урожайність сільськогосподарських культур. У цьому зв'язку суперечливим є визначення, «що з розвитком природничих наук і агрохімії змінюється і родючість землі, оскільки змінюються засоби, з допомогою яких елементи ґрунту стають придатними для їх негайного використання» [199, с. 330]. Наслідком цього стало те, що, наприклад, у Миколаївській області на окремих земельних ділянках урожайність сільськогосподарських культур забезпечується лише завдяки «хімії», а ґрунт служить тільки просторовою базою розміщення культур. Це зумовлено, головним чином, тим, що система використання землі в Україні ґрунтується на широкому застосуванні структури посівних площ та рівнях урожайності сільськогосподарських культур, при яких надходження органічних речовин з кореневими і поживними рештками, фактична відсутність внесення в ґрунт органічних добрив не компенсують втрат гумусу при його

мінералізації, в результаті чого за останні 15-20 років вміст гумусу у ґрунтах значно знизився у всіх природних зонах країни, що негативно позначається на формуванні стратегічних завдань щодо сталого розвитку землекористування.

Наприклад, співставляючи гумусність ґрунтів часів В. В. Докучаєва (1882 р.) із сучасним станом, можна побачити, що за 100-річний період втрати гумусу в ґрунтах Степової зони склали 19,5%, причому за останні 20-25 років у порівнянні із темпами втрат за попередні 8 років зросли у 2,4 рази [52].

Йдеться про те, що кожний історичний період породжує свої проблеми щодо втрат гумусу у ґрунті у процесі його мінералізації, які ґрунтуються на антропосоціоцентристській специфіці аграрного сектора економіки. Тобто тут ми говоримо про місце людини в економіці землекористування, її визначення як реального центру, направленою на зростання врожайності сільськогосподарських культур будь-якою ціною.

На рубежі XX-XXI століття з'явилась низка праць вітчизняних учених економістів [32], у яких зроблено спробу сформулювати методологічні підвалини логіки причинно-наслідкових взаємозалежностей між величиною втрат гумусу та урожайністю сільськогосподарських культур, їх видами, способом використання супутньої продукції та характеристики ґрунтового покриву.

У цій площині розглянемо поставлену проблему більш предметно. Так, при урожайності озимої пшениці 30 ц/га за умови заорювання супутньої продукції втрати гумусу складатимуть 0,19 т/га, та при врожайності 50 і 70 ц/га – відповідно 0,53 та 0,95 т/га, тобто урожайність кожного центнера озимої пшениці супроводжується втратами 6,3 кг $(0,19:0,05)$ гумусу, що відповідає 126 кг перепрілого гною.

Відповідну взаємозалежність ми бачимо і при втратах гумусу у процесі його мінералізації за умови використання супутньої продукції на корм худоби. Так, при урожайності озимої пшениці 30 ц/га втрати гумусу вже складатимуть 0,49 т/га, а при врожайності 50 і 70 ц/га – відповідно 0,96 і 1,45 т/га. У цьому випадку кожний центнер озимої пшениці супроводжується втратами 16,3 кг $(0,49:0,03)$ гумусу, що відповідає 326 кг перепрілого гною.

Аналіз реальної практики вирощування кукурудзи на зерно свідчить, що її урожайність на рівні 40 ц/га, за умови заорювання супутньої продукції в ґрунт, супроводжується ще більшими витратами – 0,94 т/га гумусу або 23 кг на один центнер продукції, а при згодовуванні супутньої продукції худобою витрати складатимуть 1,32 т/га, тобто урожайність кожного центнера кукурудзи супроводжується витратами 24 кг гумусу, що відповідає майже 0,5 т гною.

У цьому контексті не можна не побачити, що однорічні та багаторічні трави поповнюють запаси гумусу у ґрунті. Більше того, тут спостерігається обернено пропорційна залежність: із зростанням урожайності цих культур нагромадження гумусу у ґрунті зростає. Наприклад, при врожайності конюшини на зелену масу 150 ц/га, нагромадження гумусу складає 1,23 т/га, при врожайності 200 та 300 ц/га – відповідно 1,57 та 2,21 т/га. Тобто, кожний центнер трави супроводжується зростанням гумусу у ґрунті на рівні 8 кг гумусу.

У цьому контексті йдеться про зростаючий вплив урожайності трав на гумусність ґрунту. Так, нагромадження гумусу в ґрунті у кількості 1,57 та 2,21 т/га відповідає внесенню у ґрунт 31,4 ($1,57:0,05$) та 44,2 ($2,21:0,05$) т/га перепрілого гною.

З огляду на те, що період дії органічних добрив складає 3-4 роки, можна стверджувати, що в умовах ринкової економіки, де, як правило, має місце спеціалізація з виробництва тих чи інших культур у структурі посівних площ, багаторічні трави повинні складати не менше 25% посівної площі, що унеможливить від'ємний баланс гумусу у ґрунті.

Але, як відзначає В. Сіденко [25, с. 19], «жодна окремо взята теоретична концепція не здатна дати вичерпної відповіді на всі питання, які породжуються сучасним періодом кризового розвитку ... лише певна комплексна парадигма, що поєднувала б у собі різні концептуальні підходи, може наближатись до необхідного пояснення». На вміст гумусу в ґрунті впливають процеси водної ерозії і дефляції ґрунту, технології і терміни збирання урожаю, обробітку ґрунту, склад і співвідношення сільськогосподарських угідь, культура внесення

у ґрунт мінеральних добрив, погодні умови, меліорація земель тощо. І незнання чи не усвідомлення дії таких факторів, замість творчого оновлення процесу використання ґрунтового потенціалу може призвести до його руйнування. Тому у межах такого обґрунтування будуть забезпечені конкурентні стратегії розвитку сільськогосподарського землекористування, прогнозованості розвитку земельного капіталу, припливу інвестицій, руйнуючи усталені методи використання землі.

Власне, сучасний розвиток сільськогосподарського землекористування у Миколаївській області став причиною щорічних втрат гумусу в обсягах в середньому 0,9-1,2 т/га, що відповідає 20 т органічних добрив (перепрілого гною) на один гектар.

Тому не випадково в умовах обмежених обсягів внесення в ґрунт органічних добрив, недосконалої структури посівних площ та системи агротехнічних заходів гумусність ґрунтів в області знизилась із 6% до 3,1% (в окремих випадках ще нижче), що є прямою загрозою національної продовольчої та екологічної безпеки.

В ідеалі процес виносу гумусу з ґрунту є закономірністю, оскільки урожайність формується завдяки мінералізованій частині гумусу, але спрямованість проектів використання орних земель на першому етапі повинна бути орієнтована на досягнення балансу між виносом гумусу і його нагромадженням у ґрунті, а на другому етапі – його нагромадження повинно перевищувати винос.

Це має матеріалізуватись у рішучі дії суб'єктів господарювання на землі з метою забезпечення базових гарантій збереження і відтворення родючості ґрунтів.

Реалізація цього завдання вимагає дослідження та впровадження такої моделі землекористування, яка дозволить гармонійно оптимізувати соціальну, еколого-економічну та політичну складові з наступним втіленням у національних проектах використання і охорони земель.

Аналіз економічного розвитку сільськогосподарського землекористування свідчить, що його стратегія повинна ґрунтуватися не тільки на приватній власності, але й на широко розгалуженій системі сівозмін, спрямованій на стабілізацію і збалансованість гумусного горизонту, який поліпшує фізичні властивості ґрунту, що впливає на поліпшення водного режиму, засвоєння кореневою системою поживних речовин, посилення хімічної активності ґрунтів. Маючи високу вбирну ємкість, гумус отримує низку поживних речовин, не допускаючи виносу їх з ґрунту, а переводить їх в таку енергетичну форму, в якій речовині їх легше взяти із ґрунту. З огляду на це, заслуговує на увагу та обставина, що 02.11.2011 року було прийнято постанову Кабінету Міністрів України № 134 «Про затвердження перегляду розроблення проектів землеустрою, що забезпечують еколого-економічне обґрунтування та впорядкування угідь, а через три місяці 11.02.2012 р. прийнято постанову Кабінету Міністрів України «Про затвердження нормативів оптимального співвідношення культур у сівозмінах в різних природно-сільськогосподарських регіонах», якими регулюється питання обґрунтування системи сівозмін.

Але прийняті заходи все ще не забезпечили допустимого рівня усвідомлення стратегічної правильності дій суб'єктом господарювання на землі, тому не випадково ми сьогодні стикаємося з фактами прогресуючого виносу гумусу з ґрунту, погіршення його властивостей, посилення екологічної кризи, насамперед, втрати біологічного різноманіття та іншими негативами.

Це означає, що суб'єкти господарювання на землі масово ігнорують запровадження сівозмін, підриваючи основи економіки та екології, а відтак втрачають конкурентні переваги. Але і розв'язувати цю проблему, яка тягне за собою негативні економічні і соціальні наслідки, дуже непросто, оскільки суб'єкти господарювання на землі (фермерське господарство, сільськогосподарський кооператив тощо) вирощують 2-3 культури, і це їх право, наприклад, озиму пшеницю, соняшник, ріпак чи сою, теоретично і практично не можуть вписатись у рамки допустимих нормативів періодичності вирощування культур на одному і тому самому полі. Не контрольовані на

національному рівні структурні зрушення у землекористуванні, зумовлені ринковими процесами, що відокремлюють принципи вільної торгівлі, спричинили серйозне скорочення посівів багаторічних та однорічних трав як головного елемента побудови ефективних сівозмін.

У цьому контексті серйозне значення має ухвалення закону України «Продуктивність», який би дозволив перейти від слів до дій, активно запроваджуючи нові моделі сталого розвитку аграрного сектора економіки, а сільськогосподарське землекористування може стати джерелом генерування капіталу як фактора зростання його конкурентоспроможності.

Варто відзначити, що найбільш розповсюдженим методом визначення конкурентоспроможності є методика, заснована на теорії ефективної конкуренції (табл. 3.1):

Аналізуючи дані табл. 3.1 можна зробити висновок, що ефективність витрат при виробництві продукції найвища серед областей Причорноморського регіону – в Херсонській області (0,9).

При цьому ефективність використання основних виробничих фондів є вищою в Одеській області (12,7). Відносний показник рентабельності, що характеризує ступінь прибутковості продукції, є вищим у Миколаївській області і становить відповідно 35,8%. Найменшим аналізований показник є в Херсонській області – 18,7%.

Враховуючи вищевикладене, для підвищення конкурентоспроможності необхідно виконувати такі основні завдання:

- удосконалення цінової політики;
- забезпечення підготовки висококваліфікованих кадрів для села;
- врахування специфіки виробництва сільськогосподарської продукції в досліджуваному регіоні;
- забезпечення приросту поголів'я худоби, створення новітніх технологій вирощування сільськогосподарських культур;
- забезпечення сільськогосподарських товаровиробників сучасною технікою;
- належне фінансування сільськогосподарського виробництва.

Таблиця 3.1

Конкурентоспроможність за показниками ефективності виробничої діяльності в регіоні за 2017 рік

Критерії та показники конкурентоспроможності	Роль показника в оцінці	Правило розрахунку показника	Причорноморський регіон			В середньому по Україні
			Миколаївська обл.	Одеська обл.	Херсонська обл.	
Відносний показник затрат на одиницю продукції	Відображає ефективність витрат при виробництві продукції	Валові витрати /обсяг виробництва продукції	0,8	0,8	0,9	0,8
Фондовіддача	Характеризує ефективність використання основних виробничих фондів	Обсяг випуску продукції / вартість основних виробничих фондів	11,5	12,7	11,4	13,3
Рентабельність продукції, %	Характеризує ступінь прибутковості продукції	Прибуток від реалізації $\times 100\%$ / повна собівартість продукції	35,8	20,1	18,7	21,1
Відносний показник продуктивності праці	Відображає ступінь організації виробництва та використання робочої сили	Обсяг виробництва продукції / середньорічна кількість працівників	227,8	127,8	278,6	155,2

Крім того, слід звернути увагу на ще один особливий носій конкурентної стратегії, такий, як нормативна грошова оцінка земель, що розкриває закономірності її впливу на економічний розвиток землекористування та ступінь соціально-економічного прогресу. Грошова оцінка виступає мірилом

капіталу у системі ціноутворення сільськогосподарської продукції, є засобом фіскальної політики і виступає в ролі об'єкта інвестування в аграрний сектор.

Функціональне призначення нормативної ціни визначається, насамперед, для диференційованого підходу до розрахунку ставок земельного податку, служить підставою для визначення орендної плати за землю, вона необхідна для забезпечення економічного регулювання купівлі-продажу землі, отримання банківського кредиту під заставу земельних ділянок, встановлення страхових платежів та ін. Нормативна ціна виражає якість і місце розміщення відповідної ділянки землі, виходячи із капіталізованого рентного доходу. Власне, одним з головних факторів, що визначають рентний дохід і нормативну ціну землі, є її продуктивність при інших рівних умовах. Тому конкурентна політика повинна ґрунтуватися на розмірі земельної ренти, як об'єктивного явища, яка справляє безпосередній вплив на ефективність сільськогосподарського землекористування і прискорення науково-технічного прогресу. Зібрана таким чином інформація про нормативну ціну землі є вирішальною підставою чіткого визначення конкурентних переваг тієї чи іншої земельної ділянки, що адекватно відображає її продуктивні сили.

Слід зазначити, що специфіка визначення нормативної ціни, пов'язана з урядовими програмами 90-х років минулого століття, коли в основу її визначення було покладено матеріали економічної оцінки землі та показники рентного доходу з виробництва зернових культур.

Але в нових ринкових умовах господарювання визначення нормативної ціни землі на основі матеріалів економічної оцінки землі позбавлено практичної реалізації.

Таким чином, в основу її визначення потрібно було покласти рентоутворюючі фактори в залежності від доходу, який можна отримати за умов раціонального використання кількісних та якісних характеристик сільськогосподарських угідь в залежності від розміщення вказаних земель у розрізі природно-сільськогосподарського районування України із застосуванням матеріалів бонітування ґрунтів, а також їх відносного

розташування в залежності від рівня забезпечення ринковою інфраструктурою. Відповідно до цього, 21.10.2011 року було прийнято постанову Кабінету Міністрів України № 1185 «Про внесення змін до Методики нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення та населених пунктів». Таким чином, із врахуванням індексації нормативна грошова оцінка орних земель в Україні у 2015 році склала 25773,14 грн/га.

Отже, грошова оцінка чорноземів Миколаївської та Одеської областей з балом бонітету 45 і 49 складає відповідно 21956,54 та 23427,36 грн/га, тоді як орних земель Волинської і Рівненської областей з балом бонітету відповідно 28 і 29, оцінка складає 24950,35 і 26171,55 грн/га, а в Херсонській області, де бал бонітету складає 34, грошова оцінка ріллі складає 28915,72 грн/га.

Має місце невідповідність балів бонітету орних земель і їх грошової оцінки. Цілком очевидним є той факт, що орні землі Херсонщини, представлені піщаними і супіщаними ґрунтами, часто солонцюваті, про що свідчить бал бонітету, були оцінені на 5497,4 грн/га або 23,8% вище, ніж ґрунти Миколаївської області і на 4328 грн/га або 18,8% - ніж ґрунти Одеської області.

Важливим продовженням дослідження щодо неадекватності грошової оцінки орних земель є той аргумент, що якщо норматив капіталізованого рентного доходу у Волинській і Рівненській областях відповідно складають 8960 і 9280 грн/га, то у Миколаївській області 12800 грн/га, а в Одеській – 15680 грн/га.

З цього випливає невідповідність балів бонітету ґрунту, нормативів капіталізованого рентного доходу і грошової оцінки орних земель. Ні одна країна Європи так низько не оцінила орні землі на чорноземах, як Україна – 1 тис дол. США, тоді як у країнах Європи, на ґрунтах значно гіршої якості, ринкова ціна ріллі складає в середньому від 15 до 18 тис дол. США. Так, серед західноєвропейських країн найдешевша земля у Великобританії, де 1 га оцінюється в 11,4 тис. дол, в Іспанії – 13,3, Бельгії – 14,2, Німеччині – 19,7 тис дол, у Східній Європі, наприклад, у Польщі, рілля оцінена у 4 тис дол/га. Це означає, що за таких умов земля не може бути вагомим інструментом

регулювання соціально-економічного розвитку країни та її регіонів. Тобто мова йде про те, що стратегія вирішення соціальних, економічних, екологічних, науково-технічних, демографічних та інших проблем можлива лише за умови проведення заходів з підвищення нормативної грошової оцінки орних земель до рівня 7-8 тис дол. США. Але треба визначити, що недостовірність статистичної звітності суб'єктами господарювання на землі, що не дозволяє об'єктивно визначити загальний рентний дохід з ріллі, сіножатей, пасовищ, відсутність науково-методичного забезпечення визначення реальної ціни землі, політичні умови та ефективність діяльності органів місцевої влади дозволяють зробити висновок, що ціна землі в регіоні не може бути інваріантною, оскільки в рамках регіонів окремі земельні ділянки відрізняються одна від одної за багатьма характеристиками: географічними та геополітичними характеристиками; природними ресурсами; рівнем економічної активності; екологічною привабливістю земельних ділянок та ін.

Ціна землі повинна формуватися на визначенні чистого доходу від використання конкретної земельної ділянки з 1 га з урахуванням ставки капіталізації у вигляді десяткового дробу за формулою:

$$\tilde{A} = \frac{\times \ddot{a}}{\tilde{N}\hat{e}}, \quad (3.1)$$

де Γ – ціна землі; $Чд$ – чистий дохід, грн/га; $Ск$ – ставка капіталізації.

Наприклад, при чистому доході з 1 га ріллі, який складає 1800 грн, ставки капіталізації 0,03 ціна грошова оцінка 1 га ріллі складатиме 60 тис. грн. У нашому випадку значення 0,03 являє собою відношення одиниці до терміну капіталізації землі, який в Україні складає 33 роки.

У часовому періоді ціну землі доцільно визначати за формулою:

$$\ddot{O} = \frac{\times \ddot{a}(1 + \hat{E})^t}{E_n}, \quad (3.2)$$

де Π – ціна землі у часовому періоді, грн;

$Ч_d$ - чистий дохід, грн;

K – коефіцієнт дисконтування, що означає темпи змін чистого доходу за роками;

t - рік приведення;

E_n - нормативний коефіцієнт ефективності затрат (складає 0,03).

Доцільність такого методу визначення ціни землі полягає в тому, що лише у доходності одного гектара ріллі, як у фокусі, відбивається реальна ціна землі.

Причому в основу покладається не фактичний дохід з одиниці площі ріллі, а потенційно можливий з урахуванням балу бонітету ґрунту та новітніх технологій вирощування, догляду та збирання врожаю.

Використання пропонованого підходу з абсолютною точністю дає відповідь на реальну ціну ділянки, але для цього кожна земельна ділянка повинна мати свій паспорт, в якому відображено основні дані про вміст поживних речовин у ґрунті, бальна оцінка ґрунту, урожайність основних сільськогосподарських культур та ін, за зразком проведення такої роботи в Австрії.

Для проведення відповідних розрахунків, які визначатимуть конкурентні стратегії, економічна наука, в першу чергу земельні менеджери і маркетингологи, мають знайти в собі методологічні ресурси, які дозволять виявити засоби впливу на підвищення ефективності землекористування, забезпечать ефективність інституційних умов та механізмів реалізації конкурентної стратегії.

РОЗДІЛ 4

ФОРМУВАННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ МОДЕЛІ РЕГІОНАЛЬНОГО СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ

Визначення конкурентних переваг, внутрішніх і зовнішніх загроз розвитку сільськогосподарського землекористування активізує широке застосування SWOT-аналізу. В умовах рецесії сільськогосподарського виробництва суб'єкти господарювання на землі повинні переосмислити існуючі традиційні концепції розвитку сільськогосподарського землекористування, розкрити переваги та недоліки, виявити сильні та слабкі сторони, які потребують особливої уваги та зусиль з боку суб'єкта господарювання на землі.

Вирішенню теоретико-методологічних та прикладних аспектів раціонального землекористування на засадах SWOT-аналізу присвячено праці вітчизняних вчених Горлачука В.В. [49], Балаж М.Й. [5], Іббатуліна Ш. [3], Мозгової М.В. [12].

Загальну методику проведення SWOT-аналізу досить широко викладено у зарубіжних виданнях А. Томпсона, А. Стрікланда, Е. Філдса, Х. Макмілана, М. Тампі [35].

Для забезпечення економічних потреб в частині вище приведеного науково-практичний інтерес являє методологія SWOT-аналізу, яка була розроблена ще в середині XX століття для знаходження та прийняття обґрунтованих рішень на підприємствах, що стали діяти в умовах динамічного конкурентного середовища.

За допомогою SWOT-аналізу, який отримав останнім часом широке поширення у дослідженні господарської діяльності бізнес-процесів, можна оцінити існуючий стан використання землі, системи сівозмін, розвитку сільських територій, екологічного стану ґрунтового покриву, інноваційно-інвестиційних процесів, оцінки землі та її ринку, виявити незадіяні ресурси для підвищення продуктивності землі, досягти ефективності господарської діяльності та інше, в результаті чого вся наявна інформація систематизується

для того, щоб зрозуміти, чого бракує для досягнення стратегічного бачення в частині реалізації сільськогосподарського землекористування[49, с. 133].

В цілому SWOT-аналіз можна уявити як сильні сторони і можливості, що являють собою активи та слабкі сторони і загрози як пасиви об'єкта планування.

Принцип SWOT-аналізу полягає в тому, щоб схилити сильні сторони до спільної діяльності людей, які б могли підсилити слабкі сторони і послабити, або звести нанівець загрози об'єкта планування.

Результати SWOT-аналізу дають можливість гармонізувати внутрішні якісні характеристики землекористування (сильні і слабкі сторони) з результатами досліджень зовнішніх умов (можливості та загрози), щоб ліквідувати або послабити ризики у конкурентній боротьбі на внутрішньому і зовнішньому ринках. З урахуванням розробляється така стратегія розвитку землекористування, яка максимально адаптована до умов місцевого розвитку з урахуванням зовнішніх чинників впливу. SWOT-аналіз допомагає з'ясувати, яка зі стратегій розвитку на тлі наявних сильних і слабких сторін є найбільш сприйнятливою для ефективного і дієвого реагування на зміни у зовнішньому середовищі та використання сприятливих шансів і мінімізації існуючих ризиків.

Для проведення SWOT-аналізу заповнюється матриця, що складається із чотирьох блоків (рис. 4.1), в яких фіксуються сильні і слабкі сторони, загрози та можливості землекористування.

При цьому розробляється стратегія використання сильних сторін землекористування, яка направлена на отримання віддачі можливостей, які склались, завдяки подоланню слабких сторін та загроз, які можуть мати місце у землекористуванні.

Відповідно до цього, можливості теж мають своїм завданням використати шанс, щоб підсилити слабкі сторони і ліквідувати загрози.

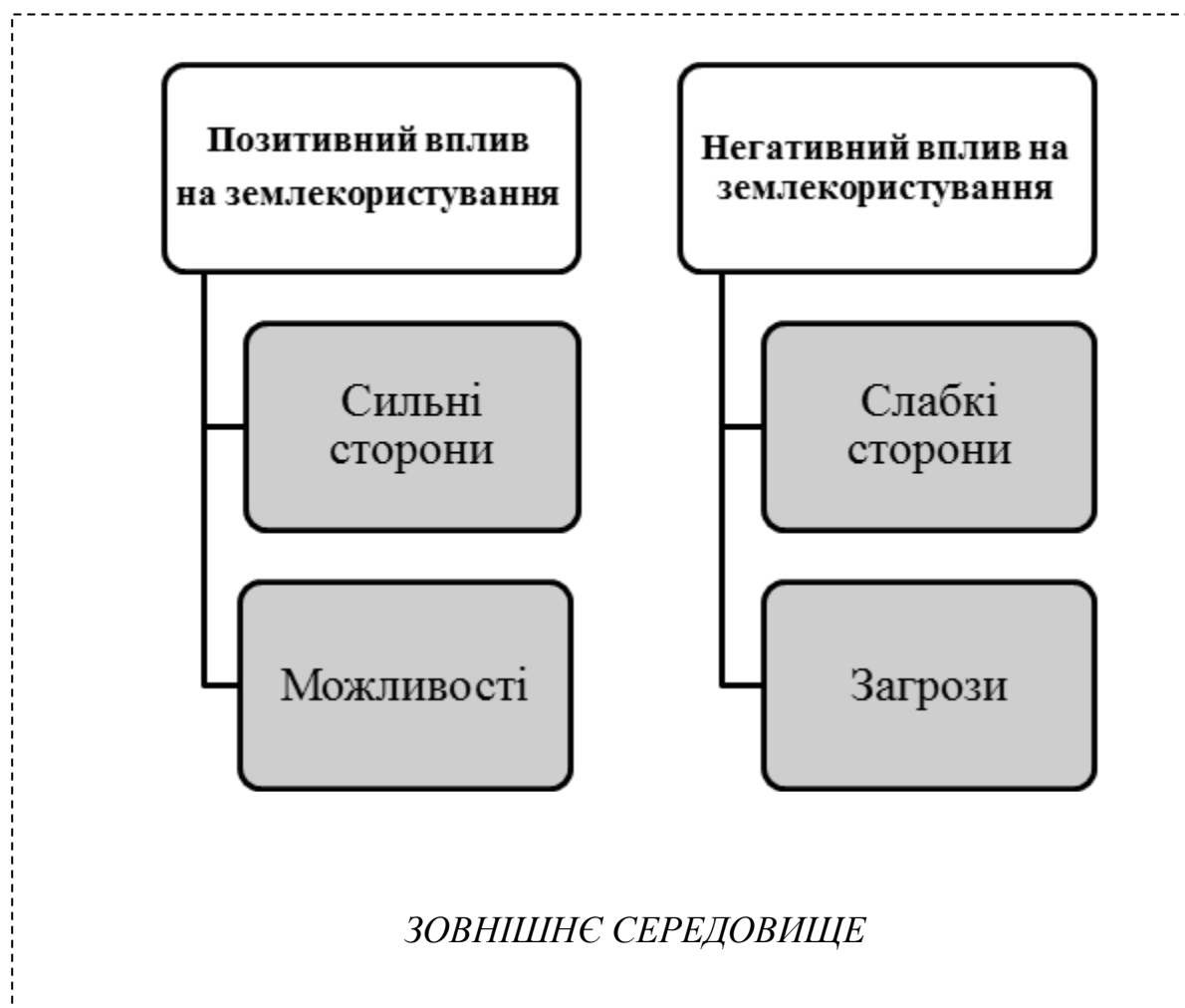

Рис. 4.1. SWOT-матриця суб'єкта господарювання на землі

Це призводить до ситуації, коли SWOT-аналіз дає змогу виявити ті сильні та слабкі сторони землекористування, які потребують найбільшої уваги і зусиль з боку суб'єкта господарювання на землі.

Перед початком SWOT-аналізу комплексно зосереджується увага на ймовірних загрозах і можливостях, що постають перед суб'єктом господарювання на землі. Після цього потрібно зрозуміти, які загрози є більш ймовірними, і які ризики вони здатні спричинити. Саме вони потребують найбільшої уваги і концентрації зусиль з метою їх недопущення або повного усунення.

Нижче представлена матриця SWOT-аналізу, що інформативно розкриває зміст сильних та слабких сторін у землекористуванні, його потенційні

можливості і загрози, які дозволяють науково обґрунтувати стан поточної ситуації та можливі тенденції її розвитку в майбутньому, на основі чого розробляється стратегія розвитку землекористування у середньо- чи далеко строковій перспективі:

Сильні сторони:

- можливість підвищення і збереження родючості ґрунтів;
- перевага у веденні органічного землеробства;
- надання пріоритету у розширенні посівів багаторічних трав;
- організація діяльності, орієнтованої на охорону і захист ґрунтів;
- дієвий державний контроль за використанням та охороною земель;
- забезпечення широкої підтримки моніторингу земель;
- інвестиційна привабливість сільськогосподарського землекористування;
- збереження та примноження флори і фауни;
- еколого-ландшафтна організація сільських територій;
- впровадження в дію науково-технічних та технологічних досягнень;
- консервація деградованих сільгоспугідь;
- постійний контроль за дотриманням чинного законодавства;
- оптимізація землекористування на базі гармонійного поєднання галузей рослинництва і тваринництва;
- надання переваг концентрації та консолідації земельних ділянок сільгосппризначення;
- членство у продовольчих кластерах;
- фінансування заходів з охорони земель;
- державна підтримка сільського господарства за рахунок дотацій;
- впровадження євроінтеграційних механізмів розвитку сільськогосподарського землекористування;
- організація ведення еколого безпечного сільськогосподарського виробництва;

- впровадження екологічних нормативів антропогенного навантаження на земельні ресурси;
- підтримання ідеології мінімального обробітку ґрунту;
- забезпечення інноваційно-інвестиційної моделі розвитку сільськогосподарського землекористування;
- інформаційний супровід агрохімічної характеристики сільськогосподарських угідь;
- наявність екологічних паспортів земельних ділянок та ін.

Слабкі сторони:

- напружена екологічна ситуація;
- широке поширення деградаційних процесів у землекористуванні;
- ресурсовитратне виробництво;
- порушення біологічної рівноваги в природі;
- відсутність науково обґрунтованого планування;
- відсутність проведення ґрунтоохоронних заходів;
- незбалансованість складу і співвідношення угідь;
- виробництво неякісної сільгосппродукції;
- відсутність розвитку тваринницької галузі;
- неможливість диверсифікації сільської економіки;
- відсутність перспективного планування земель;
- низька продуктивність сільгоспугідь;
- нераціональне використання земельних ресурсів;
- обмеженість до ринків збуту;
- недосконала інформація про стан управління землекористуванням;
- незадовільне бюджетне фінансування заходів із землеустрою;
- недосконалість державного управління землекористуванням;
- відсутність виваженої стратегії розвитку землекористування.

Можливості:

- стратегічного управління землекористуванням;
- виробництва високоякісних продуктів харчування;

- екологічної збалансованості аграрного виробництва;
- дотримання норм екологічної безпеки;
- використання рослинних решток в якості органічних добрив;
- оптимізації структури посівних площ сільськогосподарських культур;
- вдосконалення законодавчої та нормативної бази;
- створення сприятливих умов для сталого розвитку;
- економічного стимулювання раціонального землекористування;
- підвищення рівня суспільної свідомості з питань використання і охорони земель;
- підвищення конкурентоспроможності на внутрішньому та зовнішніх ринках;
- інтеграції ресурсо-виробничого потенціалу;
- підвищення прибутковості аграрного виробництва;
- зростання доходів сільськогосподарських товаровиробників;
- використання інноваційних біологічних засобів боротьби із шкідниками;
- розвитку землеустрою;
- рекультивації порушених земель;
- врахування регіональних особливостей сільськогосподарського землекористування;
- підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції;
- залучення інвестицій в аграрний сектор економіки;
- впровадження ресурсозберігаючих та безпечних технологій;
- відповідальності місцевих органів влади за ухиляння від розв'язання екологічних проблем;
- інноваційні технології обробітку ґрунту.

Загрози:

- антропогенного впливу на землекористування;

- розширення площ під посівами гумусовитратних культур;
- нерегульованість виробничих процесів;
- відсутність програм та проектів використання земель та охорони ґрунтів;
- корупційні схеми в системі земельних відносин;
- забруднення агроєкосистем;
- застосування отрутохімікатів і мінеральних добрив;
- розбалансованість галузей сільського господарства;
- порушення сівозмін;
- зниження вмісту гумусу в ґрунтах;
- зростаючий конкурентний тиск;
- несприятливі демографічні зміни;
- занепад розвитку села;
- несприятлива політика органів влади;
- активізація деградаційних процесів у ґрунтах;
- забруднення земель стічними водами й атмосферними викидами;
- недосконалість державного управління земельними ресурсами та землекористуванням;
- відсутність належної інфраструктури ринку земель;
- незадовільне використання меліорованих земель та ін.

Певна річ, будь який власник землі чи землекористувачу, у випадку необхідності, може доповнювати кожну з чотирьох частин списку характеристиками землекористування, що відображають конкретний стан, в якому воно знаходиться.

Наприклад, маючи можливості оптимізації структури посівних площ, дається шанс ліквідації загрози зниження вмісту гумусу у ґрунтах і підсилюються слабкі сторони щодо порушення біологічної рівноваги в агроєкосистемі, реально досягається можливість впровадження системи ґрунтоохоронних заходів.

Використовуючи сильні сторони в частині фінансування заходів з охорони земель усуваються відповідно слабкі сторони і загрози, що охоплюють питання охорони агроєкосистем.

Причинно-наслідковий зв'язок інвестиційної привабливості сільськогосподарського землекористування (сильна сторона) та можливості вдосконалення законодавчої і нормативної бази, залучення інвестицій в аграрний сектор економіки, впровадження ресурсозберігаючих та безпечних технологій, розвитку землеустрою відкривають можливість підвищення продуктивності сільськогосподарських угідь, забезпечення виробництва якісної сільгосппродукції, розвиток тваринництва, диверсифікації видів діяльності в аграрному секторі, в тому числі у сільськогосподарському землекористуванні, подолання корупційних схем у системі земельних і виробничих відносин, деградаційних процесів ґрунтового покриву, підвищення ефективності використання меліорованих земель та ін.

Саме тому, не допустивши загрози зниження вмісту гумусу у ґрунтах, , за рахунок сильних сторін у Причорноморському регіоні України реально створено підґрунтя для економії 12,3 млрд грн щорічно, в тому числі в Одеській області – 5 млрд грн, Миколаївській та Херсонській відповідно 5,1 та 2,2 млрд грн.

Базовою основою таких розрахунків є значення втрат гумусу за рахунок його мінералізації при вирощуванні сільськогосподарських культур, значення вмісту гумусу в одній тонні гною (коефіцієнт складає 0,05), площа ріллі, на якій проводиться посів культур та ціна гною, що складає в середньому 200 грн/га. В Одеській області втрати гумусу складають 0,653 т/га при загальній площі посіву 1,8 млн га, Миколаївській та Херсонській відповідно – 0,824 і 0,518 т/га при площах ріллі, зайнятою посівами – 1,54 млн га та 1, 25 млн га.

Для уточнення логічно-сміслової схема проведення SWOT-аналізу представлена на рис 4.2.

Названі внутрішні і зовнішні фактори впровадження SWOT-аналізу в практику суб'єктів господарювання на землі, з одного боку, сприятиме

Рис. 4.2 Логічно-сміслова схема SWOT-аналізу раціонального сільськогосподарського землекористування

усуненню слабких сторін землекористування з одночасним посиленням його сильних сторін, з іншого боку – повною мірою скористатися сприятливими

можливостями, які можуть виникнути завдяки дії зовнішніх чинників, уникаючи загроз.

Розглядаючи сильні сторони як можливі напрямки здійснення раціонального землекористування, а слабкі сторони, як потенційні напрямки діяльності по їх усуненню, необхідно визначити пріоритетні напрямки їх стратегічного розвитку.

Для успішного проведення SWOT-аналізу важливо розробити концепцію раціонального землекористування, яка повинна ґрунтуватися на об'єктивному баченні майбутнього.

Подальше визначення концепції має здійснюватися через розвиток сильних сторін SWOT-матриці, використання існуючих можливостей та створення нових сприятливих умов для розвитку землекористувань регіону, урахування слабких сторін, їх ліквідацію, нейтралізацію загроз, що можуть негативно вплинути на землекористування.

На сьогодні в Україні розроблена лише Концепція державної цільової програми розвитку земельних відносин [16], в якій розкриті проблеми в сфері землекористування, проте не обґрунтовані підходи щодо здійснення раціонального використання і охорони земель.

Концепція раціонального землекористування являє собою орієнтири його майбутнього розвитку, що забезпечують його конкурентоспроможність на внутрішньому та зовнішньому ринках і дають змогу створювати всі умови та використовувати наявний земельно-ресурсний потенціал в довгостроковій перспективі.

При розробці концепції раціонального землекористування мають бути передбачені такі елементи, як підготовча стадія, що включає ініціювання складання плану, збір і аналіз даних на основі правдивої та достовірної інформації, безпосередня розробка плану з урахуванням ключових елементів, що потрібно досягти, схвалення плану землекористування, що має охоплювати детальний комплексний аналіз з урахуванням сильних та слабких сторін, загроз та можливостей досліджуваного об'єкта (SWOT-аналіз), безпосередня

реалізація плану землекористування з визначенням економічних, екологічних та соціальних пріоритетів досліджуваного об'єкта та явища.

Дотримання окреслених пріоритетів сприятиме ефективності сільськогосподарського землекористування та забезпеченню дієвості основних елементів і факторів розвитку землекористування.

Механізм впровадження концепції раціонального землекористування представлений на рис. 4.3.

З урахуванням вищевикладеного, модель раціонального землекористування (рис. 4.4) має базуватися на дослідженні еколого-економічних показників за умови врахування, як показники діяльності впливають на інноваційні рішення в землекористуванні; на врахуванні факторів, що обумовлюються рівнем фінансування

Рис. 4.3. Концепція раціонального землекористування

землевпорядних робіт, що дало б змогу врахувати ті чи інші обставини з урахуванням вимог сьогодення; на розробці бізнес-плану, враховуючи при цьому корисний ефект від впровадження даного заходу; на впровадженні механізму здійснення землевпорядних робіт, що передбачає перелік відповідних дій, які потребують узгодження із нормативно-правовими актами;

на врахуванні ще і таких елементів, як створення програм, спрямованих на підвищення інноваційної активності в сфері використання землі; на чітко виробленій методиці оцінки ефективності земельних заходів, що в подальшому дасть змогу прорахувати економічну ефективність від їх впровадження; на врахуванні існування різноманітних товарних та нетоварних видів діяльності та продукції, що сприятиме впровадженню найновіші технології сільськогосподарського виробництва; на врахуванні системи як натуральних, так і вартісних показників [10, с. 110-114].

Рис. 4.4. Модель раціонального землекористування

Таким чином, модель раціонального землекористування передбачає врахування еколого-економічних показників; факторів, що обумовлюються рівнем фінансування землевпорядних робіт; розробку бізнес-плану з одночасним врахуванням корисного ефекту від впровадження даного заходу;

перелік відповідних дій, що потребують узгодження із нормативно-правовими актами; створення програм, спрямованих на підвищення інноваційної активності в сфері використання землі; визначення оцінки ефективності земельних заходів; існування різноманітних товарних та нетоварних видів діяльності та продукції; системи натуральних та вартісних показників (рис. 4.4).

Передумовами вектора розвитку раціонального землекористування є глибокі зміни самої суті вітчизняного землекористування: створено нову систему земельних відносин на основі приватної власності на землю, збільшилася кількість землекористувачів та землевласників, формується інфраструктура ринку землі й іпотечного кредитування, змінилися умови праці, виникла потреба переходу від звичної статичної та динамічної конкуренції, а відповідно й виникла потреба у використанні нестандартних рішень, які, у свою чергу, вимагають високого рівня не стільки традиційного інтелекту, скільки творчості, креативності землевласників та землекористувачів [49, с.153].

При цьому подальший розвиток земельної політики необхідно планувати відповідно до стратегії інноваційного розвитку, яка включає: розширення вкладу науки, техніки і технологій в розвиток економіки землекористування; забезпечення прогресивних перетворень у сфері матеріального виробництва; підвищення конкурентоздатності сільськогосподарської продукції на світовому ринку; зміцнення екологобезпеки землекористування; збереження й розвиток сформованих наукових шкіл тощо [49, с.154].

Інвестиційні пріоритети в землекористуванні мають бути спрямовані на докорінне поліпшення ґрунтів, охорону земель та довкілля, які повинні реалізовуватись шляхом фінансування втрат на ці цілі як за рахунок коштів землевласників та землекористувачів, так і за рахунок коштів державного і місцевих бюджетів. Інноваційна політика у землекористуванні має реалізовуватись шляхом розробки та запровадження стратегічних програм з використання високих технологій у виробництві й переробці сільськогосподарської продукції, енергозбереженні та докорінному поліпшенні земель, а також шляхом фінансування фундаментальних досліджень,

прикладних науково-дослідних робіт щодо розробки та впровадження технологій органічного землеробства, економічних моделей міжгалузевих і внутрішньогалузевих економічних відносин в аграрному виробництві [10, с. 104-106].

Тому є підстави стверджувати, що SWOT-аналіз являє собою найбільш продуктивний інструмент щодо організації та ухвалення стратегічних управлінських рішень, орієнтованих на формування конкурентоспроможного сільськогосподарського землекористування.

Крім такого сценарію стратегії розвитку раціонального сільськогосподарського землекористування, все глибшого визнання набуває моделювання.

В процесі моделювання відбувається заміщення реальних об'єктів їх аналогами. За допомогою моделі відображаються властивості, зв'язки та динаміка розвитку досліджуваних систем і процесів. Завдяки цьому, виключивши витрати коштів та часу на природний експеримент над самим об'єктом, досягається ефект дії, на основі якого може здійснюватися прогнозування наслідків поведінки системи, що дає можливість з'ясувати, якої інформації про об'єкт не вистачає, завдяки чому виконується передбачення помилок в майбутньому.

Моделювання по праву вважається одним з найефективніших сучасних інструментів прогнозування та планування будь-яких соціально-економічних процесів, оскільки дозволяє відобразити численні умови, взаємозв'язки між витратами ресурсів і результатами виробництва, збалансувати виробництво і використання ресурсів таким чином, щоб забезпечити раціональне використання наявних виробничих ресурсів.

У межах дослідження нами розроблено економіко-математичну модель оптимізації землекористування в Одеській, Миколаївській та Херсонських областях, алгоритм розв'язання якої представлено на рис. 4.5.

Постановка задачі полягає у визначенні оптимальної структури посівних площ, обсягів виробництва і реалізації продукції рослинництва в Одеській,

Миколаївській та Херсонських областях із забезпеченням необхідних обсягів виробництва продукції, повним забезпеченням галузі тваринництва кормами за умови збереження і відтворення родючості ґрунту. За критерій оптимальності прийнято отримання максимального прибутку.

Рис. 4.5. Модель оптимізації землекористування регіону

Вхідна інформація для побудови моделі містить:

- землекористування за видами угідь;
- прогнозний рівень виходу продукції галузі з одного гектара посівних площ;
- витрати кормів на одну структурну голову у галузі тваринництва;
- структура поголів'я тварин;
- мінімальні та максимальні обсяги виробництва продукції рослинництва;

- умовно-постійні та умовно змінні витрати праці та грошових коштів на вирощування продукції рослинництва;
- прогнозні реалізаційні ціни на продукцію рослинництва;
- баланс гумусу на один гектар посівів при різних рівнях прогнозованої врожайності.

Порівняння фактичних площ, які спостерігалися в Одеській області в середньому за 2015-2017 рр. з рекомендованими посівними площами, які отримано в результаті розв'язку економіко-математичної моделі, наведено у табл. 4.1.

Таблиця 4.1

Фактичні та рекомендовані посівні площі сільськогосподарських культур в
Одеській області

Культури	В середньому за 2015-2017 роки		Отримано за моделлю	
	Посівна площа, тис. га	Структура, %	Посівна площа, тис. га	Структура, %
Озимі зернові	616,9	35,51	308,7	17,77
Ярі зернові	172,1	9,90	137,4	7,91
Зернобобові	89,3	5,14	89,3	5,14
Кукурудза на зерно	159,1	9,16	34,7	2,00
Соняшник	358,6	20,64	89,5	5,15
Цукровий буряк	0,8	0,04	4,5	0,26
Ріпак	92,8	5,34	5,1	0,29
Картопля	37,5	2,16	9,2	0,53
Овочі	31,7	1,82	31,7	1,82
Кормові культури				
в т.ч. коренеплоди	2,6	0,15	2,6	0,15
Кукурудза на силос і зелений корм	18,3	1,06	18,7	1,08
Однорічні трави	5,9	0,34	678,0	39,02
Багаторічні трави	29,2	1,68	219,6	12,64
Пар	122,5	7,05	108,0	6,24
Разом	1737,3	100,00	1737,3	100,0

Загальний прибуток від реалізації продукції рослинництва, який отримано в результаті оптимізації структури посівних площ, дорівнює для Миколаївської області 1 млрд. 432 млн. 517,8 тис. грн.

Порівняння фактичних площ, які спостерігалися в Миколаївській області в середньому за 2015-2017 рр., з рекомендованими посівними площами, які отримано в результаті розв'язку економіко-математичної моделі, наведено у табл. 4.2.

Таблиця 4.2

Фактичні та рекомендовані посівні площі сільськогосподарських культур
Миколаївській області

Культури	В середньому за 2015-2017 роки		Отримано за моделлю	
	Посівна площа, тис. га	Структура, %	Посівна площа, тис. га	Структура, %
Озимі зернові	556,3	35,63	381,8	24,46
Ярі зернові	158,0	10,12	117,5	7,53
Зернобобові	54,1	3,46	54,1	3,46
Кукурудза на зерно	132,2	8,46	40,4	2,59
Соняшник	429,1	27,48	84,9	5,44
Цукровий буряк	1,5	0,09	2,6	0,47
Ріпак	42,0	2,69	5,5	0,35
Картопля	19,3	1,24	11,2	0,71
Овочі	19,7	1,26	19,7	1,26
Кормові культури				
в т.ч. кормові коренеплоди	1,6	0,10	1,6	0,10
Кукурудза на силос і зелений корм	20,5	1,31	20,5	1,31
Однорічні трави	2,5	0,16	426,8	27,34
Багаторічні трави	15,1	0,97	394,5	25,28
Пар	109,5	7,01	0,6	0,03
Разом	1561,4	100,00	1561,4	100,0

Джерело: Розраховано автором

Загальний прибуток від реалізації продукції рослинництва, який отримано в результаті оптимізації структури посівних площ, дорівнює для Херсонської області 1 млрд. 370 млн. 206,3 тис. грн.

Порівняння фактичних площ, які спостерігалися в Херсонській області в середньому за 2011-2013 рр. з рекомендованими посівними площами, які отримано в результаті розв'язку економіко-математичної моделі, наведено у табл. 4.3.

Таблиця 4.3

Фактичні та рекомендовані посівні площі сільськогосподарських культур в
Херсонській області

Культури	В середньому за 2015-2017 роки		Отримано за моделлю	
	Посівна площа, тис. га	Структура, %	Посівна площа, тис. га	Структура, %
Озимі зернові	505,6	38,36	499,7	37,92
Ярі зернові	115,8	8,79	101,0	7,66
Зернобобові	68,1	5,17	68,1	5,17
Кукурудза на зерно	51,5	3,91	14,8	1,12
Соняшник	324,6	24,63	150,8	11,44
Цукровий бурак	0,0	0,00	0,0	0,00
Ріпак	39,1	2,96	6,2	0,47
Картопля	25,7	1,95	12,2	0,93
Овочі	44,8	3,40	9,3	0,70
Кормові культури				
в т.ч. коренеплоди	1,8	0,13	1,8	0,13
Кукурудза на силос і зелений корм	8,3	0,63	8,3	0,63
Однорічні трави	7,6	0,57	7,6	0,57
Багаторічні трави	12,9	0,98	438,1	33,25
Пар	112,3	8,52	0,0	0,00
Разом	1317,8	100,00	1317,8	100,0

З урахуванням вищевикладеного, господарствам регіону необхідно домогтися розміщення посівів сільськогосподарських культур з врахуванням результатів моделювання.

5. ОХОРОНА ПРАЦІ

Закон України «Про охорону праці» дає таке визначення охорони праці – це «система правових, соціально-економічних, організаційно-технічних, санітарно-гігієнічних і лікувально-профілактичних засобів та заходів, спрямованих на збереження здоров'я і працездатності людини з процесі праці» [37].

Кваліфікаційною роботою передбачається проведення польових робіт, у зв'язку з цим дотримуються нижчезазначені правила:

- НПАОП 74.2-1.01-89 „Правила з техніки безпеки на топографо-геодезичних роботах”. Перед виходом на польові роботи проводиться спеціальні навчання і інструктаж польових працівників. Ввідний інструктаж обов'язковий для тільки що прийнятих працівників та студентів-практикантів.

Законодавством розроблені вимоги по організації безпечного ведення польових вишукувально-знімальних робіт:

1. перед початком робіт інформуються місцеві органи влади;
2. польові підрозділи забезпечуються транспортними засобами, спорядженням;
3. розробляються плани здійснення заходів по охороні праці, пожежної безпеки на період проведення польових робіт;
4. розробляються оптимальні маршрути проведення польових, знімальних робіт.

Основним недоліком, що впливає при топографо-геодезичних роботах з погляду охорони праці є те, що працівники змушені інколи працювати в умовах підвищеної запиленості, температури та зниженої вологості повітря, тому приймається ряд можливих заходів щодо покращення умов праці в таких ситуаціях.

Перед відправкою польових підрозділів всі інженерно-технічні працівники і робітники проходять навчання прийомом щодо надання першої

медичної допомоги, перевіряється справність транспорту та інструменту, забезпеченість робітників спецодягом [37].

Усі працівники польових підрозділів забезпечуються спецодягом і спецвзуттям відповідно до затверджених норм. Спецодяг є належної якості, зручний для праці, його рукава не звисають до рухомих частин механізмів. Спецодяг працюючих у поле демаскуючого кольору. При пересуванні по лісах та болотах дотримуються правил безпеки [37].

Виконання робіт повинно здійснюватися тільки у денний час і закінчуватись до настання темряви. Відхилення умов і розпорядку виконання проектно-вишукувальних робіт можуть допускатися тільки з дозволу керівника робіт який безпосередньо відповідає за техніку безпеки та охорону праці [37].

При експлуатації автомашин у польових умовах начальники партій, керівники польових бригад і водії чітко виконують вимоги Правил дорожнього руху.

Забороняється перевезення разом з людьми паливних і мастильних матеріалів, а також важких вантажів (моноліти для центрів знаків, труби, бочки, троси, цвяхи й ін.). При заправленні автомашини бензином або маслом потрібно глушити мотор, не палити, видаляти з деталей пролитий бензин або олію. Якщо бензин потрапив на одяг, не можна підходити до вогню, палити і дозволяти палити іншим особам, що знаходяться поблизу. У випадку загоряння пального, треба гасити вогнегасниками, засипати піском, землею або накривати брезентом, повстю. Заливати пальне водою забороняється. Водіям забороняється: передавати керування машиною в дорозі іншим особам; керувати машиною в стані сп'яніння; керувати машиною в хворобливому стані або при перевтомі.

Риття котлованів для закладки центрів пунктів тріангуляції і полігонометрії, ґрунтових реперів, встановлення основних стовпів геодезичних знаків, вирубування поглиблень у цегельних і залізобетонних стінах для закладки марок і реперів, риття канав для маркування знаків повинно виконуватись переважно механічними методами. Керівники робіт

використовують всі наявні для цього засоби, і тільки в крайніх випадках проводити роботи вручну. При використанні для цих цілей великої кількості різноманітної техніки, чітко керуються прикладеними до неї інструкціями заводів-виготовлювачів по обслуговуванню і техніці безпеки. Ці вимоги необхідно записувати в організаційно-технічні розпорядження, які видаються виконавцям.

Узгодження термінів виконання польових робіт проводиться під керівництвом начальника партії (відділу, бюро) і затверджується в технічній схемі виконання робіт. У цій же схемі вказуються зони комунікацій, параметри, затверджені знаки тощо.

Проаналізувавши стан охорони праці при проведенні землепорядних робіт можна зробити висновок про їх задовільний стан, але з метою покращення стану охорони праці, недопущення виробничого травматизму та професійних захворювань впроваджені такі заходи:

1. Регулярно проводять інструктажі по техніці безпеки і вести їх чіткий облік;
2. Суворо дотримуються вимог і правил техніки безпеки при проведенні обмірів земельних ділянок та інших геодезичних робіт;
3. Забезпечують працюючий персонал необхідним спецодягом, спецвзуттям та іншими засобами [37].

Модель можливого сонячного удару при виконанні польових геодезичних і землепорядних робіт без головного убору в умовах дії прямих сонячних променів. Недотримання правил з техніки безпеки може призвести до сонячного удару.

$$НУ \rightarrow НД \rightarrow НС \rightarrow Т$$

Рис. 3.1. Модель можливого сонячного удару при виконанні польових робіт без головного убору в умовах дії прямих сонячних променів.

Умовні позначення: НУ – незадовільне проведення інструктажу з охорони праці; НД – проведення польових геодезичних і землепорядних робіт; НС – робота без головного убору в умовах дії прямих сонячних променів; Т – травма (в даному разі – сонячний удар).

Під час експлуатації будівель де розміщені робочі місця працівників забезпечуються вимоги:

а) НПАОП 45.2-4.01-98 «Положення про безпечну та надійну експлуатацію виробничих будівель і споруд» затвердженого наказом Державного комітету будівництва, архітектури та житлової політики України і Держнаглядохоронпраці України від 27.11.97 N 32/288, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 06.07.98 за N 424/2864;

б) НПАОП 45.2-1.01-98 «Правил обстежень, оцінки технічного стану та паспортизації виробничих будівель і споруд», затверджених наказом Державного комітету будівництва, архітектури та житлової політики України і Держнаглядохоронпраці України від 27.11.97 N 32/288, зареєстрованих у Міністерстві юстиції України 06.07.98 за N 423/2863.

Будівлі, де розміщені робочі місця працівників є не нижче II ступеня вогнестійкості згідно з ДБН В.1.1.7-2002 „Пожежна безпека об'єктів будівництва”. Неприпустимим є розташування приміщень категорій А і Б, а також виробництв з мокрими технологічними процесами поряд з приміщеннями, де розташовуються ЕОМ з ВДТ і ПП, а також над ними чи під ними.

У приміщеннях з джерелами шкідливих виробничих факторів робочі місця працівників розміщуються в ізольованих кабінах, які обладнані повітрообміном. Площу та об'єм для одного робочого місця оператора визначають згідно з вимогами ДСанПіН 3.3.2-007-98. Площа є не менше 6,0 кв. м, об'єм - не менше 20,0 куб. м.

Заземлені конструкції, що знаходяться в приміщеннях, де розміщені робочі місця (батареї опалення, водопровідні труби, кабелі із заземленим

відкритим екраном), надійно захищені діелектричними щитками або сітками з метою недопущення потрапляння працівника під напругу.

Приміщення, де розміщені робочі місця працівників оснащені системою автоматичної пожежної сигналізації, вогнегасниками, кількість яких визначено згідно з вимогами Типових норм належності вогнегасників, затверджених наказом Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи від 02.04.2004 №151, зареєстрованих у Міністерстві юстиції України 29.04.2004 за N 554/9153 (далі – НАПБ Б.03.001-2004), і з урахуванням граничнодопустимих концентрацій вогнегасної рідини відповідно до вимог НАПБ А.01.001-2004. Проходи до засобів пожежогасіння є вільними.

При організації праці яка пов'язана з використанням ЕОМ для збереження здоров'я, запобігання професійним захворюванням і підтримці працездатності слід передбачати внутрішньозмінні регламентовані перерви для відпочинку [37].

При виконанні, протягом дня, робіт, які відносяться до різних видів трудової діяльності, основною роботою з ЕОМ слід рахувати таку, яка займає не менш ніж 50% часу в перебігу робочої зміни, і повинні передбачатися:

- перерви для відпочинку і їжі (обідні перерви) 30 хв.;
- перерви для відпочинку і особистих потреб (згідно з трудовою колективною угодою);
- додаткові перерви (10 хвилин після кожної години роботи з ЕОМ).

У всіх випадках, коли виробничі обставини не дозволяють застосовувати регламентовані перерви, тривалість безперервної роботи з ЕОМ не повинна перевищувати 4 години.

Для зниження нервово-емоційної напруги, втоми зорового аналізатора, поліпшення мозкового кровообігу, запобігання втоми введені перерви які використовують для виконання комплексу гімнастичних вправ (комплекс вправ для очей, для рук, для хребта, для покращання мозкового кровообігу) [37].

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження узагальнює теоретико-методологічні і практичні основи, що забезпечують розв'язання наукової проблеми формування інноваційної моделі регіонального сільськогосподарського землекористування. Отримані результати дозволили зробити висновки і пропозиції теоретико-методологічного та прикладного характеру, спрямовані на досягнення еколого-економічної ефективності сільськогосподарського землекористування.

1. Результати проведеної еколого-економічної діагностики пореформеного сільськогосподарського землекористування свідчать, що аграрний сектор Причорноморського регіону ще не досягнув рівня економічного розвитку 1990 року. Землекористування в регіоні характеризується значною часткою сільськогосподарських угідь, а вони, в свою чергу, – високим ступенем розораності. У структурі посівних площ регіону зернові культури займають 61,7 %, технічні – 29,7 %, а кормові – лише 4,3 %. Інтенсивне використання землі в сільському господарстві обумовлює необхідність вжиття відповідних заходів щодо захисту угідь від вітрової та водної ерозії. Якісних змін у сільськогосподарському землекористуванні можна досягти тільки завдяки оптимізації структури посівних площ шляхом розширення у сівозмінах таких гумусо накопичувальних культур, як однорічні та багаторічні трави, скоротивши площі посіву соняшника, ріпаку та інших гумусовитратних культур. Реалізація стратегії екологізації сільськогосподарського землекористування є вищим пріоритетом господарської діяльності на землі.

2. Економічна ефективність використання земельних ресурсів у сільському господарстві Причорноморського регіону свідчить про її чітку залежність від якісних характеристик угідь, критерієм оцінки яких виступає їх грошова оцінка. Обґрунтовано, що в основу науково-методичних підходів до визначення цієї оцінки потрібно покласти врахування впливу рентоутворюючих факторів на формування доходу, який можна отримати за умов раціонального використання кількісних та якісних характеристик сільськогосподарських угідь в залежності

від їх розміщення у розрізі природно-сільськогосподарського районування України, із застосуванням матеріалів бонітування ґрунтів. Причому в основу мав покладатися не фактичний дохід з одиниці площі ріллі, а потенційно можливий з урахуванням балу бонітету ґрунту та новітніх технологій вирощування, догляду та збирання врожаю.

3. Формування інноваційної політики землекористування в умовах децентралізації має реалізовуватись шляхом розробки та запровадження стратегічних програм з використання високих технологій у виробництві й переробці сільськогосподарської продукції, енергозбереженні та докорінному поліпшенні земель, шляхом фінансування фундаментальних досліджень, прикладних науково-дослідних робіт щодо розробки та впровадження технологій органічного землеробства, економічних моделей міжгалузевих і внутрішньогалузевих економічних відносин на засадах децентралізації.

4. Дослідженням доведено, що регіональне управління сільськогосподарським землекористуванням має ґрунтуватися на балансі загальнодержавних інтересів та інтересів населення регіону.

5. У ході дослідження встановлено, що землеустрій являє собою набір правил і дій інноваційного спрямування, що ставлять за мету забезпечення сталого розвитку сільськогосподарського землекористування, окреслює засоби досягнення цієї мети.

6. Дослідженням доведено, що важливе місце в розвитку раціонального сільськогосподарського землекористування відводиться SWOT-аналізу. Він дає змогу прийняти стратегічні управлінські рішення, враховуючи інтереси землевласників і землекористувачів, розробити конкретні пропозиції щодо розвитку ефективного екологічно безпечного виробництва.

7. У рамках дослідження розроблено економіко-математичну модель оптимізації землекористування в Одеській, Миколаївській та Херсонській областях, яка дає змогу завдяки оптимальній структурі посівних площ максимізувати обсяг виробництва продукції, враховуючи необхідність забезпечення галузі тваринництва кормами, за умови збереження і відтворення

родючості ґрунту. Встановлено, що загальний обсяг прибутку від реалізації продукції рослинництва, який може бути отриманий у результаті оптимізації структури посівних площ, становить у цінах 2017 року для Одеської області 1455,4 млн грн, для Миколаївської – 1432,5 млн грн, для Херсонської – 1370,4 млн грн.

8. Розроблена модель, спрямована на оптимізацію структури посівних площ у регіоні, може бути реалізована, щонайменше, після завершення активної фази бойових дій у російсько-українській війні, проведення розмінування території причорноморських областей України та відбудови інфраструктури в характеризованому регіоні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бабміндра Д. Ринок землі: видимі й приховані ризики / Д. Бабміндра, А. Мартин // Землевпорядний вісник. – 2008. – № 1. – с. 9-15.
2. Бахуринська М.М. Державна земельна політика: законодавче забезпечення та основні напрями удосконалення / М.М. Бахуринська // Розвиток наук земельного, екологічного та природоресурсного права. – Збірник наукових праць круглого столу. – 2012. – с. 236-239.
3. Богіра М.С. Землекористування в ринкових умовах: еколого-економічний аспект: монографія / М.С. Богіра. – Львів: Львів. нац. аграр. ун-т, 2008. – 225 с.
4. Галушко В.П. Формування ринку землі в Україні / [В.П. Галушко, Ю.Д. Білик, А.С. Даниленко та ін.]. – К.: Урожай, 2002. – 277с.
5. Гаража О.П. Державне управління землями сільськогосподарського призначення у сучасних умовах / О.П. Гаража // Державне управління та місцеве самоврядування. - № 12. – 2012. – с. 219.
6. Геєць В. Характер перехідних процесів до економік знань / Валерій Михайлович Геєць // Економіка України. – 2004. – № 4. – С. 4-14.
7. Геєць В.М. Наука та наукознавство. – 2006. – № 3. – с. 24-28.
8. Гнаткович Д.І. Земельний кадастр. Економіка землекористування / Д.І. Гнаткович. – Львів: Вища школа, 1986. – 136 с.
9. Горлачук В.В., В'юн В.Г., Сохнич А.Я. Управління земельними ресурсами: Навч. посібн. – Миколаїв. – Вид-во МФ НаУКМА. – 2002. – с. 41-42.
10. Гуторов О.І. Розвиток сільських територій в умовах децентралізації [Електронний ресурс] – О.І. Гуторов. – Глобальні та національні проблеми економіки. – Режим доступу: <http://global-national.in.ua>
11. Гуцуляк Ю.Г. Управління земельними ресурсами в умовах ринкової економіки. – Чернівці: Прут, 2002. – 124 с.

12. Данилко В.К. Статистична оцінка стану, використання та охорони земельних ресурсів / В.К. Данилко // Статистика України. – 2007. – № 1. – С. 10-15.
13. Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 року, затверджена постановою Кабінету Міністрів України 19.09.2007 № 1158.
14. Державне агентство земельних ресурсів. – Режим доступу: http://www.dazru.gov.ua/terra/control/uk/publish/printable_article?art_id=131639
15. Державне регулювання економіки // Авт. колектив. – Михасюк І.Р., Мельник А., Крупка М., Залога З. / За ред. І.Р. Михасюка. – Львівський нац. ун-т ім. І. Франка. – Підручник. – Друге видання, виправлене і доповнене. – К. – Атіка, Ельга-Н, 2000. – 592 с.
16. Державний комітет України по земельних ресурсах. Державний земельний кадастр України станом на 1.01.1996 року. – Кн. 2. – К.: 1996. – с. 156.
17. Добряк Д.С., Будзяк В.М., Будзяк О.С. Ефективність екологічнобезпечного землекористування в Україні в ринкових умовах / Д.С. Добряк // Економіка України. – № 7(620). – 2013. – с. 84.
18. Євдокимов М. Земельна політика держави: основні проблеми та напрями її формування / М. Євдокимов, О. Кравченко // Землевпорядний вісник. – 2006. – № 2. – С. 37-42.
19. Закон України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року» від 18 жовтня 2005 року № 2982-IV. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.zakon.rada.gov.ua/plswebproc34id.rtf
20. Законопроект України «Про продовольчу безпеку України» від 22 грудня 2011 року № 4227-VI [Електронний ресурс] // Режим доступу: www.zakon.rada.gov.ua/plswebproc34id.rtf.
21. Земельний кодекс України: Офіц. текст станом на 1 січ. 2002 р. №2768-III [Державний комітет по земельних ресурсах України] // Урядовий кур'єр. – 2001. – № 211-212. – (Бібліотека офіційних видань).

22. Ковальчук Т. Проблема ефективного землекористування в Україні / Т. Ковальчук, О. Розинка // Банківське право. – 2006. – № 1. – с. 36-46.
23. Конституція України. К.: Українська правнича фундація, 1996. – 64 с.
24. Концепція державної регіональної політики. Затверджена указом Президента № 341/2001 від 25 травня 2001 р.
25. Кошель О.С. .
26. Кривов В.М. Шлях до сталого землекористування складний, але його необхідно пройти / В.М. Кривов // Землевпорядний вісник. – 2007. - № 2. – С. 37-39.
27. Лавейкін М. Управління земельними ресурсами та реєстрація землі в Україні. – Вісник Львівського державного аграрного університету: Землевпорядкування і земельний кадастр. – № 4. – Львів: Львівський державний аграрний університет. – 2001. – с. 14-19.
28. Лазарева О.В. Світовий досвід раціоналізації землекористування – О.В. Лазарева [Електронний ресурс] // The Caucasus and the world. International Scientific Journal. Кавказ і Світ. Міжнародний науковий журнал. Зареєстровано у LEGALPERSONOFPUBLICLAWINSTITUTE, № 17, 2014. – Тбілісі, 2014. - с. 57-63. –Режим доступу: www.Iberia.edu.ge
29. Лазарева О.В. Державне управління земельно-ресурсним потенціалом / О.В. Лазарева, А. В. Астремський // Економіка: проблеми теорії та практики: Збірник наукових праць. – Випуск 237: В 6 т. – Т. I. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2008. – С.81-88.
30. Лазарева О.В. Засади раціонального землекористування в Україні / О.В. Лазарева, А.В. Астремський // Наукові праці: Науково-методичний журнал. – Т. 89.Вип. 76. Економічні науки. – Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2008. – с. 142-145.
31. Мазій Н. Державна політика України у сфері земельних відносин / Н. Мазій // Стратегія реформування системи державного управління на засадах демократичного врядування. Матеріали науково-практичної конференції. – Том 4. – 2007. – с. 41.

32. Мартин А.Г. Напрями удосконалення управління земельними ресурсами в сучасних умовах / А.Г. Мартин // Земельна спілка України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zsu.org.ua>
33. Мартин А.Г. Правове регулювання ринку землі в Україні: проблеми та шляхи їх вирішення [Електронний ресурс] / А.Г. Мартин // Режим доступу: [zsus.org.ua/andrij.../72-2011-01-17-11-27-50](http://www.zsu.org.ua/andrij.../72-2011-01-17-11-27-50)
34. Мельник Л.Л. Наукові засади оптимуму землекористування у сільському господарстві / Л.Л. Мельник, Ю.О. Литвин // Агросвіт. – 2008. – № 6. – С. 22-26.
35. Основні підходи до формування механізмів управління земельними ресурсами [Електронний ресурс]. – Режим доступу: buklib.net/books/35341
36. Паленичак О.В. Раціональне землекористування в умовах збалансованого розвитку агропромислового виробництва / Паленичак О.В. // Економіка АПК. – 2012. – № 2. – с. 27-33.
37. Пістун І.П., Березовецький А.П., Ковальчук Ю.О. Охорона праці в галузі сільського господарства (землевпорядкування, геодезія): Навчальний посібник. Суми: ВТД «Університетська книга», 2006. 375 с.
38. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження нормативів оптимального співвідношення культур у сівозмінах в різних природно-сільськогосподарських регіонах» від 11 лютого 2010 року № 164 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [programa2014.economy-mk.gov.uaocial...Programa.rar](http://programa2014.economy.gov.ua/social...Programa.rar)
39. Правове забезпечення раціонального використання землі в СРСР / За ред. М.І. Краснова. К., 1969. 30 с.
40. Прилуцький А.М. Інституційні умови становлення й розвитку аграрного ринку / А.М. Прилуцький // Парадигмальні зрушення в економічній теорії ХХІ ст.: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. – К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – 2012. – с. 283-286.

41. Про затвердження нормативів оптимального співвідношення культур у сівоzmінах в різних природних сільськогосподарських регіонах. Постанова КМУ від 11 лютого 2010 р. № 164.
42. Про землеустрій. Закон України від 22.05.2003 № 858-IV // Відомості ВРУ, 2003. – № 36. – ст.1.
43. Про зонування земель: Проект закону України. Державний комітет України із земельних ресурсів. – Київ, 2008. – с. 11-28.
44. Про інноваційну діяльність: Закон України від 04.07.2002 р. № 40-IV [Текст]. – ВВР. – 2002. - № 36. – Ст. 266.
45. Про національні проекти // Державне агентство з інвестицій та управління національними програмами України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrproject.gov.ua/>
46. Репін К. Досвід розвитку ринку сільськогосподарських земель країн Європи та фактори, що на нього впливають / К. Репін // Землевпорядний вісник. – 2011. – № 7. – с. 26-29.
47. Русіна Н.Г. Сутність та поняття сталого аграрного землекористування / Н.Г. Русіна // Збірник наукових праць Державної податкової служби України. Національний університет державної податкової служби України. – № 1. – Ірпінь. – 2012. – с. 63.
48. Сидорченко Т.Ф. Трансформація земельної політики в сучасних умовах соціально-економічного розвитку // Сидорченко Т.Ф., Криницька О.О. / «Сучасні проблеми соціально-економічного розвитку. Збірник тез науково-практичної конференції». – Частина I. – 2012. – с. 84.
49. Сорока М.П. Державне стратегічне планування розвитку регіонів України: теорія, методологія, практика: монографія / М.П. Сорока. – Донецьк: Юго-Восток, 2012. – с. 519 с.
50. Сохнич А.Я. Оптимізація землекористування в умовах реформування земельних відносин. – Львів: НВФ «Українські технології», 2000. – 13 с.
51. Сутність земельних відносин на сучасному етапі аграрної реформи // О.М. Стеценко / Економіка та держава. – № 4. – 2010. – 64-65.

52. Ступень М.Г. Удосконалення раціонального використання земельних ресурсів на іпотечній основі / М.Г. Ступень, Р.Й. Гулько, Н.М. Ступень // Вісник аграрної науки . – 2006. – № 8. – С.58-60.
53. Третяк А. Концептуальні основи зонування земель для управління земельними ресурсами за межами населених пунктів / А. Третяк, В. Другак, О. Дорош // Землевпорядний вісник. – 2008. – № 4. – С. 40-45.
54. Третяк А.М. Землеустрій як інноваційні технологічні інвестиції у землекористуванні / А Третяк, І. Колганова // Землевпорядний вісник. – №7. – 2012. – С. 29-33.
55. Третяк А.М., Дорош О.С. Управління земельними ресурсами. – Навч. посібник. – Київ: ТОВ «ЦЗРУ», 2006. – 462 с.
56. Управління земельними ресурсами: принципи і форми різні, мета одна [зарубіжний досвід] // Землевпорядний вісник. – 2007. – № 2. – С. 14-15.
57. Управління землекористуванням: Підручник / В.В. Горлачук, О.М. Гаркуша, В.Г. В'юн, В.В. Мельниченко, І.М. Песчанська, Д.М. Мельниченко; За ред. В.В. Горлачука. – Миколаїв: Вид-во «Іліон», 2006. – 376 с.
58. Фостолович В.А. Економічний механізм раціонального використання та охорони земельних ресурсів / В.А. Фостолович, Л.В. Приймак // Збірник наукових праць Вінницького національного аграрного університету. Економічні науки. – № 4 (70). – Том 2. – 2012. – с. 212-217.
59. Франс Дж., Торнлі Дж. Математичні моделі в сільському господарстві: Пер. з англ. К., 1987. 400 с.
60. Хароков В.М. До питання про поняття раціонального використання земель. *Економічні та юридичні науки*, № 1. 2008. С. 266-271.
61. Шворак А.М. Регіональні особливості косолидації земель сільськогосподарського призначення/А.М.Шворак// Землеустрій і кадастр. - 2013. - №3.- С. 9-16.

62. Юрченко А. Сучасна земельна політика в Україні: окремі проблеми і шляхи їх усунення / А. Юрченко // Національна безпека і оборона. - № 3. – 2009. – с. 69-72.
63. Ben R. Martin. Technology foresight in a rapidly globalization /international Practice in TechnologyForesight. – Vienna:UNIDO. – 2002. – p. 12.
64. Christodoulou, Demetrius (1993). The unpromised Land. Agrarian Reform and Conflict Worldwide. – London and New Jersey, Red Books LTD, p. 74-113.
65. Conway G. After the green revolution sustainable agriculture for development / G. Conway, E. Barbera // E.L. – 1990. – P. 6.
66. Danson M., Helinska-Hughes E., Hughes M. The Evolution of Economic Development Agencies: Findings from a Benchmarking Exercise.
67. Definition of decentralization [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.thefreedictionary.com/decentralization>
68. Dunlap R., Catton W. Environmental Sociology: A new Paradigm // The American Sociologist. – 1978.–№ 13.– p. 41-49.
69. European Cooperation in Spatial Development // Europe 2000 +. – European Commission (ed.). – Luxembourg, 1995. – P. 146-158.
<http://www.minregion.gov.ua>
70. Lerman Z. Land policy and evolving farm structures in transition countries / Zvi Lerman, Csaba Csaki, Gersbon Feder // The World Bank Development Research Group, Rural Development. – 2002. – № 2. – p. 64-66.
71. Meadows D.H. The Limits to Growth: A Report for the Club of Rome's Project On The Predicament of the Mankind / D. H. Meadows. - New York: Universe Books, 1972. – 205 p.
72. Ms. Birthe Thode Jacobsen. Organic farming and certification / Ms. Birthe Thode Jacobsen.– International Trade Centre UNCTADE WTO. – December 2002. – p. 26.
73. Olena Lazareva Planning of Agricultural Land Utilization. [Електроннийресурс] – Public policy and economic development. - Scientific and Practical Journal. – Issue 2(6). – 2014. –с. 108-115. – Режим доступу:

<http://idu.at.ua/publpol/v6.pdf> (copyright by Adam Mickiewicz University Press Faculty of Political Science and Journalism)

74. Olena Lazareva The development of the process of convergence in agricultural land utilization [Електронний ресурс] – Public policy and economic development. – Scientific and Practical Journal. - Issue 5(9). – 2015. – с. 59-60.– Режим доступу: <http://idu.at.ua/publpol/v6.pdf> (copyright by Adam Mickiewicz University Press Faculty of Political Science and Journalism)

75. Ostrom E. Governing the Commons: The evolution of Institutions for Collective Actions /E. Ostrom. – Cambridge, 1990. – p. 51.

76. Poverty and Hunger, World Bank [Електронний ресурс]. – 2012. – Режим доступу: <http://www.worldbank.org>

77. Raskin P., Banuk T., Gallogin G. The Promise and Lure of the Times Ahead. A report of the Global Scenario Group. – Boston, Stockholm Environment institute, 2002. – 111 p.

78. Raskin P. and Kemp. – Benedict E (2002) Global Environment Outlook Scenario Framework. UNEP/DEWA Technikal Report Programme.

79. Richard Grover European Union Accession and Land Tenure Data in Central and Eastern Europe // Shaping the Change XXIII FIG Congress Munich, Germany, October 8-13, 2006.

80. Rocha C. Food Insecurity as Market Failure: A Contribution from Economics / Cecilia Rocha. – Toronto: PhD. School of Nutrition and Centre for Studies in Food Security Ryerson University, 2006. – 17 p.